

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

1999

MAG

**HB
His**

FRA VIBORG AMT 1999

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

64. årgang

FRA VIBORG AMT 1999

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Henning Ringgaard Lauridsen, Ejgil Overby og Ole Degn

Forsidebillede: Forårsdag i Skovsgård Skov, som tidligere hørte under herregården af samme navn i Tapdrup sogn, se artiklen side 26.

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 700 eksemplarer

ISBN 87235-25-0

Indhold

THORVALD VOGNSEN	
Tiden var det langsomste i verden	7
PAUL G. ØRBERG	
Stenen i kirken	26
POUL FANØ	
Lysgaard-Hids herreders retskreds gennem 300 år	37
CARL E. JØRGENSEN	
Latinskoleforhold i Viborg stift i 1730'erne og 1740'erne	64
NIELS KLODE	
Fattigdom på Fuur	77
JØRGEN ØSTERGAARD	
Skjælhøew - Skelhøje	94
HENRIK GERNER-SMIDT	
»Da muren faldt ...«	101
JØRGEN MIKKELSEN	
Hvor kom viborgenserne fra?	123
SMÅSTYKKER	
Gravkammeret i Granslev Kirke	138
Beretning om året 1998	141
Lokalhistorisk litteratur	143
Regnskab for året 1998	145

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Fhv. arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, formand.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg, næstformand.
Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg, sekretær.
Fhv. skovfoged B. S. Knudsen, Hald Ege, kasserer.
Poul Bjerrum, Rødkærbro.
Ejgil Overby, Kjellerup.
Ulrich Rössing, Skals.
Arkivar, dr.phil. *Ole Degn*, Viborg.
Museumsinspektør *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Slesvigsgade 20, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 18 06.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Tiden var det langsomste i verden

Barndom og læreår i Viborg

Cigarsorterer Thorvald Vognsen var født i Viborg i 1883 som søn af baneformand ved DSB Jørgen Vognsen (1845-1920) og Jensine Christensen (1849-1929). På opfordring af Nationalmuseet nedskrev Thorvald Vognsen i 1955 sine erindringer, hvis første del, som handler om hans barndom og læreår i Viborg, bringes her efter en kopi i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

I 1880 købte min far en grund på Viborg mark på omkring 1½ td. land sammen med to landpostbude, Chr. Kjær og Anders Jensen. Jordstykket var beliggende vest for Sparretoft Bakke. Medens man drak lidkøb diskuterede man et fællesnavn for den erhvervede grund, hvorpå de tre huse skulle rejse sig. Kjær foreslog i al beskedenhed navnet »Trehuse«, men det blev forkastet. Min far skal have slået i bordet og sagt: »Det var da også et navn. Nej, vi skal højere op, lad os kalde det Trekrøner!« Det blev vedtaget, og navnet er blevet hængende. Gamle kæmner Reimer stejlede over dette navn, da han skulle indføre ejendommene til brandforsikring, men navnet beholdt de.

Huset, mit barndomshjem »Vognsminde«, som min far byggede i 1880-81, kostede næsten 500 kroner. Det var efter datiden et godt hus: to stuer, stort køkken og spisekammer, stor loftsplads til tørv – et langt rum igennem hele huset, hvorfra der var opgang til loftet og indgang til køkkenet, vor lade! Vi havde også indgang »fra gaden«, men døren var kun åbnet, når vi skulle have gæster – barsel, julegilde og senere konfirmation. Som regel kom vore gæster alligevel ind gennem køkkenet.

Vi havde også en stor have og en stor gårdsplads, som var blevet ganske lille, da jeg kom hjem på besøg som voksen. Det var mit arbejde som dreng at feje gården, og da syntes den stor som en eksercerplads. Om vort udhus, der rummede alt, hvad der hørte til en gård, også blev bygget for de næsten 500 kroner, ved jeg ikke, men min fars svoger og en anden slægtning byggede huset. I udhuset, der havde fladt tag af tag-

pap, var der plads til en ko, en gris, et får. Så var der en stor bagerovn, hvor mor selv bagte vort rugbrød og noget af vort sigtebrød. Vi fik én skive sigtebrød daglig – resten rugbrød.

Som regel havde vi to grise. Den ene blev solgt, og den anden slagtet 14 dage før jul. Da kom der en slagter og ordnede det groveste. Dagen efter, når grisen havde hængt til afkøling på en stige, parterede mor den, saltede, lavede medister og lungepølse, fedtegrever ... selve slagtedagen nåede mor endda at lave blodpølser – min mor kunne ordne alt slagtingen vedrørende. Vort får blev slagtet hen i november, når vi havde haft det i nogle måneder, og det havde spist alle vore små kartofler. Fåret slagtede mor selv uden fremmed hjælp. Så havde vi efterhånden – vi 8 børn og far og mor – svinekød, fårekød i huset, saltet, røget og speget. Det spegede fårelår hang inde i spisestuen ved kakkelovnen. Når mor begyndte at skære af fårelåret, fik det snart facon af en violin. Når far og mor var ude, tog jeg fårelåret ned fra sit søm, »spillede« og sang, som om den violin gav toner.

Den ene ko gav os jo mælk – blev der noget tilovers, købte vore naboer – mor skummede mælken og kærnedede selv lidt smør, først brugte vi en flaske, senere fik vi en rigtig kærne. En dag kom en af konerne, meget forlegen, hun bad om en frisk og varm kolort, for hendes mor havde rosen, og dette var godt at smøre med. Min mor gav konen det ønskede, føjede dog til, så vi børn hørte det: »Det er noget slemt svine-ri!«. At trække koen ud på vores mark, muge og holde båsen var mit arbejde. Far passede grise og får.

De første år, far havde huset, solgte han grus fra en bakke i haven. Mor fortalte, at far stod op før kl. 4 og harpede grus i to timer, før han skulle møde på banen kl. 6 morgen. Da bakken var harpet og solgt som sand og grus til andre nybyggere, planeredes og anlagdes haven.

Til middag fik vi oftest søbemad, grød – dagen efter grød varmet i mælk – grønkålssuppe, hvidkålssuppe, stegt flæsk, pandekager. En gang om ugen fisk, som oftest røget ål eller kogt med persillesovs. Sødssuppe fik vi også. Til aften fik vi næsten altid koldt, stegt flæsk og ostemad, far købte altid en stor, hel ost, så lå den og lagrede en tid. Somme tider fik vi spegesild, salt sild, den spiste vi børn kun lidt af – så hellere meget brød, så kunne vi ikke smage det stærke og salte. Kogt, varm mælk til brød fik vi også om vinteren og tykmælk om sommeren. Fik vi kogt æg, så skulle vi spise to rundtenommer, fire halve skiver, til eet æg.

Om aftenen var far altid i snakkehumør, men mor var aktiv lige efter opvasken, stoppede eller strikkede strømper. Jeg husker altid, da far be-

Familien Vognsens hus på Trekroner, »Vognsminde«, fotograferet omkring århundredskiftet. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

gyndte at lave »ryttere« til mig om aftenen – en terning brød og et lille stykke flæsk ovenpå terningen.

Lige efter at vort får var blevet klippet, kartede og spandt mor selv ulden. Noget af ulden blev farvet blå, dette blev tvundet sammen, blåt og hvidt til een tråd, og deraf strikkede mor fars svære og lange strømper.

Vort hus i Trekroner havde, som nævnt, to stuer og en stor gårdsplads, der var adskilt fra vor nabos gård, kørende landpost Madsen, med et plankeværk, hvori der var en dør, så vi havde nem adgang til hverandre. Denne gårdsplads skulle jeg feje. Det var et kæmpearbejde, syntes jeg. Da jeg senere kom hjem som voksen, tænkte jeg tit på denne store gårdsplads og smilede ad mine drengevanskeligheder – en lille, bitte gårdsplads, der – da jeg var 6-7 år – så ud som en kæmpemæssig plads.

I vor fine stue var eventyret. Fine trådgardiner, blanke møbler, en hængelampe på hvis arme der var et eventyrslot, som jeg aldrig blev træt af at betragte og i fantasien befolke med herremænd og krigere. Derinde i den fine stue holdt vi vore gilder. Bedst husker jeg vore julegilder. Så fik gæsterne koldt bord, men med varm, stuvet hvidkål til. Der var at vælge imellem svinesylte, ribbensteg, medisterpølse, kogt skinke. Der var syltetøj af forskellig slags, og så var der rugbrød og sigtebrød. Jeg husker, at det undrede mig, at gæsterne spiste så meget rugbrød, når man måtte tage al det sigtebrød, man ønskede.

I mit hjem var der aldrig spiritus af nogen art. Man sang heller ikke, men man snakkede og røg tobak og spillede kort om nogle få ører. Når de voksne havde spist, fik vi børn alt, hvad vi kunne orke. Vi børn skulle jo lære at spise svinesylte med peber og eddike.

Samtalerne de voksne imellem var altid dæmpet og drævende. Det forbavsede mig altid, hvor længe de voksne var om at svare på et spørgsmål. Der skulle grundig overvejelse til...

Min far og mor var ivrige afholdsfolk, der fik mange urolige mennesker til for en tid at blive afholdne. Jeg hørte mange af disse samtaler, far førte med mænd, der var blevet for slemme til drik. Det endte gerne med, at de lovede far at indmelde sig i logen, så betalte far deres første kontingent og lånte dem et sæt søndagstøj til at gå i byen med. Hvor mange gange har jeg ikke rendt med mors store torvekurv med låg, når fars søndagstøj, jakke vest og benklæder skulle hen til et nyt logemedlem. Min far var en lille, spinkel mand, men dette sæt udlånstøj kunne alligevel passe til alverdens skikkelser, selv om vi undredes – med et smil. Nogle gange kom mændene selv tilbage med tøjet dagen efter. Så kom de med fars tøj på og deres eget gamle i en pakke. De ville vel være fine så længe som muligt. Så gik de ind i vor lade og skiftede tøj og kom og sagde: Tak for lån, Jørgen, med deres gamle arbejdstøj på kroppen igen.

Hurtigt lærte jeg at kende »tiden«. For tiden var jo det mest langsomme i verden. Tænk bare, når far kom hjem om aftenen, og inden han blev færdig i udhus og have; mon ikke dette havde noget med evigheden at gøre. Kom far så langt om længe ind i køkkenet, så skulle han vaske sig og tørre sit fuldskæg; så først fik dagen værdi, og vi kunne begynde at spise vor aftensmad, koldt, stegt flæsk og ostemad, men dette var dagens mest spændende højdepunkt. Dog var det kedeligt, når far begyndte at læse avis. Vi holdt Viborg Stiftstidende, men fik den først dagen efter. Den familie, vi holdt avis sammen med, boede oppe i byen og fik avisen dagen før, og jeg måtte så hente avisen; men så måtte vi også beholde den. Så *var* det vores avis.

Endnu var jeg ikke begyndt at læse, men var begyndt at lytte. Far og mor talte gerne om noget, der havde stået i avisen. Far snakkede og røg sommetider tobak af lang pibe, mens mor kartede og spandt ulden fra vores får, eller vi børn hjalp med at kærne, mens mor langt de fleste aftener stoppede strømper eller strikkede.

Men i den unge alder, hvor min bevidsthed begyndte at vågne, da var længslen efter, at tiden skulle gå hurtigere min allerstørste interesse.

Den længste tid, jeg oplevede, var tiden før juleaften – dagen inden det blev aften fik næsten aldrig ende.

Jeg husker første gang, jeg skulle med skolen i skoven – hvor nærmede dagen sig langsomt, og hvor husker jeg dog et lyspunkt, hvor tiden gerne måtte gå langsomt, for nu var vi begyndt på sommerferien. Den skulle vare i seks uger. Da tænkte jeg: seks uger, de får aldrig ende – du skal aldrig i skole igen. Det var jeg meget glad for. Det var meget mere interessant at gå hjemme i vor ret store have. Der var tusinde ting at iagttage. Jeg tror nok, det var far, der lærte mig at sætte en lille pind for enden af en græskarranke og så komme igen nogle timer senere for at se, at ranken var vokset, så det kunne ses. Denne iagttagelse og afmærkning følger mig endnu den dag i dag, når vår og sommer igen gør mig særlig naturinteresseret. Jeg følger alle de vilde planter, dog også haveplanter, der med regelmæssighed afløser hinanden. Først kommer vintergæk og krokus, nu kommer dog allerførst erantis, den gule skønhed jeg lærte at kende i Stockholm under navn af vinterblomma, men det var alligevel de vilde planter, der var mest interessante, følfod, anemone, mælkebøtte og smørblomster, stedmoder og vild persille og hele sommerens blomsterflor – al den skønhed kommer hvert år i så hurtig en rækkefølge, at man aldrig når at registrere blomsterflorets skiften. Frugttrærnes blomstring lærte jeg hurtigt at kende under blomstringens rækkefølge – først kom en kendt busk med blomst: stikkelsbær, få uger efter blomstringen kunne vi spise de bitte små stikkelsbær, der havde en anelse af surt. Senere blomstrede blommetræ, moreller, kirsebær, pærer og til sidst æbletrær.

Mine forældre var ikke religiøse, gik kun i kirke, når man skulle ved barnedåb og konfirmation. Husker fra skolen, at »de hellige« altid var truende og fulde af ondskab. Min far sang gerne juleaften to-tre salmer, stille og dæmpet helt for sig selv, alle tre på samme egen melodi. Min mor var mere lys og let i sindet, far mere stille. Vi havde ingen bøger i hjemmet undtagen skolebøgerne og så almanakken. Vi holdt engang et ugeblad »Fortælleren«, der var trykt på grønt papir, og hvis væsentlige anbefaling om sig selv ikke var fortællingerne, afsluttede eller fortsatte, men papirets grønne farve. »Det grønne er godt for øjnene«, stod der alle vegne. En tid holdt vi »Ugens Nyheder«, da begyndte jeg at læse af interesse, men kan i dag ikke huske spor af læsningen, medens mange af mine oplevelser, f.eks. mit arbejde med at passe vor ko, trække den ud på marken, ud at flytte den og trække den hjem, gøre rent i koens bås, medens far muggede hos grisen, alt det står levende i min erindring.

Når vi om efteråret kørte roer hjem på vores trækvogn, står dette arbejde som alle tiders ubehageligste. Roetoppene var som regel belagt med rimfrost, og roerne sad så fast i jorden, at de næsten ikke var til at rykke op. Denne hjemkørsel af roerne skete altid, efter at vi havde spist til aften, så var det mørkt, blæsende og koldt. Far var træt, jeg var søvrig og forfrossen, og et læs roer hver aften, indtil vi kom hjem med sidste læs, hører til mine ubehageligste minder.

Far havde et lille stykke lejevold, ude hvor banen fra Århus og til Skive skiltes ad. Det var dengang banegården lå nede ved søen, da var det lunt og rart at køre et lille læs rug hjem. Først læssede vi rugen på vor trækvogn. Dette var fornøjeligt. Der var gerne fire trækvogntæls rugneg. En aften vi kørte rug hjem, kikkede far med mellemrum op på månen, standsede pludselig vognen; jeg der gik bagved og skød på, kom om foran og satte mig på stangen hos far. Da oplevede jeg under fars gode og instruktive forklaring den første måneformørkelse. Denne forklaring fortalte jeg gentagne gange til mindre børn som en stor, stor oplevelse, som jeg fuldt og helt forstod.

Vor lille lade blev fyldt, efter at vort loftsrum først var fyldt med tørv, hø og byg. Så var lade fyldt til randen, så når far begyndte at tærse rugen, var der trangt, men efterhånden svandt afgrøderne. Jeg husker min milde mor var så stolt af, at vi kunne dyrke rug. Rug, det var udelukkende menneskeføde.

En dag så jeg et blad i skolen »Revue«. Det hed vistnok »Denier de moulin Revue«. Dette blad blev jeg meget interesseret i og fik lov at »holde det« sammen med en anden dreng. Deri var kampe med herremænd og røvere – hemmelige gange under slottene og under voldgravene. Her var gift både i maden og på dolkene, her var spøgelse og genfærd, heste og mænd både med og uden hoveder. Her var klostre, munke og nonner, mordbrændere og voldsmand i alle forklædninger, her var alt, som gav en dreng fantasi, så læsningen blev en mægtig oplevelse – med en længsel efter næste nummer af »Revue«.

Jeg fik en herlig læselyst – en af mine allerstørste interesser usvækket til i dag. I skolen blev jeg abonnent på Robinson Kruse, der hæftevis blev min første bog, efterfulgt af Onkel Toms Hytte med flere – og så begyndte jeg at læse rejse- og geografibøger fra kommuneskolens bogsamling. Jeg kan huske, jeg engang fortalte far om »Stanley finder Livingstone«. I skolen lærte vi at tegne landkort. Disse tegninger bevirkede, at alverdens egne med floder og byer har jeg i hovedet den dag i dag. Det var skolelærdom.

Landpost Kjær og hustru Kjerstine uden for deres hus på Trekrøner. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Far havde længe talt om, at banen skulle flyttes om bag vor have. Al denne forberedelse med mærkeflag, med begyndende lange rækker af mænd med trillebør, senere tipvognstog og til sidste den nye banegårds indvielse gav disse år oplevelsens berigelse.

Dengang man byggede banegården, byggede man først en kælder, denne blev helt dækket med jord, og ovenpå murene blev den rigtige kælderetage bygget og derover den nuværende Viborg Banegård. Lige foran banegårdens hovedindgang, banegårdspladsen, var der et stort, dybt terræn kaldet »Langdammen«. Der i bunden blev lagt store cementvandrør. Der rendte vi drenge, sammenbøjede, hundredvis af gange igennem. Det var spændende. Man kunne lige se gennem alle rørene. En dag opdagede jeg, lige så meget ved at føle som ved at se ved en strøgen tændstik, at i en lang, lang række af rør, lige der hvor den største tyngde over rørene var anbragt, under banegårdspladsen, var en lang revne. Jeg fortalte min far det, han sagde meget barsk: Det kommer ikke dig ved. Hver gang jeg siden som voksen kommer til Viborg og går over banegårdspladsen, tænker jeg: rørene holder endnu!

Min ældste bror Martin, født 1865 i Hjermind, var blevet ansat ved DSB, efter at han blev udlært tømrersvend. Han byggede et pakhús af træ ved den gamle banegård. En dag sagde han: »Kom ned på banen, bette Thorvald, så skal du se, hvorledes jeg bygger hus på pæle – og så

skal du høre mig synge«. Da jeg kom derned, hørte jeg min brors kraftige stemme. En gruppe, vistnok fem mand, hev en tung jernklods op ad en rambuk, slap taget i rebet, og klodsen faldt ned over en træstamme, der på denne måde blev drevet ned i jorden. Der stod allerede en række af pæle parat til at bære pakhuset. Jeg tror ikke, jeg dengang var mere end 6-7 år. Det var jo med hiv og slip i takt med min brors sang:

Der går jen, højt op på jen, og hiv så alle mand, så har vi jen iland
Der går tov, højt op på tov osv.

Når der var sluttet med: så har vi seks iland, var der et lille hvil. Sangen lærte jeg omgående. Martin var vel nok en bror...

En anden gang, jeg var nede at se på dette livlige og morsomme arbejde, og der lige var afsluttet: så har vi seks iland, tog en venlig og geometrisk arbejder, der hed Otto, mig i hånden, førte mig hen til pælen under jernklodsen og holdt følgende morsomme og livlige tale til pælen: »Nu har du, slog (fyr) stået ude i skoven i mange, mange år – ædt og drukket, rækket og strækket dig, er bleven både lang og tyk og stærk, men nu skal du til at bestille noget ligesom alle vi andre voksne. Når vi har dunket dig langt ned i jorden, så skal du bære dette store pakhus på dine skuldre. Sådant får vi alle vore opgaver, når vi har vokset os store og stærke, må vi arbejde, så længe vi orker. Så længe vi orker, skal vi gøre gavn, som skrevet står«. Derefter tog Otto sin hat af og bukkede dybt for pælen. Det var helt storslået, jeg husker det ordret og fortalte det til mor og far. Far og mor så længe på mig, vistnok også helt betagne. Min bror Martin sagde engang: »Ja, jeg husker godt Otto, han var en god mand. Jeg ved, han er rejst til Amerika, han ville være nybygger ude hos sin bror, langt ude vestpå. Jeg har tænkt på, at der ligger mange opgaver og venter«.

Efter at den nye banegård var taget i brug, husker jeg mørke vintermorgener tidligt, når der var faldet sne, da lød der trampen af mange fødder, inden far stod op. Så gjaldt det om at være først for at få arbejde ved banen. Først skulle far i tøjet og ud at skønne, hvor meget sne, der var faldet. Så fik de antagne et gult messingskilt, og så kom de til far, når far spiste til middag: Ja, Jørgen, A ka vel ett få lidt forskud? Ja, jo, sagde far som regel, og så stod gerne en af mandens familie der og fik skillingen – og så skinnede sindet igen. Den velsignede sne blev et lyspunkt for mange småfolk, men for far gav det meget ekstraarbejde, særlig hvis sneen føg, og sporskifterne voldte kvaler og megen eftersyn.

Jeg husker også far, når det blev stormvejr om natten, så stod far op – i tøjet, og ud at se, om stormen havde lavet ravage. Min far bøjede sig dybt under pligtens bud. Om aftenen, somme tider ret hyppigt, kom stationsbudet med en gul seddel: melding om ekstratog. Denne seddel var det min opgave at aflevere hos ledvogteren, der boede, hvor Mid-dagshøjvej nu ligger. Dette ærinde skete næsten altid i løb og i mørke. Jeg lavede aldrig vrøvl over den sene løbetur. Den hørte ind under pligten. Det skete også, at jeg kom for sent med sedlen, når ledvogterens klokke havde lydt, men den gule seddel skulle afleveres.

Mit barndomshjem i Trekroner lå ved den gamle Finderupvej, der lå også vores mark – dertil var ikke ret langt – men turen ud til Finderuphøj, en granbevokset oldtidshøj, huskes som min allerførste udflugt med mine ældre søstre. Kom man først den lange vej, for en lille dreng, så kunne man se langt, langt ud over store plantager og skove. Lige nedenfor lå mægtige skrænter, hvortil en meget dyb hulvej førte. Egnen og omegnen lærte jeg bedst at kende, når jeg og min yngre bror Valdemar på primitive, hjemmelavede ski af smørdritler i læreårene legede vintersport. Nu er træerne på højen fredet, og Viborg by-bebyggelse nærmer sig i betænkelig grad det storladne terræn med de mange oldtidsminder og den milevide udsigt. Alle de gamle oldtidsminder fortæller om en ældgammel boplads og bygd. Den gamle Finderupvej fører tanken fra forhistorien til Danmarkshistorien. Hertil så jeg som lille purk det første glimt af verden.

Og så kom tobakken ind i mit liv. Da jeg var ca. 12 år, fortalte en af mine klassekammerater, at han var begyndt som fabriksdreng på Chr. Kroghs cigar- og tobaksfabrik. Fra klassen var der i forvejen to drenge, der også »arbejdede hos Krogh«. Jeg begyndte at blive interesseret. Jeg fik lidt at vide om Brasil, om omblad og dæk, om vikler og om dejlige cigarmagersange og morskab. De har allesammen som cigarmagere været i Hamborg, taler ligeså godt tysk som dansk, og så drikker de brændevin og synger dertil.

En dag tog jeg mod til mig og spurgte far: »Må jeg gå op til Krogh og spørge, om han har brug for mig som fabriksdreng, jeg får 17 øre om dagen«. Far så på mig undvigende, men gav intet svar. Nogle dage efter spurgte jeg igen, og jeg kunne forstå, at mor og far havde talt om mit ønske. Min far gav mig til svar: »Krogh er den dårligste arbejdsgiver i hele Jylland, men hvis du begynder hos ham, så skal du blive der, men det er et skidt sted«. Min mor sagde til mig: »Thorvald, hvorfor vil du

Arbejdere på Kroghs tobaksfabrik. Stående til venstre Heinrich Wüpper og siddende til højre Thorvald Vognsen. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

hen på den grimme sted, men som far siger, vil du derhen, så skal du blive der; det er da meget bedre at gå her hjemme og lege, indtil du bliver konfirmeret«.

Nå, men eventyret ventede. Jeg gik op til Krogh, han var selv i sin butik i Mathiasgade, hvor fabrikken lå inde i gården. Han så på den lille dreng – jo, du kan godt få lov at begynde her som halvdagsdreng. Du får 17 øre om dagen, men du skal først til lægen, før må jeg ikke tage dig. Kom så snart du har været ved lægen. Så var jeg antaget som halvdagsfabriksdreng hos Chr. Krogh.

Da far var ansat ved banen, gik jeg lige hen til vor læge, det var jernbanelægen. Da han hørte mit ærinde, så han på mig og sagde: »Du er skam alt for lille«, men gav mig sedlen uden i øvrigt at se mere på mig eller spørge mig – jeg fik sedlen, og han gav mig samtidig en femøre. Så gik jeg tilbage til Krogh med sedlen, og han sagde: »Så kan du begynde i morgen«. I morgen var en søndag, og jeg begyndte om mandag.

Da jeg skulle have min første ugeløn, havde jeg jo ventet at få en krone og to øre, men jeg fik kun een krone. Da jeg spagt bemærkede, om seks gange sytten, sagde Krogh: »Ja, men vi regner med, at en hel ugeløn bliver en krone«. Jeg blev lidt skuffet, min far, som jeg fortalte Kroghs svar til, sagde: »Ja, han vil helst have alle pengene selv – vi har jo hørt en del om ham«.

Jeg var i lære sammen med Christian Jensen et halvt år, før han rejste udenlands. Han blev gift med min ældre søster Martha og senere formand for De samvirkende Fagforbund og døde på agitationsrejse i 1938. Om tiden hos Krogh fortalte Martha, at da Christian var i lære, sagde Krogh: »Hør Christian, arbejdsmanden kan ikke nå at skære al vor røgtobak, kan du ikke skære for mig en tre-fire søndage, så skal du få et par bukser« – hvad han i høj grad trængte til Jo, var svaret. Christian, der var en meget stor og stærk dreng, der kunne trække den meget tunge skæremaskine, skar røgtobak tre, fire søndage, indtil Krogh sagde: »Nu kan vi klare os foreløbig«. Christian fik hverken penge eller de lovede bukser. Min søster sagde til mig: »Du kan vel næppe finde ros at skrive om dette fedtefirma. Krogh'erne tænkte kun på sig selv, og firmaer af denne karakter går altid nedenunder og hjem«. De behandlede fabrikationen lige så fedtet og tankeløst som arbejds- og læredrengene.

Min søsters vurdering af Krogh var helt rigtig. Christian havde fortalt sin søster mange, mange træk, hvor Kroghs fedtethed alt for stærkt gjorde sig gældende både overfor fabrikationen og overfor arbejderne, men i dagliglivet var der ingen grund til klage. Vi læredrenge blev hverken udsat for overlast eller andre grovheder. Vi passede vort og var som regel meget arbejdsivrige, undtagen for mit vedkommende. En periode i læretiden var jeg usædvanlig doven, arbejdede meget ivrigt en kort stund og drev den så af i mange timer og dage.

Fra tiden, medens jeg var fabriksdreng, er der tre episoder, der står klarrest i min erindring.

I vort nabohus boede der en familie i et lille baghus. Manden var slagtermedhjælper og handelsmand, vild, brutal og fordrukken. Når han var ædru, var han venlig og rar. Kom han fuld hjem, pryglede han både sin lille, forskræmte kone og sine to pigebørn. Så var der en råben og hylene. En dag midt i balladen gik far derind i deres gård. »Nu kan det være nok«, sagde far til Esbensen, »om du slår din kone og dine børn, så jeg kan se eller høre det, så skal du blive afhentet«. Han for hen mod min far med knyttede hænder, men vendte pludselig om, tog fat i

en nylig slagtet gris, der hang på en stige til afkøling, rev stigen omkuld, så grisen rullede rundt i den beskidte gårdsplads, idet han råbte: »Jeg vil Satan gale mig vise, hvem der er herre her i mit hus!« Så var galskaben gået over, og han sagde til min far, idet han rakte hånden frem: »Tak, Jørgen!«. Det hjalp, men min mor og jeg, der også var kommet til stede, var bange for, at han skulle have begyndt at prygle min far. Mor gav ofte familien lidt at spise, både moderen og de to piger var altid så forsultne og forskræmte. En dag var familien flyttet.

I stedet kom »Jens«, en lang, ranglet arbejdsmand. Han var værd at snakke med for en tolvårs dreng. Han var tusindkunstner. Han havde lavet et lille rum om til værksted. Vi blev fine venner. Han sang, snakkede eller arbejdede altid. I løbet af et år lavede han tre »væltepetere«, en cykel med et mægtigt forhjul og et meget lille baghjul, de blev alle solgt til karle i nærheden. Cyklerne havde ingen gummi, omkring hjulene var der bare et jernbånd, men køre kunne de. Kort tid efter kom cyklerne med faste, massive gummiringe, så de tre »væltepetere«, jeg så blev lavet, var nok blandt de sidste af den model.

En aften lige før sengetid kom en af min fars arbejdere, »lange Jens«, ledvogter ved banen, farende med bulder og larm ind i vor stue. »Hvor er Jørgen henne?« skreg han, medens sveden drev af ham, »min kone er kørt over af toget!«. »Min mand er oppe på savværket«, sagde min mor, »nu skal Thorvald løbe med for at hente Jørgen«. Lange Jens tog mig i sin store hånd, og så gik det i løb op for at hente far. Jeg vidste, hvor far sad og spillede kort; der var han en gang om ugen hos en værkfører på savværket, der hed Horn. »Far! Jens' kone er kørt over af toget«, råbte jeg. Far lagde kortene på bordet og sagde: »Hen til distriktslægen, er han ikke hjemme, så hen hos en anden. Kom snart ned på stationen, så er dræsinen klar«. Ingen var hjemme. Da vi kom til ledvogterhuset, hvor Jens havde slæbt sin halvdøde kone ind, gik jeg udenfor, indtil hun var forbundet. Hun levede kun nogle få dage. »Ja, ja« sagde min rare mor, hun har ikke haft mange gode dage i sit liv!« Lange Jens drak også størsteparten af sin løn op. Og lige overfor, hvor vi boede, boede også en af fars arbejdere, og om dem sagde mor: »Ja, det gør ikke så meget, de drikker, for de er begge lige gode om det«. Det var manden, der egentlig skulle løbe med de gule sedler, når der blev meldt ekstratog, men far sagde: »Det kan slet ikke nytte, for på den tid af aftenen er de begge to lige fulde!«. Det var derfor, jeg altid måtte ud til ledvogteren med ekstratogsseddel, for både manden og konen, hvis opgave det var, kunne »hverken sanse eller samle sig« på den tid af dagen.

Vi fabriksdrengene lavede alt forefaldende arbejde, dog bestod vort væsentligste arbejde i at tilberede tobak. Vi hjalp med at fugte tobak, tørre tobak, efter at den var skåret på maskine. Den skårne tobak blev tørret på en stor, flad pande, hvor tobakken med en skovl idelig skulle vendes. Ved dette arbejde fulgte altid brækfornemmelser, og sjældent slap vi for opkastninger, så gik vi bare en tur lige uden for døren i frisk luft, så kunne vi fortsætte igen. Men det var et grimt arbejde. Så slog vi karduser. Afvejede og pakkede de forskellige røgtobakker. Vi havde få sorter tobak, der var skåret til røgtobak, men deraf lavede vi ca. 100 forskellige sorter til forskellige priser. Næsten alle posernes trykte tekst var på hollandsk sprog. Jeg erindrer ikke, om der nogensinde var kontrol med vores blandinger, men vi fulgte en liste, som sagde: De volle knaster I – II eller III, så mange mål af tobak I, så mange af II tilsat så mange mål af skåren tobaksstilk- og så fremdeles med andre sorter.

Vi vendte vikler og satte viklerne i presse og løb fra og til, når cigarmagerne kaldte. Men vort største arbejde var alligevel af strippe indlæg, omblade eller dæk. Ikke så få dage var vi helt beskæftigede med tobakstilberedning. Det kneb næsten altid at »holde an« med stripping af indlæg. Så måtte alle drengene arbejde om søndagen. Dette var ulovligt. Hele byen vidste det, kun ikke »den tilsynsførende«, fabriksinspektøren, han var budt til eftermiddagskaffe hos fabrikant Krogh. Når vi drenge forlod fabrikken søndag eftermiddag, så kunne vi fejre søndagen ... Mine forældre var kede af, at jeg ikke nægtede at arbejde om søndagen, »for det er jo ulovligt«.

Fabrikant Christian Krogh blev nogle år senere udnævnt til »ridder« – om det var for sine ulovligheder, eller fordi han gik i kamp med vor dengang svage fagforening og holdt sine arbejdere ude, kan man tænke sig til. Det var som sædvanlig kongemagt og konservatisme, der dengang støttede og belønnede hinanden. Mere om strejken senere.

Om søndagen som læredrengene havde vi fast søndagsarbejde med at passe og pudse hele Krogh-familiens fodtøj. Krogh havde mange børn, 8-10, og hver havde velsagtens tre par sko til pudsning. Sikken et geled af sko vi stillede op til parade, når vi var færdige med dette faste søndagsarbejde.

Allerede da jeg var fabriksdreng, var der vikkelmaskiner i brug; omblade dertil strippede vi drenge. Jeg husker, at engang blev der brugt Seedleaf, en stor – kæmpemæssig, storbladet, mørkebrun tobak. Vi fandt nogle gange så store blade, at de var større end vi 12-13 års drenge.

Tobaksfabrikant Chr. Krogh (1851-1924) sammen med sønnen Hans Peter (1876-1921). Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Men én ting er sikkert. Jeg tror aldrig, at jeg har været ked af at gå på arbejde hos Krogh, endda jeg ikke få dage fik en større portion dæk med hjem, som jeg om aftenen skulle strippe og opsætte og have med den næste morgen. Mange gange havde jeg som læredreng cigarkassetræ fra gamle cigarkasser med hjem, deraf skulle der laves »prøvekasser«, dvs. kasser, der kun skulle rumme eet lag cigarer, som repræsentanterne skulle vise kunderne for at sælge firmaets produktion. Christian Krogh eller den ældste søn Hans Peter rejste ofte selv ud med prøverne, ellers havde Krogh forskellige »generalagenter«. Vi drenge fik 5 øre for hver prøvekasse. Jeg lavede som regel fem om aftenen.

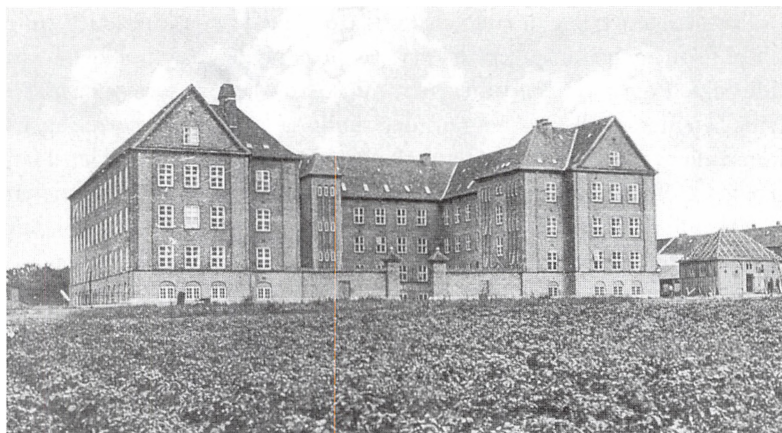
Senere begyndte Krogh også at lave skrå. Da var jeg med, når Krogh selv lavede skråsovsen. »Skrub ud dreng«, sagde Krogh, når der i sovsen til sidst skulle blandes »flere hemmelige ting«. Sovs blev kogt hver tredie uge. Hovedbestanddelen var vand, lakrids, dekstrin og som regel halv-rådne svedsker i store mængder samt en flaske rom og sukker.

Så blev Kroghs nye fabrik bygget i baggården i Mathiasgade, det har været i 1897, for da kom jeg i lære, og jeg fik min sortererplads i den nye fabrik.

Først lærte jeg lige at rulle cigarer i tre måneder, da kunne jeg rulle 1500 formcigarer om ugen. Så var det nok, sagde Krogh, »nu har du lidt begreb om at rulle formcigarer, nu skal du lære at sortere cigarer«. Min læremester eller sortereren, der skulle lære mig cigarsorteringens kunst eller færdighed, hed Heinrich Wüpper, en ung hamburger. Han havde været i lære sammen med Hans Peter Krogh, da denne af faderen blev sendt til Hamborg for at lære hele cigartilvirkningen, deriblandt også cigarsorteringen.

Omtrent da jeg begyndte at sortere, kom senere cigar- og cigarillosfabrikant Aage Lichtinger i lære hos Krogh. Han var jo volontør, skulle lære hele fabrikationen, boede og spiste hos familien Krogh – og var næsten mere doven end jeg var. Vor læresvend Wüpper gav os ringe eller ingen undervisning, vi måtte selv finde ud af sagerne. Muligheden fik vi gennem et præmiesystem. Kunne vi nå at sortere otte tusinde cigarer, fik vi en krone ekstra. Var der travlt, og det var der ofte, måtte vi læredrenge sortere om søndagen. Så sorterede vi tre største drenge ti tusinde cigarer på en søndag, og vi fik halvanden krone hver. Så drev vi den af om mandagen med snak og leg. Heinrich Wüpper var en mellemting mellem svend og mestersvend, boede også hos familien Krogh. Han var hverken arbejder eller arbejdsleder, var ikke i arbejdernes fagforening og havde en meget ringe løn. Men vi drenge var godt tilfredse med vor læremester. Han var kun lidt ældre end vi, begyndte så småt at interessere sig for piger, hvor vi ældste læredrenge forlængst var kommet over ønsketiden. Han blev medlem af Borger- og Håndværkerforeningens amatør-skuespillerhold. Lærte at danse menuet og blev førsteelsker i et skuespil, der handlede om et frieri med mange forviklinger, men med en ønskelig slutning. Vi læredrenge dansede menuet og øvede os i alle skuespillers fornuftige replikker og sange. Kan endnu det meste af lystspillet udenad.

Der blev antaget flere og flere lærlinge. Det var jo billig arbejdskraft. Lidt før jeg blev udlært i 1901, udbrød der strejke hos Krogh. Svendene ville have en aftale om antallet af svende og lærlinge, Krogh sagde nej, og den 13-årige strejke begyndte. Der blev store vanskeligheder for arbejderne, men da konflikten sluttede 13 år efter, da fik firmaet en kort opgangsperiode med en brat afslutning. Firmaet gik fallit, og den Kroghske familie kom i lige så stor fattigdom som cigarmagerne. At Krogh fik ridderkors, blev konservativt medlem af byrådet, formand for Borger- og Håndværkerforeningen, hjalp ham jo ikke. Han havde klaret

Kroghs mægtige tobaksfabrik, som i 1940 blev overtaget af ASANI og som brændte i 1951. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

sig på underbetalt arbejde og med maskiner, men nogle år efter strejkens slutning og under konkurrencen på lige fod med de øvrige fabrikanter, kunne han ikke klare det længere, og så var eventyret slut til stor skade for såvel byen Viborg som for arbejdere og fabrikanten. Dog havde firmaet Chr. Krogh nået at bygge en ny og mægtig fabrik for fremstilling af cigarer og cigarillos samt starte en cigaretfabrik; men grundlaget og bedømmelsen holdt ikke stik.

Arbejderbevægelsen som helhed og tobaksarbejderforbundet i særdeleshed førte en hård kamp mod Krogh under den langvarige og for arbejderne bitre kamp. Boykottens svøbe mod Krogh antog ofte de skarpeste former. Krogh havde et slagmærke »Spar to« – en cigarillos. Kampen mod det hoved- og salgsmærke endte med sejr for os. Det forsvandt i løbet af nogle måneder fra udstillinger i vinduerne og fra næsten alle automater. Dette skete omkring 1913. Jeg fik et brev engang om, hvordan automaterne blev gjort ubrugelige. I rummet, hvor »Spar to« fandtes, skete det, at der kom en dråbe klæbestof ind i rillen, så mønten sad fast. Nogle cigarhandlere, der *ville* sælge »Spar to« stod vagt den halve nat; men når de skulle have lidt søvn, så kom dråben omgående. På alle områder blev der lagt firmaet hindringer i vejen. En hård og usædvanlig lang kamp fik sin afslutning efter 13 års forløb, og Krogh fik som sagt en kort, men storslået opblussen med 4-500 arbejdere – men så kom den smertelige konkurs.

Strejken var begyndt noget før jeg blev udlært den 1. maj 1901, så den sidste april spurgte Krogh mig: »Ja, Thorvald, du vil vel heller ikke blive hos mig?«. »Nej«, sagde jeg. »Ja, ja«, sagde Krogh, »kom ned i butikken i aften, inden du forlader fabrikken som svend, så skal du få en god anbefaling«. Mit lærebrev lød således:

Lærebrev

Hermed meddeles Thorvald Vognsen Svendebrev som Sorterer, idet han hos undertegnede har uddannet sig i sit Fag i fire Aar under kyndig Vejledning, ligesom han ogsaa i nævnte Aar har haft Lejlighed til i nogen Grad af sætte sig ind i Cigarrulning. Det er mig en Glæde at kunne anbefale ham til enhver fremtidig Principal, som et ikke alene i sit Fag dygtigt, men ogsaa paapassende, sanddru og ædrueligt Menneske. – Jeg ønsker Thorvald Vognsen en god Fremtid.

sign.

Viborg, den 1. Maj 1901. Chr. Krogh
Cigar- og Tobaksfabrikant

Min svendetid begyndte som strejkende. Dette voldte ikke nogen bekymring for mig, jeg vidste jo, at jeg når som helst kunne rejse ud, se og opleve hele verden. Jeg har aldrig taget vanskelighedernes løsning op til bekymring og ængstelse i forvejen. Da jeg havde gået hjemme nogle uger, kom landpost Kjær og spurgte, om jeg ikke ville gå hans rute i en uges tid. Ønskede landposten ferie, så skulle han selv skaffe og lønne en stedfortræder. Jeg modtog tilbudet, tasken og cyklen. Min rute gik ud ad Mikkelsport, ved Amtssygehuset, ud ad Århusvejen og til landsbyen Finderup og hjem ad den gamle oldtidsvej over gårdene Handbjerggård og Liseborg.

Det var ikke nemt at finde adressaterne, selv om bønderne var yderst tjenstvillige. Fik meget mangelfuld besked om, hvor jeg skulle gå den nærmeste vej til næste adressat, det blev bare til en håndbevægelse. En af dagene var der marked i Viborg. Da mødte jeg bønder kørende på vej til marked. De standsede mig, fik deres avis eller anden post. Jeg kunne hverken kende bønderne, huske hvad de hed eller hvor de boede.

Jeg kom ind i gårene. Alle døre var uaflåsede. Jeg gik indenfor og tænkte på mit hjem. Når vi gik ud alle eller rejste på søndagsbesøg, så hang nøglen lige ved siden af døren. Dette var helt naturligt, og således rådede Frode Fredegods tilstande – tryghed og tillid.

Når jeg som landpost kom til skolen i Finderup, så gik skolearbejdet

*Thorvald Vognsen.
Fotografi fra 1964.
Lokalhistorisk Arkiv
for Viborg Kommune.*

helt i stå. Landpostens taske blev tømt og endevendt, og adressaterne blev råbt op og posten delt ud til børnene. De, der ingenting fik, de børn følte sig helt skuffede. Så var næsten al posten delt ud, kun en lille bagatel til vejen hjemad. Jeg lærte snart, at jeg skulle vide alt, hvad der var sket. Denne opgave klarede jeg let. Jeg holdt en læsepause i plantagen, jeg skulle igennem. Der løb jeg igennem alle de lokale og større udenbys nyheder. Fortælle har jeg altid kunnet; så en dag i skolen bad læreren mig fortælle noget. Jeg fortalte da om tobak, hvor den kom fra, og hvordan man lavede cigarer og røgtobak – og så var ugen som landpost gået. Det skal fortælles, at hvor jeg kom, så blev der altid spurgt, hvad jeg trængte til – øl, kaffe eller en bid brød? Næsten alle breve til videre forsendelse, som jeg fik med til posthuset, måtte jeg skrive adresse på – »for do har nylig gået i skole«.

En dag lå der brev fra Tobaksarbejderforbundet: rejs til Göteborg i Sverige; der har de brug for en cigarsorterer på cigarfabrikken »Kro-

nan«. Jeg frydede mig. Ingen kan forestille sig min henrykkelse, som ikke er født med nysgerrighedens rejselyst. »Nu begynder min tid«, tænkte jeg. Jeg fik lidt rejsepenge af far, gode råd og et klap på kinden af mor – og så af sted. Med tog til Frederikshavn og så med damper til Göteborg. Ved indsejlingen til Göteborg gennem skærgården blev jeg ikke træt af at se alle de afrundede og slebne klipper og skær. Jeg havde jo aldrig før set et klippeland. Længst inde i skærgården lå Göteborg.

Ved kajen i Göteborg var der en dansk cigarmager nede og tog imod mig, skaffede mig et meget pænt værelse. Jeg var jo cigarsorterer, så jeg skulle have eget værelse. Cigarmagerne boede to-tre i eet værelse. Dagen efter begyndte jeg på »Kronan«. Fabrikken var gammel, en meget gammel beboelsesejendom, helt af træ ligesom huset, jeg boede i. Fabrikanten hed Kaplan, og mesteren, der var dansk, hed Knud Gad. Jeg fik en venlig modtagelse. Fabrikanten kom selv op og hilste på mig og ønskede »jag måste trives bra på voren fabrik«. Mester Gad måtte oversætte. Efter nogen tids forløb forstod jeg nogenlunde svensk sprog, men det varede lidt længere, før svenskerne forstod mit svenske.

Stenen i kirken

Fortællingen om den store gravsten i Tapdrup kirkes kor

Når man aflægger Tapdrup kirke et besøg for at beundre den smukke og ejendommelige søjleportal, som er kirkens hovedattraktion for den historisk interesserede, bør man ikke forsømme at begive sig ind i kirken og dér gå på opdagelse i det lille og hyggelige kirkerum. Oppe i korets nordvæg, som er uden vindue, vil man da finde et billedhuggerværk i mørk sten, som umiddelbart virker så stort og fornemt, at man knap nok synes, at det hører hjemme her i en beskeden landsbykirke. Så melder spørgsmålene sig: Hvad er det for et værk, vi står over for? Hvor gammelt er det, hvem har skabt det? Og hvorfor finder vi det i Tapdrup kirke.

Allerførst må det fastslås, at det drejer sig om en gravsten eller måske rettere et gravmæle. De to store menneskefigurer er de afdøde, som skal mindes. Hvem de er, lader vi foreløbig ligge og nøjes med at sige, at det er et par adelsfolk, og at stenen er hugget omkring 1570. Men hvor er graven? Som bekendt findes der under kirkens kor en krypt eller gravhvelving; vi ved ganske vist ikke, hvor gammel den er, men det sandsynligste er vel, at de afdøde er blevet stedt til hvile der. I så tilfælde burde stenen ligge i korets gulv. Men stenen er, som det let ses, ikke det fjerneste slidt af fodtrin, hvilket kunne tyde på, at den altid har siddet indmuret på sit sted i korvæggen. Det var ikke det almindelige, men det forekommer. Og er det tilfældet, *kunne* forklaringen være den, at de to personer slet ikke ligger begravet her, men i en helt anden kirke, og at stenen med andre ord skal betragtes som et rent mindesmærke og ikke en egentlig gravsten. Også det forekommer andetsteds.

Ser vi nu på den historiske situation ved stenens tilblivelse, befinder vi os ved afslutningen af den såkaldte Syvårskrig mod Sverige 1563-70 og indledningen til en helt usædvanlig gylden tid for de adelige godsejere i Danmark. Gennem stude, korn og heste tjentes store penge hjem, som blev omsat i prægtige bygninger, kostelige klæder og smykker, men altså også i storslåede gravmæler. Det var ikke uden problemer, for kon-

Tapdrup kirke fotograferet omkring 1900. Nationalmuseets arkiv.

gen/regeringen så ikke med milde øjne på adelens ekstravagance. I 1576 førte det til at man skred ind imod overdådigheden gennem en lang række lovbestemmelser om adelig jordefærd, hvor det blandt andet hed, at »de grave, som af adelen nu højt over jorden opsættes, overgår fast alle kongelige og fyrstelige begravelser, som tilforn er sket her i riget«. Det blev derfor forbudt adelen fremtidigt at »lade gøre nogen begravelse oven jorden forhøjet med alabaster eller slig mærkelig bekostning«. »Dog skal det ikke des mindre være hver god mand, frue eller jomfrue frit tilladt at lade lægge en ærlig ligsten på deres grave, efter som hver derom selv godt synes. Vil og nogen lade gøre eller sætte en ærlig tavle på væggen, den døde til ære, skal det dem ikke vægres eller i nogen måde formenes«. Tapdrup kan dog nok her melde hus forbi, blandt andet fordi stenen efter alt at dømme er opstillet før de kongelige forordninger udkom.

Hvor kostbart et værk, det her drejer sig om, kan vi gøre et forsøg på at forestille os. Stenen er naturligvis ikke dansk, men hentet langvejs fra, rimeligvis har vi at gøre med sort skifermarmor fra et stenbrud i Belgien. Efter brydningen er de rå stenflager blevet indskibet i den store havn i Antwerpen og fragtet til Århus. Her fandtes på den tid et velrenommeret stenhuggerværksted, grundlagt af en indvandret hollænder,

som hed *Gert van Groningen*. Fra omkring 1565 og århundredet ud leverede værkstedet i snesevis af fornemme gravsten til den norrøjske adel. Der er ofret hundredvis af arbejdstimer på at få stenen med sin vrimmel af fine detaljer mejslet, ciseleret og poleret, så den var parat til at blive transporteret til Tapdrup. Den tunge vogn med den dyrebare last er velsagtens blevet trukket af et firspand og over Kongensbro og Vejrumbro nået frem til landsbyen, hvor et sådant optog har sat byen på den anden ende. Det har krævet stor opfindsomhed og mange hjælpende hænder at få stenen bugseret på plads i kirken. Alt i alt et særdeles be-kosteligt projekt.

Vel anbragt i kirken – om det nu har været i gulvet eller i korvæggen – er tiden inde til at se nærmere på selve stenhuggerværket. Stenen måler 1,30 meter i bredden og er 2,34 meter høj, mens mands- og kvinde-figurene er af fuld legemsstørrelse. *Manden*, der står med let skrævende ben, bærer fuld rustning, men hjelmen, en tøndehjelm med lukket visir og vajende strudsfer, er stillet ved hans venstre ben. Slagsværdet i venstre hånd presser han i skrå stilling bag kroppen, mens højre hånd fatter om en meget lang stridshammer. Et nedadvendt dolkehæfte øjnes bag midjens højre side. Alle de forskellige led, der hører et harnisk til, er omhyggeligt gengivet, ned til de brednæsede jernsko med sporer med stjernehjul. Efter tidens mode har han pibekrave, og et stort kruset fuldskæg, og et smukt bølget og tækklippet hår omkranser hans ansigt. Mandsfiguren er forøvrigt omtrent det eneste i stenhuggerarbejdet, der i århundredernes løb har lidt en smule overlast ved, at hans næse er delvis stødt af. Derudover er der kun et lille beskadiget englehoved.

Kvinden er i enkedragt, og vi skal forestille os den hvid, som dengang var sorgens farve. Fra tindingerne når de lange snipper ned til midjen. Hun bærer en lang, glat højhalset overkjole med stramme ærmer med fine kniplingsmanchetter. Kjolen er så lang, at den skjuler hendes fødder. Over brystet er kjolens sammenhægtning skjult af broderi el. lign. Forneden afslører et par åbne folder hendes underkjole, som er stribet og ender i en elegant bort. Under den igen skimtes forneden endnu en, glat, underkjole. Armene holdes på en særpræget måde ind over hinanden, som om hun har til hensigt at demonstrere alle fingre og deres eventuelle prydelser. Ansigtstrækkene er rolige og røber ikke noget om personernes karakter.

Over hver af personerne er der en bue, som hviler på konsoller med snegleformede voluter ligesom i en jonisk søjlekapitel – et klart renæssancetræk – som igen støttes af små englehoveder, i midten har englen

Graustenen i kirkens nordvæg.

udbredte vinger. I buerne findes syv våbenskjolde. Over buerne er hugget to større våbenskjolde, som er mandens og kvindens egne, fædrene skjolde. Våbnene i buerne er mødrenes, bedsteforældrenes og oldeforældrenes skjolde. De otte adelige våbenskjolde »gjorde« en rigtig adelsmand!

Stenens kristne symbolik repræsenteres først og fremmest af det centrale crucifix, frelsestegnet, som de to våbener, eller slægter, støtter sig til. I de fire hjørner er der cirkler med de klassiske evangelistsymboler: øverst til venstre Matthæus-englen, til højre Johannes-ørnen, nederst til

venstre Markus-løven og til højre Lukas-oksen. Disse symboler er der grund til at se lidt nærmere på, specielt Matthæusenglen, men det kræver ganske vist, at man kommer til vejrs på en stige eller stol. Man vil da opdage, hvor gennemarbejdet et værk, man har for sig. Hver detalje, hver lillebitte fjer i englevingerne er omhyggeligt indridset. Den dansende engel har en lille glorie og holder et langt skriftbånd i de udbrede hænder, men det er uden indskrift. Hvis ikke det var en blasfemisk tanke, kunne man vente her at finde stenhuggerens, eller lad os bare sige billedhuggerens eller kunstnerens, navn indridset i båndet: *Gert van Groningen*. For det så fint udarbejdede englebillede virker næsten som hans signatur.

Også Johannes-ørnen er fint udarbejdet og står med kløerne på det foldede skriftbånd. På Markus-løven bemærker man den flotte manke.

Men hvem forestiller de to portrætfigurer? Svaret finder vi i inskriptionen nederst på stenen:

VNNDER THENE STEN HVILER ERLIGE OCH WELBØRDIG
FRANNDTHY DIRE TILL DAMSGARD SOM DØDE PAA DI-
RES HOLM 1569 THENN WNNSDAGH NEST FOR S DINNOS
DAG METT SINN KIER HOSTRVE ERLIG OCH WELBØRDIG
FRV KIERSTENN MOGENNS DAATHER MOGENS TAME-
SENN DAATTIR THILL DAMSGARDT SOM DØDE 15

eller omsat til nutidigt sprog:

Under denne sten hviler ærlig og velbyrdig Frands Dyre til Damsgaard, som døde på Diresholm 1569 den onsdag næst før Sct. Dionysius' dag, med sin kære hustru ærlig og velbyrdig fru Kirsten Mogensdatter, Mogens Thomesens datter til Damsgaard, som døde 15

Mandens fornavn er, som det ses, blevet noget mishandlet af stenhuggeren, men det rette navn er altså *Frands Dyre*, og *Damsgaard* er en herregård i Ovtrup sogn, Mors Sønder herred, som han havde fået gennem sit ægteskab med *Kirsten Mogensdatter*; det samme gjaldt *Skovsgaard*, som Kirsten vistnok havde arvet efter sin søster Margrethe, der var gift med herremanden på Aunsbjerg. Inskriptionen nævner ganske vist ikke Skovsgaard, men *Diresholm*, som er det samme som *Dyreholm*. Men Dyreholm er uden tvivl et andet navn for Skovsgaard. Mandens dødsdag kan omsættes til onsdag den 5. oktober 1569; hans fødselsår kendes

ikke. Hustruen har plads afsat til sit dødsår, men det er aldrig blevet indskrevet.

Der er imidlertid ingen grund til at tro, at vi har at gøre med virkelige portrætter af adelsmanden og hans frue. Det er nemlig helt tydeligt, at man på stenhuggerværkstedet i Århus arbejdede efter nogle skabeloner, man havde til rådighed, og som kunne bruges til forskellige sten. Stenen i Tapdrup er jo, som allerede fortalt, langt fra enestående. Man kan se en nært beslægtet sten i Grinderslev kirke i Salling, og det gælder også en sten i Tjele kirke over Erik Skram og hustru. Med andre ord: De regelmæssige og rolige ansigtstræk er at betragte som en slags idealbillede af et adeligt ægtepar.

Tilbage står et spørgsmål: Er der nogen mulighed for at få skabt liv bag stenmaskerne – kender vi noget til personernes liv og færden?

Først deres slægtskabsforhold, dvs. Dyre-slægten, som Frands er udgået af, og *Kaas-slægten*, som Kirsten Mogensdatter tilhører. Denne Kaas-slægt kaldes efter sit våbenmærke for *Mur-Kaas* i modsætning til en anden Kaas-slægt, *Sparre-Kaas*, som vi senere skal møde; den berømte kansler Niels Kaas (1534-95) hørte til den sidstnævnte. Mur-Kaas har navn efter murstens-formationen i dens våbenskjold, sådan som det ses på gravstenen i våbenet tilhøre for krucifixet. *Dyreslægtens* våbenmærke var et par såkaldte vesselhorn, oprindeligt tyrehorn, som ses på våbenet tilvenstre for krucifixet. Både Dyre og Kaas er det man kalder jysk uradel. Dyre-slægten huskes i dag kun gennem den Palle Dyre, der i 1673 blev gift med Marie Grubbe, og slægten uddøde med ham i 1707. Frands Dyre havde mellemnavnet Iversen efter sin fader, som ejede en lille herregård, Sø, på Nord-Mors, hvor jo, som vi allerede ved, også Kirstens Mogensdatter stammede fra. Frands Dyre ejede foruden Skovsgaard – i dokumenter skriver han sig til både Skovsgaard og til Tapdrup – også herregården Palstrup, hvortil jo kom Damsgaard på Mors. Altså ikke nogen helt ubetydelig godsejer, og åbenbart med pæne indtægter, der også godt har kunnet finansiere ægtefællernes kostbare gravmæle. Det er helt tydeligt, at Frands Dyre har foretrukket at bo på Skovsgaard. Det var der gode grunde for, dels var det ganske nær ved det vigtige centrum for både administration, handel og pengeforretninger, som Viborg dengang var, dels var beliggenheden ideel med skov, bakker, hede, eng og vandløb, velegnet til al slags jagt, som var adelsmænds foretrukne tidsfordriv. Man gætter på, at vi her har forklaringen på navnet *Dyreholm*. Skovsgård er bygget på et ret højliggende terræn, der er omgivet af dale, bække og sumpe.

Tegningen bærer følgende påskrift: Denne gravsten, som er af blågrå marmor, er i Tapdrup kirke indsat i nordre væg i koret. S. Abildgaard Anno 1768. Søren Abildgaard var arkivtegner ved det kgl. Geheimearkiv og rejste rundt i landet og tegnede historiske mindesmærker. Hans arbejder er fine, men her finder man dog en unøjagtighed nemlig kvindens fødder, sammenlign fotografiet foran. Nationalmuseets arkiv.

Frands Dyré var en mand, der på forskellig måde gjorde sig gældende i tiden. Han var til stede på rigsdagen i København i 1536, der gennem den lutherske reformation skabte et nyt grundlag for det danske samfund. Under Syvårskrigen med Sverige tjente han flere år i flåden. I 1567 fungerede han som kongelig kommissær og var samme år stedfortrædende landsdommer i Viborg.

Men Frands Dyres navn dukker også op i en helt anden og mere dramatisk sammenhæng. I maj 1541 samledes rigsrådet med kongen, Christian III, i spidsen til herredagsmøde i København. Førstemanden blandt 13 tilstedeværende rigsråder var kansleren Johan Friis. Herredagen, eller med en anden benævnelse rettertinget, fungerede som en slags højesteret, hvor retssager mod adelige skulle behandles.

Den 9. maj mødte Frands Dyre op på herredagen med en anklage mod lensmanden på Hald, der hed Henrik Blome og var af holstensk adel. Han havde gjort tjeneste under Grevens Fejde og været hofsinde hos Christian III, før han i 1540 blev lensmand på Hald foruden Spøttrup m.m.

Frands Dyres anklage mod Blome var alvorlig nok. Den drejede sig om »det voldelige overfald, han for nogen tid siden i følge med sine folk havde gjort på ham og hans gæster udi hans egen gård«. Det fremgår senere, at gården var Skovsgaard. Henrik Blome var til stede på rettertinget, men svarede, at han ikke var blevet stævnet retmæssigt, han havde først hørt stævningen her i København, og han krævede derfor sagen udsat. Frands Dyre kunne ganske vist bevise, at stævningen var forkyndt på Hald i to brødres nærværelse, men da Henrik Blome ikke personligt havde været til stede, blev sagen udsat i 6 uger.

Sagen blev så påny behandlet på et rettertingsmøde i Malmø den 2. juli, men her var Henrik Blome ikke mødt, han var i mellemtiden bortrømt. Vi får gennem forhandlingerne lidt nøjere besked om, hvad der egentlig var foregået. Da overfaldet skete, havde Frands Dyre haft i hvert fald én gæst på Skovsgaard, nemlig lensmanden i Rougsø herred, Henrik Bjørnsen til herregården Stenalt i Ørsted sogn på Djursland, og ham var det tilsyneladende gået særlig slemt ud over. Det havde slet ikke været Henrik Blomes mening, men hans folk har under tumulten selvfølgelig ikke kunnet skelne en gæst fra gårdens egne beboere. Rygtet bredte sig endda, at overfaldet havde forvoldt Henrik Bjørnsens død, og det var det, der havde fået Henrik Blome til at tage flugten. Selve overfaldet skildres i øvrigt sådan, at Henrik Blomes folk med magt var trængt ind i Frands Iversens gård Tapdrup – sådan kaldes Skovsgaard her – og dér havde skudt og hugget dørene op og overfaldet og slået hans folk og gæster.

Rettertinget bekræftede på det grundlag, at Henrik Blome skulle være fredløs for brud på gårdfred og husfred; han var vistnok blevet erklæret for fredløs ved sit hjemting. Da han ikke selv var til stede, ville rettertinget først senere afgøre, om han skulle dømmes æreløs.

Alteret i Tapdrup kirke. Under alterbilledet ses de fire våbenskjolde for slægterne Emmiksen, Mur-Kaas, Sparre-Kaas og Dyre.

Hvad der lå bag overfaldet, får vi ikke noget at vide om. Men under alle omstændigheder må det siges at være en højst pinlig sag, at lensmanden, som var kongens betroede mand og skulle være garanten for lov og orden i sit len, tog sig selv til rette på så grov en måde. Men nu var dette århundrede meget voldeligt; slagsmål og drab hørte til dagens orden, og det kan måske tjene til forklaring, at den blodige borgerkrig, Grevens Fejde, endnu var i frisk erindring.

Frands Dyre og Kirsten Mogensdatter havde ingen børn. Efter sin husbonds død solgte Kirsten i 1571 Palstrup til Ove Juul, der var gift med hendes søsterdatter Johanne Kaas, mens Skovsgård, da hun selv var død, gik i arv til hendes brorsøn, Herman Kaas. Hvornår det er sket, véd vi ikke, for den gode Herman har, som vi har set, ikke fundet det umagen værd at bruge penge på at få hendes dødsår indristet i stenen,

der står kun 15.. Vi må nøjes med at konstatere, at hun levede endnu i 1573, da hun erhvervede en gård i Tapdrup gennem mageskifte med kronen. Herman Kaas var gift med Berte eller Birte Kaas af Sparre-Kaas-slægten, og gennem hende knyttes de gamle slægter til den centrale genstand i kirkens kor, nemlig alteret. Bag på altertavlens venstre fløj-side læser man nemlig følgende:

Denne Altertaule er given til Tapdrup Kirke Anno 1613 d. 13. Aprilis aff Erlige og Velbyrdige Frue, Fru Berte Kaas, Salig Herman Kaasis Frue til Skousgaard, som begge ligger begravet i denne begravelse ...«.

De to har da heller ikke kunnet nære sig for at sætte deres slægtsmærke på selve altertavlen. I dennes bund findes fire våbenskjolde for Herman Kaas' mor og far og Birte Kaas' far og mor, således:

<i>Emmiksén</i>	<i>Kaas</i>	<i>Kaas</i>	<i>Dyre</i>
<i>»tagsten«</i>	<i>Mur</i>	<i>Sparre</i>	<i>Horn</i>

»Sparren« består af to sammenføjede sparrer eller tagspær.

Altertavlen med fløjene lukkede. Til venstre indskriften om Birte og Herman Kaas og om Corfitz Ulfeldt.

Det kan altså ses, hvordan de to Kaas-slægter, Mur og Sparre, forenes gennem Hermans og Birtes ægteskab. Men ikke nok med det. Gennem Birte Kaas fortsættes i virkeligheden Dyre-slægten på spindesiden. Hendes mor, Maren Dyre, var nemlig en søster til Frands Dyre. Vi kan således her iagttage et karakteristisk indgifte i adelsslægterne.

I modsætning til deres forgængere efterlod Herman og Birte Kaas sig en stor flok børn, ni drenge og seks piger, hvoraf nogle dog døde som små. Sønnerne skriver sig til vekslende tider til Skovsgaard. En søn, *Niels*, var med som løjtnant på admiral Ove Gieddes togt til Ostindien i 1618, men faldt samme år ved Gambia på østkysten af Afrika efter at have »forholdt sig ganske mandelig og tapper«. En anden søn, *Frands*, blev befalingsmand over Nordlandene (Nordnorge). *Eggert* Kaas led en krank skæbne, han blev dræbt på Nytorv i Viborg den 14. august 1624 af en Peder Basse, som siden blev dømt og henrettet. *Stalder* Kaas – nr. 8 i børneflokket – blev admiral og deltog i det berømte søslag på Kolberger Heide i 1644, hvor Christian IV mistede sit ene øje. I slaget deltog også hans nevø, Claus Kaas, søn af den ældre bror, Frands. Som et kuriosum kan det tilføjes, at også Skovsgaards daværende ejer, admiral Corfitz Ulfeldt, deltog i slaget. Det kan man læse sig til bag på altertavlens fløj i fortsættelsen af omtalen af Herman og Birte Kaas (se billedet), men her har man ganske vist ikke helt haft styr på de historiske kendsgerninger, så at man lader kong Christian miste sit øje under et søslag i Lister Dyb.

Skovsgaard var i 1620'erne gået ud af Kaas-slægtens eje.

Stenen i kirken, den store gravsten i Tapdrup kirkes kor, er vel værd at tage nøjere i øjesyn. Fortællingen om den giver et interessant bidrag til sognets historie, og samtidig illustrerer den på en udmærket måde den nøje sammenhæng, der er mellem lokalhistorien og rigets historie, danmarkshistorien.

Kilder:

Chr. Axel Jensen; Danske adelige Gravsten bd. 2 (1953).

Det kgl. rettertings domme m.v fra Christian III's tid. Red. af T. Dahlerup. Bd. 1-2. Kronens skøder I (1892).

Adelsårbogen.

Trap: Danmark.

Udtog af gamle danske Domme afsagte paa Kongens Retterting og paa Lands-ting. Red. af J.L.A. Kolderup-Rosenvinge. Bd. 2 (1842).

Kancelliets Brevbøger.

Lysgaard-Hids herreders retskreds gennem 300 år

I ældgammel tid har Danmark været opdelt i sysler og disse igen i herreder af forskellig størrelse. Hvert af disse herreder var henlagt til et herredsting, hvorpå afgjordes trætter mellem bønderne indbyrdes og mellem bønderne og herremændene. Var sagerne af særlig alvorlig art, blev de henviste til landstingene. Lysgaard herred hørte indtil 1660 under Silkeborg len, derefter under Silkeborg amt til 1794, hvorefter det kom under Hald amt, det senere Viborg amt.

Indtil ca. 1700 var herredsfogden ofte en større gårdfæster uden særlig juridisk uddannelse. Han skulle helst kunne læse og skrive, hvilket ikke var almindeligt blandt landalmuen dengang. Skoleundervisningen blev først almindelig omkring 1740. Efterhånden blev til herredsretten knyttet en skrivekyndig person, som med tiden fik titlen herredsskriver eller tingskriver.

Tingstedet var under åben himmel

Tinget blev gerne holdt en gang om ugen, hvis vejret tillod det under åben himmel. Det var med velberåd hu ordnet sådan for at understrege, at hver mand frit kunne indfinde sig og forsvare sin sag, og selvfølgelig forlade tinget igen som en fri mand. »Dette er at observere, at alle Ting i forrige Tider saavel Landstinget, som Hjemmetingene, holdtes under aaben Himmel paa fri Mark, dermed at bevise, at Retten var frie for hver Mand, som og sees af de gamle Love, at de som for nogen Sag bleve beskyldte, om det end var Crimen læsæ Majestatis (dvs. majestætsfornærmelse), saa havde de Frihed at reyse til Ting og forsvare sig, som og Frihed at reyse hjem igjen, om de ey paa Ting vedgik Skyld«, (C. Testrup: Relation over Tingene, 1747), og der fortsættes om tingstedernes indretning:

»Tingstederne vare indrættede paa Marken med 4re Tingstocke, som i en Firkant laa paa Stenene, hvorpaa sadde Fogden og Skrивeren med flere, som administrerede Rættēn, saa og de 8te Mænd, som af disse Tingstocke kaldes Stockemænd ... Midt paa denne Plads imellem de 4re Stocke laa en stor Steen, paa denne skulle Tyvene sidde, naar de skulle dømmes, hvilke Steene endnu des Aarsage kaldes Tyve-Steenen paa denne Dag«.

Hvert herred havde sit tingsted og sin galgebakke, der hørte med. Lysgaard herrreds ting blev i årene før 1650 vistnok holdt i nærheden af gården Marsvinslund i Vium sogn – en høj nordøst for gården kaldes endnu Tinghøj, derefter skal herredets tingsted have været Svendshøj vest for Kjellerup. Hids herreds tingsted menes først at have været Sejling og senere Tinghøj øst for Serup by.

Hinge som tingsted

I 1687 lod kongen en kommission bestående af Nørrejylland's landsdommere nedsætte for at forberede en nyordning ved sammenlægning af mindre retskredse; samtidig skulle man stille forslag om, hvor et tinghus bedst kunne anbringes, og man skulle undersøge herredsfogdernes og skrivernes kvalifikationer.

For Lysgård og Hids herreders vedkommende lyder landsdommernes betænkning: »Lysgård og Hids herreder kan bekvemmost sammenlægges og tinghuset sættes i skellet mellem Lysgård herred og Hids herred, noget fra Holms Mølle, hvor tinget om mandagen bedst kan holdes. Herredsfogden i Hids herred, Frands Christensen, er dygtig og skikkelig til dette herred at betjene, eftersom herredsfogden i Lysgård herred Matthias Melkiorsen allerunderd. er foreslået til Tyrsting-Vrads herredsfogderi.

Herredsskrивeren i Lysgård herred Hans Lassen, som var udygtig og uvederhæftig, er nylig ved døden afgangēn, og i hans levende live lod retten en tid lang betjene ved Jens Andersen (som har giftet sig med hans datter) hvilket efterdi han har længe tjent for foged pa Haxholm og er dygtig nok til herredsskrivers bestilling, saa formodes Eders kongl. Majestæt allernådigst hannem dertil confirmeret, helst efterdi Thomas Thomasen, skrивeren i Hids herred, er en hel affældig gammel mand. Når disse herreder således blev sammenlagte, kunne de længst ungefær have 2¹/₂ mil til tinget, og herredet herefter at kaldes Lysgård-Hids herred«.

Tinghusets beliggenhed og første retsmøde

Man tøvede ikke med at efterkomme kommissionens pålæg, allerede året efter er tinghuset rejst og kan tages i brug i marts måned. En meget smuk beliggenhed fik tinghuset, i en lille dalslugt i skovkanten, lidt tilbage trukket fra Grønbækvejen, fik det sin plads. Her lå det lunt og kønt, godt skærmet mod alle vinde udefra. Det har vel stundom været lidt koldt indendørs. Beliggenheden var ret isoleret, lige langt fra Hinge by, Frausing og Holms Mølle.

Det første retsmøde her blev, ifølge tingbogen, afholdt den 19. marts 1688, og det var Frans Christensen fra Holm, der som herredsfoged ledede mødet. Forud for dette møde havde tingbogen været forelagt stiftamtmand Gjedde, og hans egenhændigt underskrevne autorisation, dateret den 17. marts 1688, er indført på protokollens første side. Amtmanden havde som kongens repræsentant tilsynet med herredsfogderne og skulle også autorisere retsbogen. Her indskræpes det også herredsskriveren, at han skal »straksen indføre ord for ord fra retten og ej fra noget løst papir ...«.

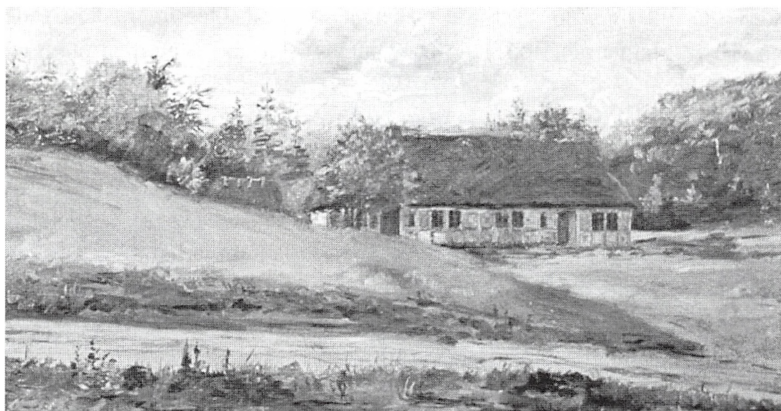
Lysegård-Hids herreders retskreds som den så ud efter reformen i 1687. Efter Th. Gliemann: Kort over den østlige Deel af Viborg Amt eller de syv Herreder. 1825.

Det er særlig skriveren, der får instrukser, og det var måske ikke uden grund. I 1723 får herredsskriver Laurids Pedersen i Frausing en bøde på 10 rigsdaler for at have skrevet et forvansket uddrag af tingbogen.

Selve tinghuset

Det var langt fra noget fornemt palæ, man fik til tingsted, men det var dog bedre end at holde ret under åben himmel, som man før havde gjort. Huset var et bindingsværkshus med lerklinede vægge og pikket stenbro til gulv, det var kun 7 fag langt og tækket med lyng. Særlig solidt har huset ikke været, det har sikkert været genbrug af et hus, der har stået et andet sted. Allerede i 1705 er det så medtaget, at herredsfoged Hans Brochmand føler sig foranlediget til at lade foretage et syn over bygningens brøstfældighed. Det var 4 mænd fra Hinge, der blev udtaget til synsmænd, nemlig Peder Sørensen Vandet i Nederbyen, Peder Rasmussen i Storgården, Niels Clausen i Toftegården og Laurs Sørensen Møller. Herredsfogden deltog selv i synet, og der blev opnoteret en lang række mangler og lavet et overslag over bekostningen. Der skulle bl.a. bruges 20 læs ler til tinghusets vægge, foruden 8 læs ler til kammerets vægge indvendig. Til kammeret skulle der anskaffes 1 glasseret pottemagergrøde til kakkelovn. Skorstenen skulle også opsættes af ler, det krævede 20 læs, og over taget skulle der bruges 120 mursten til skorstenen. Tre tønder kalk skulle hentes i Viborg, utvivlsomt fra gruberne i Daugbjerg. Til gulvet i tinghuset skulle bruges 20 læs kampesten, og stenpikkeren skulle bruge 10 læs sand til at lægge dem i. Af inventar skulle der laves tvende tingstole af bøg, hver på 8 alen, foruden en på 9 alen, hvortil kom 12 egepæle, som alle tingstolene skulle fæstes på. Der er sikkert tale om tingstokkene eller bænkene, som tingmændene skulle sidde på. Der var også brug for to egepæle, som tingbordet skulle fæstes på. Hele bekostningen med materialer og arbejds løn blev anslået til 37 rigsdaler og 5 skilling. Det var en større omgang, kun 17 år efter at tinghuset var taget i brug.

Tinghuset har haft længderetning øst-vest. Det har været indrettet således, at tingstuen var i den vestre ende. Det har været et ret rummeligt lokale i hele husets bredde, der dog kun var på 8 alen. På den anden led var lokalet 10 alen. Derefter var en forstue på et fag, som vist gik gennem hele huset, så fulgte 2 fag, der var indrettet til beboelse – stue og køkken – for den familie, som passede huset. I østenden var der et kammer til herredsfogdens private brug, dette kammer brugtes til hemmelige forhandlinger.

Billedet er et maleri af det gamle tinghus for Lysgård og Hids herreder. Det er malet i 1896 af Christopher Krabbes hustru, Marie Dorothea Krabbe (1837-1918), som var en habil kunstner.

Af den fornævnte synsforretning fremgår det, at man har villet sørge for, at der kunne være lidt lunt i det lille kammer. Der skulle opsættes en skorsten af ler, og i denne skulle indmures en pottemagergryde til kakkelovn. Nogen overvældende varme blev der nok ikke, men man var ikke forvænt. I selve tingstuen var der ingen varme; herom skriver præsten Niels Blicher i sin topografi over Vium, at her sad man, selv i de koldeste vinterdage midt i skovens overflødighed og gobrede af kulde, hvilket han kalder en mangelpost ved tinghuset, og det kan han vel have ret i.

Til trods for føromtalte syns skøn over tinghusets brøstfældighed blev mangleterne ikke afhjulpet. I 1707 afholdes et nyt syn, og nu er det ikke blevet billigere. Taget er så medtaget, at der skal lægges helt nyt tag, i alt 28 travler lyng, desuden er lægterne rådne, så der skal 260 nye latter til, hver 3 alen lange«. Tækkemanden skal have 5 dage til at lægge taget, han skal have en mand til hjælp på egen kost, desuden skal tvende karle hjælpe og have 12 skilling, velsagtens hver, om dagen. Istandsættelsen vil nu koste 49 rdl. 3 mark og 6 sk.

Huset er nok blevet repareret både denne gang og senere, men i 1761 trænger det til en hel ombygning. Fra amtmand Trappaud foreligger en skrivelse, der går ud på, at der skal foretages syn over tinghuset i Hinge. Resultatet heraf bliver, at huset skal nedrives og opbygges igen. Det gamle tømmer, der duer, skal bruges, hvor det kan. Lervæggene skal er-

stattes af mursten og huset skal forlænges fra 7 til 9 fag, men ellers indrettes som det gamle, dog skal der bygges en stald på 2 fag med plads til 8 heste.

I 1763 er det nye tinghus færdigt og kan tages i brug. I stalden mangler dog nogle spiltove, der er kun plads til 5 heste.

Der går dog kun 16 år, så er det galt igen, nu er taget utæt. Huset er tækket med lyng, men spærene kan ikke bære det svære tag, så nu skal der halmtag på. Der skal bruges 40 travver taghalm, desuden skal der sættes en ny skorsten op, der skal lægges nyt loft, men kun hvor der i forvejen er loft. Hertil skal bruges 1 tylt fyrrebrædder, åbenbart ikke forskallingsbrædder. Det hele vil koste 35 rdl.

Det oplyses endvidere, at den gamle hyrde Chresten Nielsen bor i tinghuset.

Det gamle tinghus i Hinge

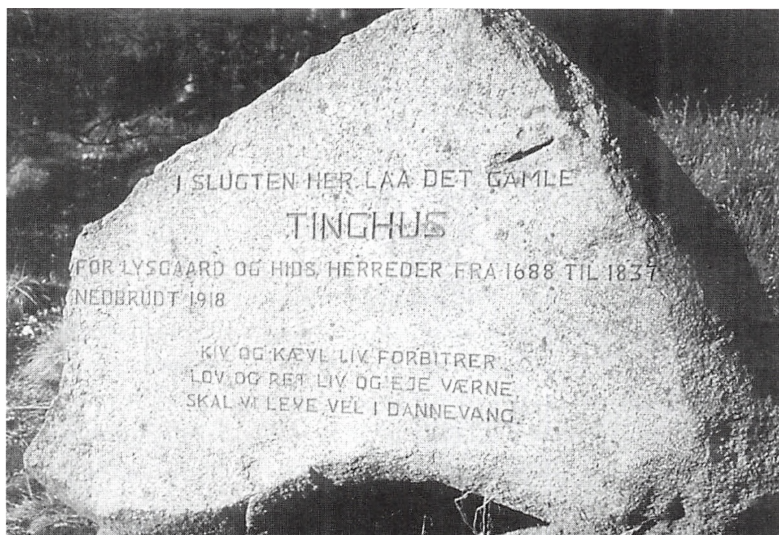
Digteren Steen Steensen Blichers far Niels Blicher, der fra 1779 til 1795 var sognepræst i Vium-Lysgård, har i værket »Topographie over Vium Præstekald«, trykt i Viborg 1795, givet følgende oplysninger og beskrivelse af tinghuset i Hinge:

Ting-huset, en halv Fjerdingvej Østen for Hinge, ligger ved Grændsen mellem begge Herreder, men vel meget ved den østre og smalleste Ende. Fra Vium Bye, som det nærmeste Sted i mine Sogne, er $\frac{7}{4}$ Miil dertil, over en slem Vej. Smuk er Ting-Huusets Beliggenhed i en Skov, hvor Vejen imellem Hinge og Grønbæk løber tæt forbie. Det er nyt Teglhængt og velbygget, som det kunde ventes af den ædle Hr. Fischer paa Allinggaard, der ellers har bygget saa meget net og got paa sine Godser, som vel næppe nogen anden Jorddrot i Landet.

Ting-Huuset bestaar af 9 Fag got Eege Bindingsværk. I vestre Ende er Stuen hvor Retten holdes, bestaaende af 3 Fag med Vindver til 3 Sider. Bag Døren er en liden Kakkelovn, opsat af Teglsteen, som hidindtil har staaet der til Sirat, thi skønt omgiven af Bøge-Skov har man intet Brænde havt at varme den med.

Inden for nogle Skranker ere Bænke for Stokkemændene. I det sydvestre Hjørne staaer et Bord, med 2 Bænke, for Rettens Betjente og et Par Advokater.

Tvende Gange er jeg i aar, men heller aldrig tilforn – og det af ganske besynderlige – (Aarsager, kan jeg ikke skrive, thi der var ingen, og neppe nok) Anledninger, bleven stævnet, og indtrukket i Proces, og 2 Gan-

I dag markerer denne sten, hvor det gamle tinghus lå.

ge mødte jeg selv for Retten, for at forsvare mig. Af egen Erfaring kan jeg derfor desto vissere fortælle, hvorledes det gaar til. – Ingen Uorden fandt Sted eller blev tilladt. – Skønt i et koldt Værelse, og i kolde Vinterdage, havde alle blottede Hoveder – og ingen fik Lov til, enten at tale højt, eller røge Tobak. Kun ønskede jeg, at saa hellig Forretning begyndtes, og højtideliggjordes, ved en af Dommeren selv fremsagt Bøn«.

Tinghuset var nu ikke længere tækket med lyng eller halm, men denne beskrivelse stammer også fra tiden efter 1790. Dette år lod hr. Fischer på Allinggård nemlig tinghuset ombygge og udvide, efter at tingstedet i Hinge havde været i farezonen. Det er Niels Blicher, der fortæller historien. Han refererer en skrivelse fra det kgl. danske kancelli fra april 1790, som har bragt i erfaring, at Lysgaard-Hids herreders tinghus ligger på et ubejligt sted og er så forfaldent, at man i stedet for at reparere lige så godt kan flytte det til et andet belejliger sted nemlig Højberg, hvor generaladjutant v. Paulsen vil overlade tinget en stue, indtil man kan få indrettet en rigtig tingstue. Det gamle tinghus i Hinge skal så sælges ved auktion.

Denne v. Paulsen havde i 1786 købt herregården Palstrup. Herredsfogden hed dengang Peder Hjort og boede som fæster på gården »Klausholm«, der kun ligger nogle få kilometer fra Palstrup. Peder Hjort døde

i 1789, og hans svigersøn, exam.jur. Jørgen Christian Linnet overtog gården og blev konstitueret som herredsfoged, men det blev en Christian Tolstrup, der overtog embedet i 1790, hvorefter v. Paulsen ønskede tinghuset flyttet til Højbjerg. »Tinget blev derpaa i nogen Tid holdt i Højbjerg«, fortæller Niels Blicher, »men Tingen blev snurret om, saa Tinget maatte være saa god at holdes paa sit gamle Sted, hvilket vil fremgaa af Nedenstaaende«. Herpå refererer Blicher en ny kancelliskrivelse fra juli 1790, hvor det hedder, at største lodsejer og en del af almuen foruden herredsskriveren modsætter sig forflyttelsen. Hr. Fischer har desuden tilbudt at bekoste en udvidelse og reparation af tinghuset i Hinge og endda til gudelig brug give 200 rdl.! Man har også studeret kortet og mener nu, at det afgjort ligger mest bekvemt i Hinge. På den baggrund »holder man det betænkeligt at forflytte Tinghuset derfra, hvor det meer end 100 Aar har været, og hvor det efter Kongelig Patent af 1688 er bestemt at bør ligge«.

Det er oplagt, at »største lodsejer«, dvs. hr. Fischer til Allinggaard, har været utilfreds med at tinghuset blev flyttet til Højbjerg, tæt ved Palstrup, men langt fra Allinggaard, og han trak altså det længste strå. Så snart tinghuset i Hinge var blevet ombygget, kom tingstedet tilbage til Hinge, og det havde nu sin plads her de næste cirka 50 år, hvorefter det flyttedes til Hørup, men herom senere.

Stævninger

Vi vil nu først se på nogle af de sager, der blev behandlet i Hinge i det 18. århundrede.

Det kunne se ud til, at de Hinge bønder har tænkt: »Når vi nu har tinghuset, må vi sørge for, at det bliver brugt«. Det kunne være ganske små ting, man gik til retten med, men der blev også behandlet større sager.

En snes år efter, at tingstedet var flyttet til Hinge, blev fuldmægtigen ved Det Skanderborgske Rytterregiment, Christian Lunov, herredsfoged. Han var ikke ukendt i herrederne, han havde flere gange repræsenteret regimentet i retssager vedrørende dette. Omkring i herrederne var militærpersoner indkvarteret, både befalingsmænd og menige. Kaptajn Rosenørn i Tvilum havde kommandoen over dem.

Hinge havde sin del af militæret, og der var mange letlevende personer imellem dem, som tit kom i konflikt med de borgerlige love.

Et overfald

I Hinge havde man flere sådanne utiltalende personer at trækkes med. En tid havde man en korporal, Søren Andersen, der ikke var af de bedste. Den 8. august 1707 overfaldt han selve herredsfogdens pige, Dorthe Nielsdatter. Det var på vejen til Viborg, hvor hun var i lovligt ærinde, hun skulle nemlig hente stempelmærker til sin husbond. Hun mødte på vejen korporalen, som hun måske har haft noget udestående med. Han trakerede hende med hug og slag af sin kårde, og slog så drabeligt, at kården knækkede. Selvfølgelig kunne sådan noget ikke gå ustraffet hen, og den voldsomme herre blev stævnet for herredstinget. For korporalen mødte »velfornemme Løjtnant Curts fra Hinge paa velædle Captain Rosenørns Vegne, og begjærede Sagen afvist«, da den skulle for krigsretten. Herredsfogden beviste med lovens ord, at da overfaldet var sket uden for tjenestetiden, skulle sagen først oplyses på tinget.

Her mødte da de to mand, navnlig Gregers Nielsen, Hinge, og Niels Jensen sammesteds, som vidnede, at onsdag d. 10. august var de, efter befaling, i herredsfogdens hus i Hinge for at syne Dorthe Nielsdatter for slag, som korporal Søren Andersen, efter hendes beretning havde tilføjet hende. – De synede hende og fandt, at huden under hendes venstre øre var afslagen, på hendes venstre arm to blå slag, samt på højre skulder to blå slag, og huden var af. Laurs Nielsen i Hinge mødte for Dorthe Nielsdatter, som var hans kones søster. En del vidner fra Hinge, Hindbjerg, Pinebjerg, Vranum og Viborg blev afhørt. Korporalens sag står meget dårlig, han må som voldsmand bøde 4 rdl. og får sagen henvist til krigsretten.

En tyendesag

Løjtnant Curts har selv samme år en sag for retten. Mandag de 4. juli fremstod for retten korporal Poul Petersen af Hinge på løjtnant Curts vegne, han vidnede ved ed, at han ugen før påske, sidst afvigte, var hos Anna Christensdatter, værende hos Christen Thomsen i Lefring, og på velfornemme Curts af Hinge, hans vegne, tilspurgte hende, om hun ville tjene forbemeldte løjtnant Curts, et år at regne, fra sidst afvigte påske til næstkommende påske, og lovede hende 8 slettedaler til løn for samme år, hvortil hun svarede, at hun ville.

Vidnet gav hende da i fæste 1 mark og 4 skilling, som hun til sig annammede. – Pigen mødte imidlertid ikke i pladsen og ej heller i retten, hvorfor hun blev dømt efter loven til at betale 2 rdl. Desuden skulle hun betale løjtnant Curts fæstepengene tilbage og tillige bøde $\frac{1}{4}$ af løn-

nen, som blev 2 rdl. Hun skulle desuden betale processens omkostninger med 3 rdl. inden 14 dage.

En uhyggelig affære

Det var den 23. maj 1709. Alle gårdfæstere i Hinge, Frausing og Holm var på deres husbonds vegne kørende til Viborg med »ildebrand« til herskabets søster, madame Kirstine Trane. En af mændene fra Hinge, Peder Clausen, som var fra Toftegården, fandtes dagen efter, den 24. maj, dræbt på Sjørsløv Hede. Der bliver afhørt en masse vidner.

Først fremstod tvende mænd, Niels Villumsen og Christen Hvam af Sjørsløv, som om morgenen den 24. fandt Peder Clausen dræbt på vejen. De skildrer meget omstændeligt de nærmere forhold, han fandtes under. Han lå med halsen under vognhjulet, blodig og forslået. Hestene og forvognen var borte.

Derefter kommer de Hinge og Frausing mænd og vidner om deres oplevelser den 23. maj. Anders Nielsen af Hinge vidner, at da de havde aflæst træet hos madame Trane, gav hun dem i drikkepenge til 4 kander øl og 1 pot brændevin, som de nød i fællesskab hos byfogdens enke. Vidnet gik derefter for at spænde for, og da han kom ud i gården, var Christen Frandsen i Frausing og Peder Clausen i Hinge ligeledes ved at spænde for vognene; da de var færdige dermed fulgtes de ad ned ad gaden. Vidnet var da inde et ærinde og da han kom ud igen, var Christen Frandsen og Peder Clausens vogne der ikke. Han kørte derefter ud til porten, hvor han mødte to hjorddregne, som han spurgte, om de havde set nogle vogne køre ud, hvortil de svarede, at der for lidt siden var kørt to vogne ud. Han kørte så videre ud ad vejen, og da han kom til Vandet, var det helt mørkt. Han kørte ad den østre vej, som går over Bredmose, og han så da en halv vogn stå for brinken med heste for. Han stod da af vognen og gik derhen, og han kendte hestene som Peder Clausens. Han råbte flere gange Peder Clausens navn, men da ingen svarede, tog han hestene og den halve vogn med til Hinge. Ankommet hertil spurgte han karlen i gården, om Peder Clausen var kommet hjem, hvortil der blev svaret nej.

Monsiør Jens Kærulf spurgte, om han havde hørt et rygte om, at Chr. Frandsen og Anders Tambour skulle have ombragt Peder Clausen, hvortil han svarede, at han havde nok hørt rygtet.

Didrik Voss af Frausing havde også været med i Viborg. Han havde hørt af flere kjerlinger og honnette folk, at Christen Frandsen og Anders Tambour var i rygte for at have ombragt Peder Clausen. Didrik Voss blev deref-

ter spurgt, om han havde hørt rygter af andre gode folk i sognet, hvortil han svarede ja. Poul Hansen fra Frausing vidnede ligeledes, at rygter gik overalt, at Christen Frandsen og Anders Tambour havde ombragt Peder Clausen. Peder Clausens pige blev også afhørt, og det kom frem, at Christen Frandsen og salig Peder Clausens enke, Maren Jensdatter, var i rygter for letfærdig levned med hinanden, og at Christen Frandsen af den grund var forbudt at komme i Peder Clausens gård. Herover var Christen Frandsen fortørnet og havde undsagt Peder Clausen. Hun vidnede, at da Maren Jensdatter om morgenen så den halve vogn uden for ladedøren, slog hun hænderne sammen og sagde: »Så har de gjort noget ved hannem, thi min mand har sagt mig, ad åre, hvorledes han skulle få sin død«. Vidnet sagde da til hende, at hun ikke kunne tro, Peder Clausen var død, men hans heste kunne være kommen hannem fra i det onde vejr, som om natten var.

Kirsten Lysdage vidnede, at hun om morgenen var kommen ind til enken, som da græd og våndede sig og på spørgsmål sagde: »O ve, o ve, min mand er død«. Enken sendte derpå sin karl, Lars Thomsen, ridende til Frausing, og da han kom tilbage, fortalte han, at Christen Frandsen lå i sin seng, og at Anders Tambour sov. Christen Frandsen sagde, at de sidst havde set Peder Clausen ved Snurom, og at de kørte ad Skaber Mølle, Skaberbro og Palstrup.

Lars Thomsen fik da mandens broder, Niels Clausen, med sig, og red at søge efter Peder Clausen og fandt ham liggende død på vejen på Sjørlev Hede.

Niels Clausen vidnede, at han for en rum tid siden havde advaret sin broder, forleden vinter, og bad ham tage sig i vare, da han havde hørt, at Christen Frandsen ville købe en til at slå ham ihjel, hvilket hans broder ej helt ville tro. Endvidere vidnede han, at den person, som advarede ham, korporal Søren Andersen, om dette havde sagt, at Christen Frandsen havde været hos tambouren om dette. Endvidere at samme korporal havde været hos tambouren og forbudt ham slig ulykke at gøre. Vidnet havde også hørt, at Christen Frandsen og Maren Jensdatter havde levet letfærdigt sammen i nogle år, men det vidste de bedst selv. Jacob Glarmester vidnede, at han intet vidste.

Christen Frandsen stikker af

Mandag den 15. juni var der atter tilsagt vidner i mordsagen. Søren Rasmussen af Hinge vidnede da, at han tillige med 4 andre mænd fra Hinge, efter befaling fra Jochum Poulsen, på Maren Madsdatter, hans

moders vegne, var i Frausing for 14 dage siden at holde vagt over Christen Frandsen på hans bopæl, fordi han var mistænkt for at have ombragt Peder Clausen med Anders Tambour som medgerningsmand. Vagten begyndte i dag for 14 dage siden om middagen. Mens de om tirsdag morgen to timer efter solens opgang sad og spiste, stod Christen Frandsen op af sin seng og iførte sig sine underklæder. Lidt efter tog han noget mad til frokost sammen med vagten, og mens de sad og spiste, spurgte Christen Frandsen, om de ville have en drik øl til deres mad, hvortil de svarede ja. Så tog Christen Frandsen en kande fra bordet og gik dermed ind i den anden stue at hente øllet og havde et lille stykke smørrebrød i sin hånd. Da rejste vidnet sig og ville efter ham. Da var nemlig Christen Frandsen gået ud af en liden bagdør i den vestre stue. Han løb gennem Didrik Voss' have og søgte mod skoven vest for gården. Her tog han en bæst, som var sort, den sprang han på og red ad skoven til.

Derefter skiltes vagten ad og søgte ham med flid i skov og mark og fandt ham ikke. – Derefter søgte de mange mile omkring efter husbonds befaling, tillige med 5 personer, både i skov, mark, hede og byer, både nætter og dage, og dog ikke fundet hannem.

Sagen endte nu med, at det fandtes ved vidner godtgjort, at Christen Frandsen og Anders Tambour har været i færd og følge med Peder Clausen fra Viborg og til, hvor han blev dræbt samme nat. – Da Christen Frandsen, som mistænkt for drabsmand, havde som undvejet og borttrømt kendt sig selv skyldig i gerningen.

Søren Rasmusen Storgaard blev bagefter beskyldt for at have ladet Christen Frandsen undløbe med vilje, hvilket han benægter med ed. Peder Clausens enke blev en kort tid arresteret for hendes letfærdige omgang med Christen Frandsen.

Vasen over engene

I 1708 klager præsten i Hinge, Niels Ottesen Lind, over vasen tværs over engene til Vinderslevgård. Vasen er for smal og næsten ufarbar, en vogn kan vanskelig køre over. Bymændene i Hinge har hver deres part at holde vedlige, men de forsømmer deres skyldighed, og der bliver ikke gjort noget ved vejen. Nu får de pålæg om at få vasen gjort i stand. Niels Jepsen og Peder Jensens stykke er ganske urørt. De skal påføre 60 læs sand til 2 slettedaler. Peder Vandets part ligeledes at opfylde med 30 læs, Lars Nielsens part 20 læs at opfylde. Niels Jensen og Jens Nielsen 50 læs. Chresten Nielsen 40 læs. Jens Thomsens urørt og ganske brøst-

fældig, 30 læs. Niels Clausens part 30 læs. Det blev tilsammen ikke så ganske få læs, men der var ikke langt at køre. Sandgraven var lige ved engen på Mejlkærhus's mark. De gamle kaldte stedet »Jens Zimmers Elle«, fordi den var bevokset med elletræer.

Sogndegnen gør forsøg på at forbedre sine indtægter

I 1705 kom der en ny sogndegn til Hinge. Det var Niels Pedersen Brasch. Han var ikke længe om at opdage, at det kunne gøres fornødent, at han fik sine indtægter forøgede. Degnelønnen var 1 skæppe korn af hver gård i Hinge-Vinderslev sogne. Han får vel nok skæppen, men han mener, den er for lille. Desuden er der en del husmænd, som slet ikke yder noget. Brasch lader nogle af dem stævne for retten og kræver 1 skæppe af dem også. Disse husmænd var Chresten Clausen udi Tanghuset, Laurs Christensen i Hauhuset samt Jacob Nielsen Glarmester, alle fra Hinge grund. Desuden Peder Pedersen Toumand i Hedehuset på Astrup grund. I retten mødte hr. Chresten Pallesen i Holm og hr. Anders Jensen af Højbjerg som repræsentanter for deres respektive herskaber henholdsvis i Randers og Palstrup. De går den gode degn hårdt på klingen. og siger, at han vil »anfælde husmændene«, og fordrer bevis for at »formanden salig afgangne« havde nydt korn fra samme husmænd. Degnen henholder sig til sit kaldsbrev »af sær kongelig nåde«, men beviser har han ikke, og velfornemme mænd, Chresten Pallesen og Anders Jensen, bestemmer derfor i retten, at det skal have sit forblivende som hidtil. Degnen fik altså ingen lønforhøjelse den gang.

Ulovlig skovhugst

Oprindelig blev det vist ikke betragtet som tyveri, at fæsteren, hvis det kneb med brændsel, bjærgede sig et haldent (el. hallent dvs.vissent) træ eller en vindfælde i herskabets skove. Gik det for vidt, og det blev opdaget, kunne man, når forholdet ellers var nogenlunde, almindeligvis redde sig ved ydmygt at bede nådigherren om tilgivelse; men efterhånden tog skovtyverierne til, og nye skærpede love og anordninger tog hårdere fat på forbryderne. I tingbøgerne findes en mængde af den slags retssager, her skal kun omtales enkelte.

En novemberdag var skovfogden ridende ud i Hinge Skov, fortæller han selv i retten, og blev da var, at tvende kjæfler (kævler) ved roden var afsavede, og at der var nye vognspor. Undervejs red han ind i Tanghuset og tog

Niels Rasmussen med sig ud til vognsporet, som de fulgte til Levring by. Her drejede sporet nordøst ud af byen. Lidt uden for byen fandt de, de to kjæfler i en liden dal og fandt også vognsporet derfra til Chresten Sørensens gård i Levring, hvor vognen stod, som nylig var fraspændt, og stod vognen i samme spor. Niels Rasmussen i Tanghuset vidner, at han om morgenen mødte Chresten Sørensen og søn på Midstrup Mark, og de have kævlerne på vognen og på forespørgsel, sagde Chresten, at han havde bekommet dem i Hinge Skov, og derpå var givet anvisning af en mand i Hinge, som han dog ikke ville navngive. Chresten Sørensen måtte nu møde i retten og her bekendte han, at dagen før han havde hentet træet om natten, kom han til Hinge hyrde, Niels Pedersen, udi Hinge Skov, som han spurgte ad, om der ikke lå et stykke træ et sted i skoven, så han kunne tjene en skilling, hvortil hyrden svarede, at Peder Riis i Hinge hug et træ forleden og har taget barken af, men om det lå i skoven endnu, vidste han ej, hvorpå hyrden, efter hans begæring, fulgtes med ham om i skoven for at finde samme træ, og som de noget havde gået, blev han træet var, og som han i det samme hørte en hugge i skoven, kom de ej træet nærmere.

Mens han så sagde til hyrden, at det næsten var umuligt at finde det sted igen, hvor træet lå, sagde hyrden, at han vel kunne finde omkring, og tog et ris med løv på og hængte på et træ, og, sagde han, det kunne hænge til han kom igen, og fulgtes de ad derfra. Hyrden, som var tilstede, tilstod alt forbemeldte undtagen, at han ej havde hængt nogen gren, for at Chresten kunne finde træet, men kastet risene til side med sin kjæp, som lå sammen i skoven.

Hvad denne historie blev takseret til i retten kendes ikke. Helt billig blev den næppe, men den giver et godt billede af, hvad der foregik i Hinge Skov for 2-300 år siden.

Ikke en pipe tobak værd

Skovfoged Jens Thomsen fortæller i retten, at da han Sct. Hansdag var i Storskoven, antraf han Anders Christensen af Rotterdam og hans karl, Jens Andersen, i færd med at læsse en hallen bøg, som de havde hugget. Skovfogden ville beslaglægge heste og vogn, men mændene gjorde modstand og blev ham for mægtige, men det lykkedes ham at fratage Anders Christensen hans økse, som han fremviste i retten. Anders Christensen undskyldte sig. Den omtalte bøg var ikkun en stub, ganske rådden, og ej en pipe tobak værd. Han slap med en bøde på 2 rdl., karlen fik 2 rdl. i voldsbøde.

Forsøg på at negle 3 læs

Rasmus Jakobsen af Dalgård mødte den 17. februar 1710 i retten for ulovlig skovhugst i Balle Skov. Skovfogden fremviste en økse, som var ham fratagen. De nærmere omstændigheder var, at skovfogden og Niels Rasmussen, Tanghuset, den 5. februar havde truffet Rasmus Jakobsens karle og hans pige, Maren Knudsdatter, med en vogn og en slæde i skoven, og de havde læs på dem begge. Karlen Chresten Tang fortalte, at det var efter deres husbonds ordre, de var i skoven. Husbonden havde selv været med i skoven at hugge det dagen før.

Om morgenen, da de sad og spiste dover, sagde husbonden, at de skulle hente træet, og da karlen sagde, at det turde de ikke, sagde husbonden: »Jou, og det skal være i dag«. Han måtte så forklare, hvor de havde hugget det og sagde så, at de havde hugget det i Ballen, og det var en hallen bøg, så ungefær tre læs, og var samme træ hallen uden om og ganske trøsket i marven.

Rasmus Jakobsen dømtes til at have heste og vogn forbrudt, betale 6 rdl. i bøde samt 2 rdl. i omkostninger.

Kærlingsnak og stævning om en plads i kirkestolen

Herredsfoged Chr. Lunov møder første gang i retten den 20. september 1710. Han boede først i Hinge i gården martr. nr. 8a, men hen på sommeren 1711 boede han i Didrik Voss's gård i Frausing, Didrik Voss nævnes som fæster i gården i Hinge. Om denne bytten gårde kendes ellers intet, men den giver anledning til et par pudsige retssager.

En søndag i november 1712 kom herredsskriver Bertel Buchs kone, Elisabeth Møller, ind i kirken og opdager, at hendes sædvanlige plads i kirken er optaget af Didrik Voss's kone, Maren Andersdatter. Dengang havde hver gård sit bestemte stolestade i kirken, og den yderste plads i stolen var den fornemste.

Bertel Buch havde overtaget den gård, som Niels Jensen måtte opgive og flytte til Ballehuse.

Bertel Buch fører nu ovennævnte episode frem i retten og indkalder en del vidner. Et af disse, Niels Clausen, beretter her, at han igår for otte dage siden så, at Didrik Voss's kone stod i den stol, som Niels Jensens kone benyttede før de kom fra gården. Imidlertid kom herredsskriverens kone, hvis mand nu besidder gården, og ville ind i stolen, som Didrik Voss's kone står yderst udi. Herredsskriverens kone blev da stående lidt udenfor, da Didriks kone ej ville vige sin plads. Mens alle rejste sig op,

ville herredskriversens kone dog ind i stolen og satte sig udenfor Didrik Voss's kone. – På forespørgsel forklarede Niels Clausen, at de hverken stødtes eller droges, men han så vel, at Elisabeth Møller satte sin fod ind ad stoledøren og stod noget, vel i tanke om, at Maren Andersdatter ville vige det yderste sæde, men som det ej skete, gik hun ind, som før fortalt.

Nu holder man julefred i Hinge, men efter jul går det løs igen. Nu lader Bertel Buch forkynde en stævning for Maren Andersdatter under provsten Niels Ottesens Linds hånd for brud på kirkefreden. Nu bliver Maren for alvor vred. Hun vil ikke modtage stævningen, men mødte de to stævningmænd i døren og spurgte dem, om de ikke havde andet at bestille end at løbe rundt og læse sådant kærlingsnak op, og giver dem i djæfvelens vold og mange flere ukvemsord. Da hun nægtede at modtage en kopi af stævningen, satte stævningmændene den fast i en sprække i døren, som hun stod ved siden af. – Nu er sagen oplagt for Maren, og hun får nye forhold at svare for ved retten.

Helligtrekongersdag er retten sat, og da herredsskriveren er part i sagen, må han vige sit sæde, og mølleren i Holms Mølle, Peder Pedersen er beordret som sætteskriver. Didrik Voss giver møde for sin kone. Han forsikrer, at de ord, som hans kone har sagt, aldrig har været brugt i den mening, som Bertel Buch dem optager. Didrik har en erklæring med i retten, som hans kone fremsætter, sålydende:

»Til Kgl. Maj. velforordnede Rettens Tjener i Lysgaard og Hids Herreder.

Såsom Provsten, Velærværdige Hr. Niels Ottesen Lind og Herredsskriveren, Bertel Buch, paa sin Kjærestes, Elisabeth Møllers Vegne, begge af Hinge, har ladet mig hid til Tinget stævne, angaaende nogle Ord, som af mig er brugt til bemeldte Bertel Buchs Stævningmænd, da de for mig den 19. December f.A. forkyndte Provstens Stævning angaaende et Stolestade i Hinge Kirke, som bemeldte Elisabeth Møller og jeg var i Ufred om, da skal vi ej mere have ond Naboskab eller Ufordragelighed derfor. – Jeg vil, uden Dom, gøre alt som jeg pligtig er, at ville afholde mig fra nævnte Stolestade i Hinge Kirke, som sagen angaar, alt efter Provstens afsagte Dom, som er oplæst udi Kirken i Hinge, og erklærer i alle Maader, at de utilbørlige Ord, som jeg har sagt til Stævningmændene, man giver mig Satisfaction (tilgivelse) for og beder jeg om Forladelse. Paa Justitiens Sag, og alle, som jeg haver fornærmet giver jeg til de fattige 4 Mark dansk, og til Prosessens Omkostninger 2 Rigsdaler, og takkende de gode Mænd, som har ladet falde og sparet mig videre Proces og Udgift.

Hinge Januar 1713.

Maren Pedersdatter

Da Maren ikke var mødt i retten, spurgte Bertel Buch spydigt, hvad forsikring Didrik Voss kunne give for, at Maren tilstod sagen, da hun jo hverken kunne læse eller skrive. Didrik Voss fremstiller da tvende mænd, Peder Rasmussen og Mads Nielsen, som vidner, at de i dag, efter begæring, var i Didrik Voss's hus, og der hørte, at denne for sin hustru oplæste erklæringen ord for andet.

Dermed var så denne lidt komiske sag afsluttet. Didrik Voss forstod godt, at hans Maren var gået for vidt, og at det var bedre at få et forlig i stand end at få dom i sagen. Maren havde både provsten og rettens tjenere imod sig. Didrik beklædte ofte selv pladsen som sættestemmer, og så efter at Chr. Lunov var blevet herredsfoged, så han vidste udmærket, hvordan sådan en sag kunne ende. Nu var det i orden altsammen, der skulle ikke »være ond Naboskab eller Ufordragelighed« mellem parterne, der skulle være fred (mon der blev det?). Maren var blevet ydmyget, endog dertil, at sagen var blevet læst op i kirken.

En anden historie af samme slags

Det drejer sig om selve herredsfogden, Chr. Lunovs søster, Kirsten Broch, som var datter af byskriveren i Thisted. Hun var gift med mons. Rasmus Broch fra Randers og opholdt sig på sin broders gård i Frausing og gjorde fordring på stolestader i Hinge kirke. Det ville man ikke respektere, og hendes mand lod derfor udtage stævning mod Poul Hansens kone i Frausing, Mette Pedersdatter, og Niels Rasmussens kone i Tanghuset, Kirsten Rasmusdatter, fordi »de haver tilegnet sig den Kirkestol, som tilhører den Gaard i Frausing, som Kirsten Brochs Broder paabor«.

Her gengives en erklæring fra provsten og sognedegnen desangående: »De tvende Koner har ved deres Færd vist, at de er hoffærdige, Menigheden til Forargelse, andre gemene Kvinder til Ond Eksempel, og Kirsten Broch til Foragt«. – Begge Koner har fornærmet Kirsten Broch, baade i Kirken og udenfor, samt i Kirkestolen, som hører til hendes Broders Gaard, som og i den Stol, som hører til Haughuset, endskønt Kirsten Broch er en Kgl. Betjents Barn, der ej ved Giftermaal har forringet sig. – Kirsten Broch har engang maattet sidde inden for Mette Pedersdatter, og en anden Gang maattet forlade Stolen, som hører Haughuset til, fordi Niels Rasmussens Kone formente hende Rum udenfor sig, hvilket vi med Ed kan vidne, saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord.

Hinge den 20. Juli 1715.

N.P. Brask Niels Ottesen Lind

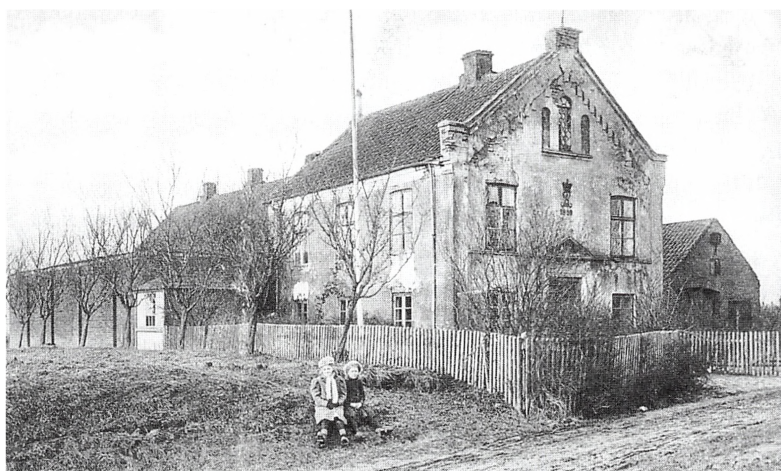
Kirsten Broch forlanger i retten, at såsom Mette Pedersdatter er en bondekone fra Frausing og Kirsten Rasmusdatter er en huskone fra Tanghuset må de vige det yderste sæde i kirkestolen efter loven, og hun forlanger, at der gives hende rum yderst i hvilken af de tvende stole, hun agter at benytte, den tid hun opholder sig i sin broder, herredsfogdens hus. Nogen afgørelse på sagen er ikke fundet, men hun har sikkert fået sin begæring opfyldt.

Kolonisationen af Alheden giver gny i Hinge.

De første kolonister var vistnok noget livlige. Drik og slagsmål hørte til dagens orden. I 1763 var der et større sold i Knudstrup kro, det endte i et så drabeligt slagsmål, at en af kolonisterne blev liggende på valen. Manden, hvis navn var Andreas Diffendaler, blev dræbt på landevejen uden for Knudstrup af tre andre kolonister, Theobald Øhlenslæger, Vendal Schwane og Baltzar Berthel. Disse tre blev som arrestanter ført til Hinge og indsat som fanger i Bertel Villumsens gård, hvor de blev lagt i lænker. Her blev de bevogtet af tvende fangevogtere, to af byens mænd. Deres sag skulle undersøges ved tinget i Hinge, fordi de boede i Lysgård herred.

Baltzar Berthels sag blev henvist til landstinget i Viborg, og han skulle derfor overflyttes til arresten der. Bertel Villumsen fik ordre til at transportere delinkventen til Viborg. Da fangen bad så mindelig om at måtte få lov at hilse på sin kone i Haurdalen, løb Bertels gode hjerte af med ham. Han lod rejsen til Viborg gå den vej, skønt den var betydelig længere. Fangen blev løst af lænkerne og var i sit hjem natten over. Dagen efter fortsattes rejsen til Viborg, hvor fangen blev afleveret, men Bertel Villumsen blev sat under tiltale for uforsvarlig omgang med så farlig en drabsmand. De to andre fanger, som stadig sad under bevogtning i Hinge, er tiden sikkert blevet for lang. Natten mellem, den 15. og 16. august så de deres snit til at forsvinde.

Nu blev der stor opstandelse i Hinge, og vagten for nævnte nat blev stævnet for retten. Vagten var Søren Rasmussen og Jens Østergaard. Søren forklarer, at fangerne om natten bad om lov til at gå uden for døren på naturens vegne, og han fulgte så efter dem ud i gården. Pludselig sprang de øster ud af gården. Søren råbte straks alarm og løb efter fangerne ud af leddet, forbi hyrdens hus og nord på, men han var så uheldig at falde over en trappesten, hvilket sinkede ham en del, og da han nåede hyrdens hus, var de borte. Dagen efter fandt Bertel Villum-

Det gamle tinghus i Hørup. Lokalhistorisk Arkiv for Kjellerup Kommune.

sen lænkerne og en falsk nøgle i sin rugmark tilligemed en tømt brændevinsflaske.

Søren Rasmussen og Jens Østergaard blev sat under tiltale for ikke at have passeret ordentligt på fangerne. Det kunne måske være blevet kritisk nok for dem, men deres husbond, assessor Bredal, Vinderslevgård, sendte en bønsskrivelse til amtmanden, der resulterede i, at der intet skulle foretages i sagen.

Nyt tingsted

Vi vender nu tilbage til tinghuset i Hinge, som jo var ombygget i 1790, hvorefter det fungerede som sådan til 1836, da det, efter at have haft hjemsted i Hinge i 150 år, flyttedes til Hørup til den bygning, som i dag tilhører valgmenigheden.

Flytningen bekendtgjorde herredsfoged Holm i en annonce den 8. december 1836:

»I Medfør af det Kongelige danske Cancellies' Resolution af 22de f.M. bliver Tingstedet for Lysgaard og Hids samt en Deel af Houlbjerg Herreder forflyttet fra Hinge til Hørup, saaledes, at der Fredagen den 23de sidste Gang holdes Ret i det hidtilværende Tinghuus ved Hinge, og Mandagen den 23de Januar 1837 første Gamg holdes Ret i det dertil bestemte Lokale i Hørup Bye.

Lysgaard og Hids samt en Deel af Houlbjerg Herreders Contoir paa Dalsgaard, den 2de December 1836. H.H. Holm.«

I redaktør I.C. Christensen optegnelser om Kjellerup by finder vi:

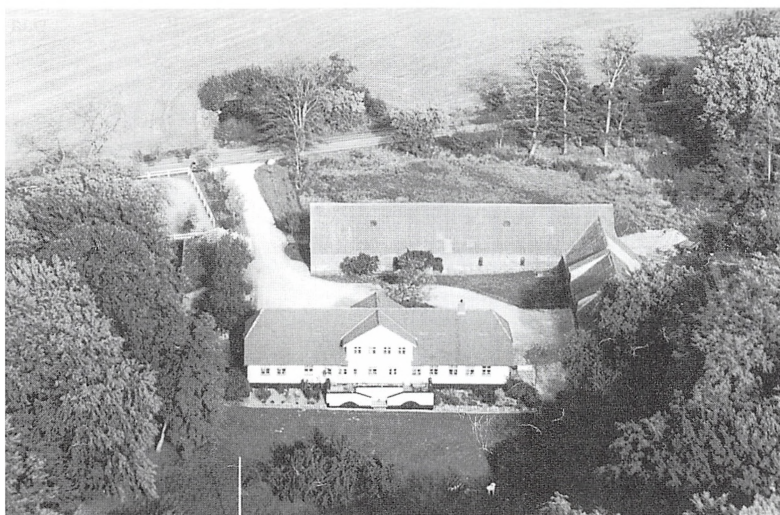
»Den første arrestforvarer ved tinghuset i Hørup var Anders Pallesen fra Gl. Kjellerup. Han var en ældre mand.

De almindelig domme, der dengang dømtes, var vand og brød fra 5 dage til 6x5 dage. De, der var idømt vand og brød, fik denne kost 5 dage ad gangen. Efter de første 5 dage skulle de have normal kost 1 dag, så atter 5 dage med vand og brød, derefter 2 dage med fuld kost, næste gang 3 dage, så 4 dage og mellem de sidste 2 gange til 30 dages vand og brød var der 5 dages ferie. 30 dages vand og brød var en hård omgang. Når fangerne var færdige med den, skal de have set noget slunkne ud. I vand og brøds tid fik de hver dag et krus med vand og en bestemt vægt i rugbrød skåret i skiver, dertil kunne de få salt. Hvis der var forbrydere, der var idømt højere straf end 30 dages vand og brød, skulle de sendes til straffeanstalt, vist mest til slaveriet i København.

Når en fange skulle føres til København, skulle arrestforvareren føre ham derover. Hvis fangen kunne tænkes at være farlig for arrestforvareren eller andre eller ville flygte, fik han »tommelskrue« på. Disse var et smedearbejde med to huller, et til hver tommelfinger, og til at spænde sammen om fingrene med skruer, så de fik begge tommelfingre skruet tæt mod hinanden. Fangetransporten til Århus foregik ad landevejen med »apostlenes heste«, men arrestforvareren kunne »bude« en mand til at køre et stykke vej med dem. Fra Århus til København sejlede med fragtskib (sejlskib). En sådan rejse frem og tilbage kunne godt vare 2-3 uger.

Når arrestforvareren var på sådan en rejse, skulle der jo være en til at passe de fanger, som sad hjemme i arresthuset. A. Pallesen havde en voksen datter, og det blev hende, der måtte overtage hvervet. En gang, da han var i København med en storforbryder, der gik under navnet »Per Stærk«, havde de hjemmевærende fanger fået fat på en nøgle, der kunne låse celledørene op. De lukkede sig ud af cellerne og kom ind til hende en aften og forlangte at få stegt flæsk og kartofler, de ville have noget ordentligt at spise. Hun måtte efterkomme deres ordre, de fik sig et godt måltid, hvorefter de roligt gik ind i cellerne igen, og der skete intet videre i den anledning.

Anders Pallesens efterfølger som arrestforvarer blev en mand, som med hentydning til hans stilling fik navnet Kristian Tinghus. Efter ham blev det ældre oversergenter fra hæren, der fik stillingen som arrestforvarer ved tinghuset i Hørup.

Dalsgård i Hørup sogn var i mange år herredsfogedbolig. Den smukke hovedbygning er opført i 1820'erne som en slesvigsk storgård.

Straffene, der idømtes drenge og unge mennesker under myndighedsalderen, var dengang ris- eller rottingslag. Drenge idømtes et bestemt antal risslag. Den dømte bandtes fast til et bord, afstraffelsen foretoges af arrestforvareren med et til dette brug bundet ris, under tilsyn af herredsfogden eller en anden øvrighedsperson. De unge mennesker blev idømt rottingslag, der udførtes af arrestforvareren med et spanskrør under tilsyn af øvrigheden. Det var datidens brutale straffemetoder. De, der havde fået disse straffe, kom derfra med blodige bagdele. Det var gerne børn fra fattige hjem, der fik disse straffe. De noget bedre stillede kunne gerne klare for deres ved en lille skadeserstatning.

Som tidligere omtalt var H.H. Holm herredsfoged, da tinghuset flyttedes fra Hinge til Hørup. Han boede på gården Dalsgård, og her var også herredskontoret. På den tid ejede herredsfogderne nemlig ejendommene, hvor de boede og havde kontor, mange gange drev de også landbruget, som hørte til ejendommene.

I 1846 efterfulgtes H.H. Holm af Chr. Holger Ludvig Haxthausen som herredsfoged. Han ville gerne have købt Dalsgård, men familien ville ikke sælge. Den første tid passede han dog embedet fra Dalsgård, men senere købte han Levring Vestergård, som han døbte om til Hølgersdal og flyttede herredskontoret hertil.

»Lille Hald«, Christopher Krabbes fornemme dommerkontor i Kjellerup. Lokalhistorisk Arkiv for Kjellerup Kommune.

Haxthausen døde i 1860, hvorefter Nicolaj Chr. Herholdt blev herredsfoged. Han »residerede« den første tid på Holgersdal, men da der på den tid var ved at vokse et bysamfund op omkring korsvejen i Ny Kjellerup, var man interesseret i at få kontoret flyttet hertil, hvilket også skete i 1869. Gårdejer Jens Møller opførte en bygning til herredskontor, hvor nu Vestergade 4 ligger. Stuehuset til Jens Møllers gård blev udlejet til herredsfogedbolig. Mellem boligen og kontoret var en smal sti. At stien blev brugt til andet formål fremgår af, at den blev kaldt »Kærlighedsstien«. Herredskontoret blev kaldt »Smørkoppen«. I et af de gamle skøder i Vestergade står, at stien ikke må bruges som »Kærlighedssti«!

Man var godt klar over, at det kun var en midlertidig løsning, og da man frygtede for, at kontoret igen ville blive flyttet fra byen, blev der fra mange sider udfoldet bestræbelser for at få opført en ny og mere hensigtsmæssig bolig og plads til kontorerne.

Da Herholdt i 1886 afskediges på grund af alder, blev ejeren af Hald Hovedgård, Christopher Krabbe, hans efterfølger. Der fandtes ingen egentlig herredsfogedbolig, og Krabbe kunne bosætte sig, hvor han ønskede indenfor jurisdiktionen. Krabbe var meget interesseret i at få bygget en ny herredsfogedbolig og ønskede at få den placeret umiddelbart

syd for tinghuset. Fra Kjellerup bys side ønskede man boligen bygget på kroejer Sindings grund overfor det daværende posthus, der var i en ejendom ved siden af apoteket. En kreds af Kjellerups borgere købte imidlertid en grund på 2 tdr. land på bakken overfor Hørup Mølle for 1800 kroner og tilbød at skænke grunden som byggegrund til en herredsfogedbolig. Krabbe tog mod tilbudet og byggede det nuværende dommerkontor som en kopi af Hald Hovedgård. Den blev taget i brug i 1887 og kaldtes i mange år for »Lille Hald«.

Krabbe blev en god mand for Kjellerup. Han færdedes i egnen og besøgte bl.a. de uskønne bakker, der lå vest og nord for byen. Han var klar over, at de burde beplantes og henvendte sig derfor til bestyrelsen for Kjellerup Håndværker- og Borgerforening og forelagde dem sine planer om beplantning af bakkerne. Han henstillede, at borgerne medvirkede til planens gennemførelse og fik oprettet et aktieselskab »Beplantningsforeningen«. Enhver kunne blive medlem mod at betale et lille indskud. Krabbe valgtes til formand og leder af plantningsarbejdet. Den første plantning begyndte i den sydligste ende i 1889 og fortsattes derefter i årenes løb om til Hørup Møllens bakke. Beplantningen groede til, og på den gang eksisterende golde bakker er der nu et smukt anlæg. Før beplantningen var »Knolden« et blæsebjerg, nu ligger den »lunt i svinget« for vesten- og nordenvinden.

Aktierne i Beplantningsforeningen gav ikke udbytte, aktionærerne måtte derimod en gang imellem af med en 5-kroneseddel. Bakkerne blev købt billigt, men penge skulle der jo til. En del af udgifterne kom ind på en egen måde. Om sommeren holdtes skovdans i følgende tre skove: Bøgild, Risbæk og i anlægget ved Hørup, kaldet »Tivoli« – et bal i hver måned i hver af skovene. Ved disse skovboller var de fleste unge mennesker, nogle ældre også, optaget tre søndagsaftener i hver måned. Om vinteren holdtes baller på kroen.

Mandfolkene var dengang måske mere stridslystne end nu om dage, og ved sådanne baller var der som regel et eller flere slagsmål. Når én havde kaldt en anden for »dreng« eller ville fange en andens pige, gik det løs med nærverne. En del af disse slagsmål blev meldt til politiet, eller der blev optaget rapport på gerningsstedet. Bøden for almindeligt slagsmål, hvor der ikke skete større legemsbeskadigelse, var 10 kroner, og så blev vedkommendes navn indført i politiprotokollen. Det sidste var næsten det værste, for skulle det gentage sig, blev mulktterne fordoblet hver gang, og nogle anvendte slagsmål som en sport. For at undgå at få navnet i politiprotokollen kunne nogle slippe med at betale 20 kro-

Tinghuset ved torvet i Kjellerup fotograferet i anledning af dets 50 års dag i 1959. Lokalthistorisk Arkiv for Kjellerup Kommune.

ner til anlægget i stedet for 10 kroner til politikassen og så redde navnet fri for politikontrol.

Krabbe var herredsfoged til 1909, da han blev forsvarsminister, og i embedet konstitueredes herredsfoged Petrus Bülow, der blev udnævnt i 1912. Han virkede i stillingen til retsreformen i 1919, da han blev dommer i Vestre Landsret.

Allerede i 1860'erne fik Kjellerup sin første politibetjent, som sorterede under herredsfogden, men også her skete en forandring ved retsreformen 1919.

Det nye tinghus

Vi må nu tilbage til tinghuset i Hørup. Det blev udvidet i 1859, men med den udvikling, der skete de følgende 50 år, blev forholdene deroppe for trænge. Kjellerup by var vokset betydeligt, så det var et naturligt

krav, at tinghuset ved en flytning kom til at ligge i byen, og Krabbe fik da også udvirket, at tinghuset blev flyttet til Kjellerup. Også om det nye tingsted placering stod der nogen strid, men resultatet blev det tinghus, der i dag ligger på den vestlige side af torvet.

Tinghuset blev taget i brug den 24. december 1909. Det er ikke helt klart, hvorfor man netop tog det i brug en juleaftensdag, men der har antagelig været tale om en fremstilling af en arrestant.

Selve indvielsen foregik ved en lille højtidelighed, hvorunder den konstituerede dommer, kancelliråd Petersen, gav udtryk for håbet om, »at afgørelserne, der bliver truffet her, stadig må være præget af retsind«. Foruden retslokaler m.m. indeholdt det en arrest med plads til 9 arrestanter, Arresten blev nedlagt midt i 1950'erne og bygningerne blev revet ned i 1970'erne. I 1959 blev tinghuset underkastet en gennemgribende restaurering. Selve retslokalerne blev taget i brug igen netop på 50 års dagen for indvielsen.

Som tidligere omtalt skete der ved retsreformen i 1919 en del ændringer, således forsvandt herredsfogedtitlen, ligesom reformen kom til at ændre en hel del på retskredsens forhold. Herredsfogderne var både dommere og anklagere, nu adskilte reformen disse embeder til det, vi kender i dag med dommerembeder og politimesterembeder. For retskredsen, der havde sæde i Kjellerup, betød reformen, at anklagemyndigheden overgik til politimesteren i Viborg, men Kjellerup beholdt dommerembedet. Samtidigt oprettedes et stedligt politikontor i Kjellerup. Der skete også en ændring af retskredsen, idet Hids herred udskiltes fra Lysgård herred. Landpolitibetjenten for Lysgård herred overgik til at virke under politimesteren i Viborg. På det tidspunkt fungerede landpolitiet under amtet, politiet i købstæderne under købstadkommunerne. Dette varede til 1938, da hele politiet overgik til staten.

Foruden politikontor og landpolitiet blev i Kjellerup i 1935 også oprettet et kriminalpolitiembede. Indtil 1941 omfattede landpolitiembedet hele Lysgård herred, men på grund af bygningen af flyvepladsen i Karup, og de mange mennesker, der var beskæftiget her, blev embedet delt, og der ansattes en politibetjent i Karup, han flyttede senere til Thorning og derefter til Ndr. Hvam. Midt i 1950'erne ansattes yderligere en politibetjent, den gang i Ans. Omtrent samtidig nedlagdes både politikontoret og kriminalpolitiembedet i Kjellerup på grund af centraliseringsbestrebelse.

I begyndelsen af 1971 fremkom et justitsministerielt udvalg med forslag om, at Kjellerup retskreds skulle nedlægges og fremtidig høre under

Viborg retskreds. Denne udvidelse af Viborg retskreds ville bevirke, at der yderligere skulle oprettes et dommerembede i Viborg, således, at der fremtidig blev tre dommere i Viborg. I den anledning nedsattes et udvalg med det formål at arbejde for bevarelse af Kjellerup retskreds. Udvalget bestod af borgmester Svend Winther, Kjellerup, borgmester Søren Pedersen, Bjerringbro, borgmester Laurs Petersen, Hvorslev og borgmester Karl Bitsch, Karup, samt som repræsentant for advokaterne i retskredsen Poul Fanø, Kjellerup.

Udvalget foreslog justitsministeren at opretholde retskredsen med dommerembedet i Kjellerup og for at få det nødvendige befolkningsgrundlag udvide retskredsen til at omfatte Karup, Bjerringbro, Hvorslev og Kjellerup kommuner. Dette ville give et befolkningsgrundlag på ca. 39.0000 indbyggere, altså flere end det antal justitsministeriet anså for passende for de nye retskredse.

Efter mange forhandlinger mellem udvalget og justitsministeriet blev det af udvalget fremsatte forslag godkendt og ændringen af retskredsen fandt sted den 1. april 1973, således at retskredsen udvidedes til at omfatte Kjellerup, Karup, Bjerringbro og Hvorslev kommuner. Samtidig med omlægningen af retskredsen fratrådte dommer Sigurd Møller og retsassessor A. Vemmentorp deres stillinger, og Peter Bruun Nielsen udnævntes til dommer ved den omlagte Kjellerup retskreds. Embedet blev den 1.3.1994 overtaget af dommer Anne Mette Broberg Andersen.

På grund af væsentlig forøgelse af sagsmængden – retskredsen har nu over 40.000 indbyggere – blev der i april 1983 indrettet en ny retssal nr. 2 på domhuset.

Lysgård og Hids herreder

Herredsfogder

- 1687 Frands Christensen
- 1689 Tammes Bering
- 1691 Friderich Munch
- 1692 Rasmus Jacobsen Holst
- 1697 Hans Brochmann
- 1709 Christian Lunov
- 1758 Jens Laasbye Lunov
- 1784 Peder Hjorth
- 1789 Christian Tolstrup
- 1805 Johan Holstein

1825 Henrik Hansen Holm
1846 Christian Holger Ludvig Haxthausen
1861 Niels Christian Herholdt
1886 Christopher Krabbe
1910 Petrus Bülow

Dommere

Hermann Frederik Grambow Bülow 1919
Oscar Nielsen 1934
Carl Larsen 1945
Sigurd Lucas Møller 1952
Peter Bruun Nielsen 1973
Anne Mette Broberg Andersen 1994

Herredsskrivere

Jens Andersen 1687
Bertel Buch 1700
Niels Jacobsen (Dannæus) 1738
Arent Dyssel 1758
Jens Lundum 1774
Poul Curtz 1793
Johan Holstein fra 1806 tillige herredsskriver.

Latinskoleforhold i Viborg stift i 1730'erne og 1740'erne

I Viborg stift var der indtil 1740 to latinskoler, idet der foruden den store katedralskole i Viborg var en lille latinskole med 2 lærere i Skive; den betragtedes som en slags forskole til katedralskolen og havde som sådan »ekspederet mange fornemmelig i latiniteten gode disciple« til en af de øverste klasser i Viborg, hvorfra de efter 1 á 2 års forløb »med fornøjelse til Academiet dimitteres«¹.

På opfordring indgav Viborgs biskop Johannes Trellund i 1732 en række forslag til skolevæsenets forbedring i almindelighed: Lærerne skulle selv være dygtige i de sprog og videnskaber, som de skulle undervise i; de skulle være flittige og hverken for strenge eller for lemfældige. Lønnen skulle være så høj, at kvalificerede mænd ville søge stillingerne og varetage deres job med fornøjelse. Den hellige skrifs indhold og sprog skulle studeres flittigt og eleverne skulle overhøres i de prædikener de overværede; latinen skulle ikke læres udenad, men forstås. Fag som skrivning og aritmetik skulle styrkes og i historie og geografi burde der indføres egnede bøger. Der skulle ikke holdes for mange fridage og dimission skulle ikke finde sted, før dimittenderne kunne nok. Uegnede, uskikkelige og liderlige elever måtte man aldrig kunne finde i en skole; liderlighed havde en bredere betydning end i dag: Eleverne måtte ikke være voldelige, drikfældige, tyvagtige osv².

Betragtningerne indgik i det materiale som en skolekommission skulle behandle. Kommissionens formand var gehejmeråd Iver Rosenkrantz. Fra det meste af landet havde man stillet forslag om højere lærerlønninger, men da det ikke uden videre kunne gennemføres, besluttede kommissionen at undersøge, om en omfordeling af skolevæsenets indtægter kunne løse problemerne. Ville man kunne skaffe anstændige indtægter til lærerne ved de store skoler, hvis man nedlagde de små og flyttede indkomsterne til de større byer? Foreløbig bad man landets biskopper udtale sig om forslaget³.

Resultatet blev i sidste ende, at en lang række mindre latinskoler i 1740 blev omdannet til »kristendomsskoler«, hvor latin var udskiftet

med religion som vigtigste fag. Reformen gennemførtes under betegnelsen »skolereduktion«. I Viborg var Andreas Wøldike blevet biskop i juli 1735. Han tøvede med at besvare kommissionens henvendelse⁴, men efterhånden fik den de ønskede oplysninger:

Lærerindtægterne i Skive beløb sig tilsammen til 136 rdl. årlig, hvoraf 63 rdl ved en skolereduktion lod sig overføre til Viborg. I Viborg var der brug for forstærkninger, for rektoratsindtægterne var kun mådelige og til dels uvisse; rektor Jens Ostenfeld havde tjent trofast ved skolen i 40 år (som rektor dog først fra 1733) og havde lidt stor skade under byens brand 1726⁵. Rektor tjente 132 rdl. årlig, konrektor 146 rdl. og de 4 hørere henholdsvis 89, 86, 83 og 66 rdl. Herudfra måtte kommissionen træffe sine beslutninger. Skønt lærerstaben ret beset ikke burde forminskes, foreslog kommissionen at nedlægge den nederste klasse og overføre hørerens løn til rektor; han skulle også have indtægterne fra Skive og desuden 50 rdl. fra lektoratet ved domkirken, når stillingen blev ledig. Rektors indtægt ville herefter blive 312 rdl. årlig, Andre 50 rdl. kunne flyttes fra lektoratet til konrektoratet, som dermed ville kunne lønnes med 196 rdl. Lektoratets fremtidige indkomst ville blive 120 rdl.⁶

17. april 1739 underskrev kongen reskriptet om skolereduktionen; den skulle træde i kraft 1. januar 1740, men i Viborg stift blev den noget forsinket. Skolekommissionen tog stiftsøvrighederne med på råd angående de lokale forhold, og først 14/3 1740 var stiftsøvrigheden i Viborg klar med forslag. Skoleindtægter var i datiden meget svingende, og der arbejdes nu med næsten helt nye tal; for eksempel havde rektor i 1737 fået tillagt en større andel af skolens kostlegat⁷. Rektors og konrektors indkomster vurderedes i 1740 til 330 og 191 rdl.

Til rådighed for forbedringer i Viborg stod 101 rdl. fra Skive latin-skole, der skulle omdannes til kristendomsskole; desuden ca 195 rdl. fra lektoratet ved domkirken og overskud fra en endnu ikke foretagen revision af degnepensionerne. Stiftsøvrigheden foreslog at lade rektor få Skiveindtægterne og konrektor rektoratsindtægterne, hvilket sammen med degnepensionerne ville give lønninger på ca. 500 og godt 400 rdl. Lektoratsindtægterne blev først ledige ved indehaverens afgang, men der var det specielle ved situationen, at det var konrektor Peter Rosenstand-Goiske, der var teologisk lektor. Da han kun var 36 år, mens rektor Ostenfeld var 68, forudså man at konrektoren ville leve længst; han kunne til sin tid blive rektor og beholde lektoratsindtægterne mod en forpligtelse til at udbetale konrektor 40-50 rdl. hvert år.

Kommissionen gik ind for en anden fordeling: Rektor kunne få de 101 rdl. fra Skive, mens konrektor når lektoratet blev nedlagt kunne få 87 rdl. af indtægterne derfra. Resten skulle gå til et præsteembede ved den kirke, som havde hørt til lektoratet og som var blevet betjent af en kapellan (Gråbrødre kirke). Overskuddet ved reguleringen af degnepensionerne skulle deles lige mellem rektor og konrektor. Skiverekteren kunne blive degn eller få en pension udbetalt af Viborgrektoren.

Kommissionens indstilling blev indgivet 23/4 1740; kongen approberede den 11/5 og 6/6 godkendtes den i statsrådet. Endelig udfærdigedes 14/6 1740 et reskript om beslutningerne⁸. De endelige lønninger blev for rektor og konrektor på rundt regnet 450 og 300 rdl; til hørererne blev der ingen lønforhøjelser.

* * *

I 1736 henvendte Jacob Kuur sig hos biskop Wøldike. Det var en 19 år gammel latinskoleelev fra Skive, og han medbragte breve fra rektor Bertram Winde⁹ og den gamle hører Christen Trudstrup. De tre havde i fællesskab planlagt, at Trudstrup skulle gå af og Kuur have hans stilling. Biskoppen var ikke meget for ideen; for eksemplets skyld skulle høreren være en person, der var indskrevet ved universitetet, men biskoppen indrømmede, at der ikke var behov for eksaminer for at kunne varetage gerningen. Han må have følt sig tiltalt af det unge menneske, for i et brev til rektor Winde stillede han hele to forslag til løsning af forholdene: Enten kunne man prøve at få Trudstrup til at fortsætte et år endnu, mens Kuur lagde alle kræfter i, så han kunne blive optaget i mesterlektien i Viborg og derfra deponeres – biskoppen satte ham end- og fri kost i udsigt i Viborg – eller også kunne Trudstrup nøjes med formelt at fungere som hører og privat ansætte Kuur som vikar¹⁰.

Kuur kom i Viborg skole og nåede at få støtte i 1736, men ikke at blive student. Trudstrup døde nemlig og begravedes 8/11 1736¹¹; Kuur vendte tilbage til Skive og gled ubemærket ind som skolens hører i hans sted.

Da skolen stod foran sin lukning, sendte rektor Winde skolekommissionen en bønsskrivelse: »Som jeg nu er 50 år gammel og foruden en og anden svaghed som efterhånden angriber mig, er noget tunghørende, kan jeg desværre ikke nyde den promotion til præstekald eller andet, som de andre reducerede rektorer«. Desuden havde han på grund af ildsvåde, opstået i naboens hus »måttet se min gode iboende gård med

de fleste af mine daværende midler og effekter henfaldte i aske«. Nu boede han ganske vist i en skikkelig bygning, men var gerådet i gæld. Han ville gerne som hidtil oppebære Oddense sogns kongetiende. »Skulle skikkelige og fornemme folk imidlertid begære, at jeg skulle antage deres børn til information i mit hus, skal jeg af yderste opofre min tjeneste til Guds ære og Fædrelandets gavn«. Det var jo ikke noget ringe løfte, og stiftsøvrigheden anbefalede da også ansøgningen; så kunne kongetienden altid senere tilfalde lærerne i Viborg¹². I skolekommissionen så man anderledes på det og afviste Windes ønske: Han kunne få 52 rdl. i pension, eller – hvis han enten selv eller ved en medhjælper kunne forstå den danske skole – beholde Skive-Resen degnekald. Dette approberede kongen ved reskript af 14/6 1740¹³.

Winde valgte det sidste og blev overmåde tilfreds med sine forhold¹⁴, så meget mere som han beholdt Kuur som substitut. Trods nedgang i indtægterne var Kuur villig til arbejdet, da han havde hus og hjem i byen og hans gamle mor stadig levede, men han betingede sig løfte om at blive Windes efterfølger¹⁵, og det fik han. 1743 trak Winde sig tilbage efter at have sikret sig økonomisk, og 6/11 1743 fik Kuur kaldsbrev¹⁶. Winde døde 13/7 1752, Kuur 1782.

Ved skolereduktionen i 1740 var latinskolen i Skive så forfalden, at kongen approberede dens bortsalg. Derefter havde byen ikke noget skolehus, men skoleholderen modtog af byen 8 rdl. årlig i huslejhjælp¹⁷.

Kuurs far og farfar havde været klokkere i Skive; de holdt desuden dansk skole¹⁸. Da latinskolen omdannedes til kristendomsskole måtte dette ophøre, men klokkerne fik snart en ny undervisningsopgave: Proprietærene i Skive landsogn-Resen fremsatte på et møde 19/7 1740 med byfogden og provsten ønske om at kristendomsskolen også skulle tage sig af landdistriktets børn. Dette var i strid med reglerne og ville medføre, at 150 elever i alderen 6-17 år formelt fik adgang til skolen. Det var mere end skoleholderen kunne magte, og øvrigheden pålagde derfor proprietærene selv at skaffe skolelokale i byen »og der holde en skoleholder for bondebørnene«¹⁹. Det var denne skole klokkeren kom til at lede.

* * *

I Viborg fik skolereduktionen ikke den store betydning, men der fandt på anden vis store ændringer sted i skolens forhold i de følgende år. Rektor Ostenfeld døde 1744 og efterfulgtes af femtelektiehøreren Peder

Arff. Konrektor Rosenstand-Goiske havde formentlig ikke ønsket at overtage embedet, da det ville medføre nedgang i løn, fordi lektoratet i denne situation skulle nedlægges. Lektoratsindtægterne blev først disponible, da han blev stiftsprovst i 1747.

I 1740 begyndte med kongelig godkendelse og støtte en officiel indsamling til ombygning af den forfaldne skole. Ingen kunne vide, at man først blev klar til indvielse i 1772, så noget ubetænksomt solgtes det gamle skolehus i 1742 og undervisningen flyttede til domhusets kælderetage! Den var ikke særlig velegnet til formålet, og det blev almindelig praksis, at lærerne lod deres klasser undervise i de beskedne værelser, hvor de boede.

Eleverne i Viborg havde fået tillagt et par smålegater fra Skive skole og skønt der i forvejen var henlagt betragtelige indkomster til eleverne, var der også meget at bruge pengene til. Som noget temmelig enestående findes der fra Viborg latinskole detaljerede oplysninger om alle elever i de fire nederste klasser i 1742²⁰; de dokumenterer elevernes fattigdom og underbygger antagelsen af, at det nok så meget var økonomisk støtte som klassisk lærdom, der fik eleverne til at søge optagelse i datidens latinskoler. Listerne er udfærdiget af klassernes lærere og beregnet til at aflevere til rektor, som ikke selv lavede nogen oversigt over sine elever. Derfor savnes oplysninger om de ældste elever og dermed om dimittenderne fra 1743. Listernes indhold er af stor personalhistorisk værdi; de suppleres nedenfor med oplysninger fra tilsvarende vidnesbyrd fra 1743, fra J Chr Sixhøj; Viborg Katedralskoles Dimittender (Sixhøj) og fra Viborg Bys Borgerbog 1713-1860 (VBB); navnlig Sixhøj indeholder yderligere en række personalhistoriske detaljer. Endelig tilføjes spredte oplysninger fra skolens regnskab 1725-1773 i Landsarkivet i Viborg (C 634-35):

1. og 2. lektie

1. Henrik Colding Gudmand, 13 år gammel. Født af skikkelige folk på landet, som er geråden udi fattigdom; godt nemme, liden skønsomhed i levned, skikkelig af alder. 1743 (nu i 3. lektie): Endnu på prøve et år. Hans far bor på Langholt ved Ålborg, som tilforn har været foged på samme gård, men nu lever i kummerlige omstændigheder, så han ikke har kræfter eller evne at holde ham her i skolen, men ved goddædige folks frivillige gaver må leve og underholdes.

2. Frederik Sørensen. Født af en livgarder i København, men nu op-

holder sig i Viborg. Godt nemme. 1743 (nu i 3. lektie): Endnu på prøve et år. En daglejers søn her i byen, som opholder sig ved håndlanger- og kalkslagerarbejde; de timelige vilkår ikkun slette.

3. Johannes Cuur Kop. En degnesøn fra Læsø, som er død, men moderen lever og opholder sig kummerligt her i Viborg. Godt nemme. 1743 i 3. lektie. (Født 1730; faderen døde 1734. Student 1751, degn i Storvorde, fradømt embedet 1778. Sixhøj 1169).

4. Mikkel Terkildsen Ingstrup. Født af fattige bønder i Sevel sogn i præstens anneksgård. Ret vel skikket til bogen. 1743 i 3. lektie (Født 1716, student 1749, huslærer. Sixhøj 1157).

5. Jacob Hansen Frausing. 13 år, flittig. Født her i byen; hans far var prokurator, men nu død; moderen kan og vil holde ham frem. 1743 i 3. lektie (Bror til nr 42. Født 1728; faderen døde 1739. Student 1749, huslærer. Sixhøj 1154).

6. Morten Buchholtz. 12 år, ret vel skikket. En præstesøn fra Almind, som er død, men enken opholder sig i stor mangel og fattigdom her i byen, så hun ikke uden fremmedes gave til kost og klæder kan holde ham i skolen (Født 1729; faderen døde 1738. Student privat 1750, degn; død 1797. Sixhøj 1165).

7. Jacob Prah. 12 år; synes for nærværende tid ikke at kunne gå skolen igennem, men dog har han på nogen tid beteet sig flittig og lydig. Født af en skrædder her i byen. 1743 (nu i 3. lektie): En enkes søn, som er væverske, som har 5 børn, altså liden evne til at holde tvende i latinsk skole; bør sættes af moderen til nogen anden profession (En lillebror, Christen Lynderup Prah, var optaget i nederste lektie i 1743; Jacob Prah blev født 1728; faderen døde 1741. Tog 1756 borgerskab som skrædder, død 1802. VBB 542).

8. Tue Jensen Holst. 10 år, flittig, ny i skolen. Født af skikkelige borgerfolk i Viborg. 1743: Faderen er tingbud; har ikke synderlig råd til at holde sønnen frem. (Født 1732, student 1752, klokker, død 1769. Sixhøj 1184).

9. Hans Peter Holm. 14 år, slet nemme. Født af fattige folk i Viborg, men for nogle år siden rejste de til Holland, så han kan anses for fader- og moderløs, thi de forsørger ham ikke.

10. Christian Jensen Brock. 12 år, ny i skolen, mådeligt begavet. En skomagere søn.

11. Gamaliel. 11 år; nylig kommet til skolen; synes nok med tiden at blive skikket til bogen. Hans far tjente i krigen, men er nu afskediget.

12. Hans Tollesen Lange Meldal. 12 år, ny i skolen. Født af en fattig

stenpikker (brolægger), som er død, men moderen lever (Faderen var daglejer, han døde 1739. VBB 107).

3. lektie

13. Peder Lassen Møller (Post). 13 år; et skønt nemme. Født i Viborg; hans far er død, men moderen lever i mådelig tilstand (Født 1728; faderen var handskemagersvend; han døde 1739. Student 1748, sognepræst i Vejlby, død 1797. Sixhøj 1149).

14. Visti Jensen Agerskov Pind. 17 år; meget slet skønsomhed, mådeligt nemme. Faderen var bonde, moderen lever i fattig og kummerlig tilstand.

15. Axel Antonius Nielsen Snedstrup. 15 år, liden skønsomhed og nemme. En præstesøn fra landet (Faderen var sognepræst i Aulum; han døde 1749. Præstegården brændte på et tidspunkt; måske var det medvirkende til sønnens »udstationering«, Axel Antonius døde 1742 eller 1743 og skolen betalte for hans begravelse).

16. Hans Ulsø Bisted. 14 år, skønt nemme, men slet skønsomhed. Født i København af skikkelige folk; faderen var ridefoged, enken opholder sig i Viborg i kummerlig tilstand.

17. Thomas Arentsen. 16 år, meget lad. En fattig handskemagers søn her af byen; har nu nedlagt sit håndværk og er geråden i stor fattigdom (Fik støtte fra 1738; faderen døde først 1768. VBB 115).

18. Jens Thomsen Tostrup. 15 år, god. Født af borgerfolk her i byen. Faderen nu død, men moderen kan nok holde ham frem (Født 1727; faderen var vognmand; han døde 1741. Student 1749, sognepræst i Stenløse, død 1785. Sixhøj 1156).

19. Hans Andersen, 19 år, ganske uskikket.

4. lektie

20. Peder Jensen Borgen. 16 år, godt nemme. Født i Skive; hans forældre er endnu levende, men fattige. 1743: Faderen er feldbereder. (Født 1726, student 1746, sognepræst i Møborg, død 1776. Sixhøj 1125).

21. Christian Carl Frederik Fuchs. 14 år, vel skikket til studeringer. Født i Ribe; har hverken far eller mor, men holdes af grevinde Schack (Født 1726; faderen var løjtnant. Modtog stipendier fra 1740, student 1747, rektor i Randers, død 1780. Sixhøj 1132).

22. Laurids Åstrup. 16 år, flittig. Født i Åstrup af bønderfolk, der står

sig vel (Født 1724, student 1746, sognepræst i Rødding, død 1812. Sixhøj 1128).

23. Anders Hjørring. 15 år, flittig. Er uden tvivl fattig; har sin far levende, foged på en herregård ved Grenå.

24. Jens Olesen Obel. 14 år, flittig. Har far og mor; de er præstefolk i Han herred (Født 1727, faderen var sognepræst i Øsløs. Student 1747, sognepræst i Kollerup, død 1794. Sixhøj 1137).

25. Arp Lytken Kop. 14 år, godt nemme. Hans forældre har været forpagterfolk, men det er gået til agters med dem og de lever i slet tilstand; faderen har intet levebrød (Født 1727; modtog stipendier fra 1739, student 1748; kapellan, men fradømt embedet 1772. Sixhøj 1151).

26. Peder Eggers. 13 år. Har moderen levende; hun er fattig. 1743: Forældrene bønderfolk; har stiftfader, der står sig kun slet (Født 1728; modtog stipendier fra 1738, student 1747, sognepræst i Haderup, død 1777. Sixhøj 1141).

27. Anders Skals (Schaltz). 18 år, slet nemme. Født af bønderfolk; hans forældre er levende; de står sig godt.

28. Claus Krebs. 14 år, godt nemme. Født her i byen; hans forældre er levende; de står sig godt. 1743: Faderen er handskemager.

29. Albert Højer. 15 år, mådeligt nemme. Født her i byen; hans forældre er levende, men lever i slet og kummerlig tilstand (Født 1726, faderen var købmand. Student 1748, degn; død 1800. Sixhøj 1147).

30. Valdemar Christensen. 17 år, mådeligt nemme. Faderen var snedker; moderen lever, men i slet tilstand (Født 1724; faderen døde 1734. Student 1748, degn i Gødvad, død 1794. Sixhøj 1148).

5. lektie

31. Christian Lauridsen Mejer. Er sat til skolen af grev Friis og har endnu assistance af ham. Hans far var birkedommer (Født 1723; faderen døde 1738. Student 1744, sognepræst i Velle, død 1797. Sixhøj 1088).

32. Niels Nielsen Guldager. Hans far har så vidt jeg ved været forpagter, men har ikke efterladt ham noget at arve. 1743: Moderen siges at leve i kummerlig tilstand (Født 1720, modtog stipendier fra 1738, student 1744, sognepræst i Astrup, død 1764. Sixhøj 1089).

33. Johannes Østrup. Fattig; født af bønderfolk. Skal for nogle år siden have været tjener hos hr. kaptajn Trolle og af ham sat til bogen, endskønt han på nærværende tid ikke har synderlig hjælp af ham (Født 1720; moderen var ugift. Student 1744, huslærer, død 1778. Sixhøj 1090).

34. Johannes Borchsenius. Født på Langeland af fattige forældre (Født 1723; modtog stipendier fra 1739, student 1744, sognepræst i Holeby, død 1782. Sixhøj 1091).

35. Johan Bøsholt (Bæsholt). Født her i byen af fattige forældre. 1743: Hans far var kirurg, moderen nærer sig af syen (Faderen var snarere barber; han døde 1733. Modtog stipendier fra 1737, student 1744. Sixhøj 1092).

36. Søren Jespersen Vorre. En fiskers søn på rektors gods. 1743: Hans far er en af de små kanniker (Født 1722, modtog stipendier fra 1738, student 1744, kapellan på Læsø, død 1786. Sixhøj 1093).

37. Niels Børglum har frekventeret Århus skole i sin ungdom, men blev af musikanten der på stedet overtalt til at tage tjeneste hos ham og har da i nogle år hos ham gået lige så meget tilbage in literis, som han har avanceret in musicis. Årene gav ham skønsomhed om sit tab (Faderen var dansk skoleholder i Grenå; han døde 1744. Var elev i Grenå 1731-35 og senere i Århus, student 1744, degn i Øster Brønderslev, død 1788. Sixhøj 1094).

38. Svend Nielsen Wulf. Er sat i skolen af hr Johannes Assels i Hem, svoger til hans far, som var provst i Vendsyssel (Student privat 1746, degn i Skuldelev, død 1789. Sixhøj 1131).

39. Vilhelm Ries. Monsr. Rieses søn her i byen (Født 1727; faderen var landstingsskriver, han døde 1746. Student 1744, sognepræst i Brovst, død 1773. Sixhøj 1095).

40. Jens Frederik Lassen. En parykmagers søn her af byen af slet næring og vilkår. Har frekventeret Ribe skole (Født 1725; faderen døde 1760. Student 1744, sognepræst Tim, død 1805. Sixhøj 1096).

41. Johan Gotfred Peper. Holdes i skole af grevinde Schack på Gram (Modtog stipendier fra 1740, student 1744, død 1745; begravet fra grevinde Scheels gård ved Holmens kanal. Sixhøj 1084).

42. Jens Christian Frausing. Holdes i skole af grevinde Schack på Gram. 1743: Hans far var prokurator her i byen; moderen lever i slet tilstand. Han har hjælp af grevinden på Gram (Født 1724, bror til nr 5; faderen døde 1739. Modtog stipendier fra 1740, student 1744, assessor, død 1771. Sixhøj 1085).

43. Poul Christian Cormontanus. Hans forældre har Viskumgård i forpagtning og står sig vel. 1743: Af mådelig tilstand (Student 1744, klokker i Bergen, død 1769. Sixhøj 1098).

44. Mads Nielsen Thonbo. Hans far er vist degn på landet, men hr. Fisker på Allinggård opholder ham (Født 1726; faderen var degn i Se-

rup; han døde 1753. Student privat 1746, skoleholder i Gerrild, død 1775. Sixhøj 1130).

45. Niels Thygesen Rostrup Lund. Faderen bonde ved Ørslev Kloster og efter sin stand i velstand (Født 1725; faderen var kromand; han døde 1756. Student 1745, sognepræst i Ulsted, død 1801. Sixhøj 1107).

46. Laurids Overgård. En fattig skrædders søn her i byen (Fik stipendier fra 1737).

47. Søren Vadum. Er kommet her fra Ålborg skole. Er i fattige omstændigheder, såsom hans far efter dom i Ålborg er i slaveri (Elev i Ålborg skole 1736-38²¹. Student 1745. Sixhøj 1106).

48. Jens Jensen Bering. En præstesøn fra Brandstrup; faderen efterlod ham en såre liden arvepart (Født 1727, faderen døde samme år. Student 1745, død 1792. Sixhøj 1108).

49. Eskil (Esge) Alsbach. En guldsmeds søn, men fattig (Født 1724; Faderen døde 1749. Modtog stipendier fra 1738, student 1745, huslærer, død 1771. VBB 132, Sixhøj 1109).

50. Christoffer Gjesing. Har haft en far, som har været forpagter på en herregård i Vendsyssel. Moderen lever her i byen i stor trang med en syg og hårdtplaget datter; hende han efter evne contribuerer til at opholde, som rygtet går; og jeg bekræftes i den tanke, efterdi han i alle optænkelige måder (arbejder) for at tjene nogle få skillinger, som stundom har hindret ham både fra skolen og fra at gennemgå det hjemme, som eksamineres i. I (betragtning) af hans fattigdom har jeg ikke heri set ham så nøje på fingren, efterdi forsømmelserne har ikke været så langvarige som jævnlige, for resten er hans forhold så vidt jeg kunne erkyn-dige mig upåklagelige, så at bliver han ikke så lærd, så opnås dog medi-ocritatem (et nogenlunde godt standpunkt). (Født 1723, faderen var forpagter på Langholt. Modtog stipendier fra 1738, student 1745, kantor ved Roskilde domkirke, død 1791. Sixhøj 1115).

51. Jens Christensen Fugleberg. Har lige så gode gaver af naturen i sind og nemme, som han mangler lykkens gaver, thi han er yderlig fat-tig, så jeg tvivler på, at skolens stipendier kan falde på et nødtørfligere sted. 1743: Født i Ringkøbing af en far som var snedker og en mor som endnu lever; han er yderlig fattig (Født 1725, elev i Ringkøbing 1734-35²², student 1745, sognepræst i Almind, død 1790. Sixhøj 1105).

52. Christen Bølle Tise (Thisenius). Faderen degn i Vesterbølle og fattig (Født 1724, modtog stipendier fra 1738, student 1745, sogne-præst i Kollerup, død 1773. Sixhøj 1110).

Der var ikke specielt mange præste- og degnesønner i skolen (8), men overraskende mange fra landbrugsmiljø (12) og fra håndværkerhjem (14). Mest bemærkelsesværdigt er imidlertid, at mindst 22 – måske i virkeligheden op mod halvdelen af eleverne havde mistet deres far; i et tilfælde fordi han var stukket af til udlandet, i et andet fordi han var »i slaveri«. Disse elever var næsten uden undtagelse fattige, men også mange af de andre elever karakteriseres sådan; i alt gælder det mellem 70 og 85% af alle eleverne. Kun om 7 forlyder det, at de var velstående.

Viborg latinskole levede imidlertid op til sine sociale forpligtelser og sørgede godt for eleverne²³: Der blev hvert år indkøbt store mængder vadmel (i regnskabsåret 1742-43 488 alen) til eleverne, beregnet til de lange sorte kjortler i stil med præstekjoler, som de skulle gå i. Der gik 6-10 alen til en kjortel, og det ser derfor ud som om de alle fik én hvert år. Farveren fik betaling for at »sværte« tøjet og skræderen for at udskære det i passende stykker, men der er ikke noteret udgifter til syløn, så formodentlig har eleverne selv måttet rimpe stoffet nødtøftigt sammen. Skolen betalte også elevernes fodtøj og udleverede årlig 35-40 par sko. Det var også skolen, der bekostede lægehjælp og medicin, når elever var syge; i de to regnskabsår 1741-43 kom det en halv snes af de ovennævnte elever til gode, men det skete næsten hvert år, at en elev døde. 1743 måtte skolen således finansiere Axel Snedstrups begravelse (nr 15). Skolens regnskabsbog sonderer mellem udgifter og indtægter i penge og i korntiender. De nævnte udgifter var »i penge«. Kornindtægterne svingede en del, men beløb sig 1742-43 til 363 tønder rug og 371 tønder byg, og havde altså en betragtelig størrelse. 125 + 126 tønder tilkom skolens lærerkorps, mens 168 + 168 tønder gik til det store kostlegat, der sikrede 14 elever 2 solide måltider hver dag med flere retter mad og øl i passende mængde dertil. Tilbage blev ca 150 tønder korn, som deltes ud til 55 elever: dels til elever i mesterlektien, dels til 39 af de ovenfor omtalte 52 elever. Når der ikke var korn til dem alle, skyldes det måske, at nogle havde forladt skolen, mens andre modtog det store kostlegat; navnene på dem, der fik det kendes ikke. Tager man uddelingerne i de nærmest foregående år med, bliver tilbage kun Gamaliel (nr 11), der ikke modtog støtte, samt nr 38, 39, 43 og 45, som formentlig fik det store kostlegat.

Skolens rolle for elevernes materielle kår er endnu ikke fuldt beskrevet. Det foregående har drejet sig om fordelingen af *skolens* indkomster, men såvel lærere som elever havde »egne indkomster«. Elevindkomsterne bestod i den lønnede løbedegnetjeneste, i legater og i skolekorets og

skolemusikkens medvirken ved bryllupper og begravelser. Der har vel som i andre byer yderligere været indsamlinger, hvor musikken spillede og koret sang for godtfolks døre op til de store højtider.

Til dette kom yderligere en mere privat støtte til bestemte elever. 9 af de 52 omtalte elever fik mere eller mindre privat støtte til deres skolegang eller blevet hjulpet i skole af indflydelsesrige personer, heriblandt Anna Sophie Schack, der ellers gik under navnet »den onde grevinde«. Det var også kutyme, at byernes bedre borgerskab tog sig af dårligt stillede elever og gav en eller et par af dem et måltid mad på en fast ugedag og undertiden også anden støtte. Sådant var det også i Viborg (jvf. nr. 1 og 6), men omfanget kendes ikke.

Alt i alt får man indtryk af, at den nød og elendighed eleverne var ramt af »uden for skolen« blev afhjulpet effektivt gennem deres status som latinskolens peblinge, som gejstlige omend på laveste embedstrin. Deres medvirken ved de talrige kirkelige tjenester blev af mange betragtet som deres egentlige arbejde og stipendierne opfattedes som en slags løn for denne indsats. Derfor tilkom skolens forskellige støtteforanstaltninger i princippet alle, og både de mere velstående elever (som fx nr 27 og 28) og de fagligt svage elever (som fx nr 14, 17 og 19) modtog stipendier.

Skolen varetog også sine undervisningsmæssige forpligtigelser med omhu: Af 22 elever i 5. lektie blev 21 student; af 4. lekties 11 elever blev 8 student. Af 1-3 lekties 19 elever blev kun 7 student – i hvert fald fra Viborg, men dels døde en af eleverne, dels blev eleverne på dette lave niveau optaget på prøve (som nr 1 og 2) og skolen kunne efter prøvetiden anbefale, at eleven gik i gang med en anden uddannelse (som nr 7).

Hvad der senere blev af studenterne har man så nogenlunde rede på: Først og fremmest præster, degne, lærere. Af de ca. 300 dimittender fra Viborg 1701-1739 omfattede denne gruppe ca. 250, mens 12-13 blev jurister eller fik verdsligt embede, 7-8 knyttedes til landbruget og en enkelt tog borgerskab som købmand; resten døde i studieårene eller forsvandt ud af kilderne²⁴.

De elever der ikke nåede frem til universitetet, fortsatte i det miljø de kom fra, uanset hvor længe de havde gået i skole og hvor megen latin de beherskede. Det ved man mere om fra andre byer, men i Viborg blev dog Jacob Prahll (nr 7) skrædder som sin far, efter at han havde gået mindst 4 år i latinskolen.

Noter

1. Landsarkivet i Viborg, Viborg bispearkiv (C2), Kopibog 1726-36: C2-26, 14/8 1732 og Kopibog 1737-39: C2-27, 5/11 1739.
2. C2-26, 14/8 1732.
3. Skrivelsen dateredes 31/1 1736; den findes i C2-222: Viborg latinskole, korrespondance mv. 1158-1791.
4. Det kongelige Bibliotek, Gl kgl Saml 1073, »En Samling af adskilligt hørende til Historiam Academiam et Scholasticam«, 186.
5. C2-27, 14/2 1737.
6. Landsarkivet i København, Sjællands Bispearkiv VIIB: Kommissionen for de lærde Skolers Reduktion i Danmark og Norge, »Viborg stift«.
7. Carl E. Jørgensen: Viborg Katedralskoles historie, 1960, 45.
8. Rigsarkivet, Jyske Tegnelser 14/6 1740, nr 71 med indlæg. Tryk: L. Fogtman: Kongelige Reskripter, Resolutioner og Kollegialbreve, 1806ff, IV 2 71-73. Original: C2-222.
9. Om ham: Se Historisk Årbog for Skive og Omegn VII 91ff og X, 19; desuden Jyske Samlinger IV, 323.
10. C2-26, 9/6 1736.
11. J Chr Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender, 1968, 692.
12. C-27, 5/11 1739.
13. C2-222, 14/6 1740.
14. Skive latinskole 1545-1783: C2-230, 1/8 1740.
15. C2-230, 25/4 1740.
16. C2-230, 6/10 1743.
17. C2-222, 14/6 1740; Løn- og arbejdsforhold 1784: Danske Samlinger 2 III 173.
18. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie, 1957, 18-19.
19. C2-230, 1/8 1740.
20. Viborg latinskoles elever 1600-1801: C2-227.
21. Legatregnskaber i Ålborg latinskoles arkiv: C633-278.
22. Personalhistorisk Tidsskrift 1997, 45.
23. Viborg latinskoles regnskab 1729-1773: C634-35.
24. J Chr Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender, 1968.

Carl E. Jørgensen, f. 1930, fhv. rektor. Adresse: Regulusvænget 1, 7000 Fredericia. Har skrevet flere skolehistoriske arbejder, jvf. note 7.

Fattigdom på Fuur

I fordums dage var fattigdommen bundløs, og den forsorg, man havde, var lidet bevendt. Tiggeri var nødvendigt og tilladt, og i flokke gik fattigfolk fra gård til gård og bad om almisser. Der var så mange af disse nødstedte mennesker, at til tider henved tiendelen af befolkningen i landdistrikterne var omvandrende tiggere. Alle regeringens bestræbelser i det sekstende og syttende århundrede på at afskaffe eller i al fald begrænse tiggeriet var omsonst.

De fattiges store skarer, der færdedes overalt på veje og gader, bestod af gamle og affældige folk, krøblinge, dovne og drikfældige, sindssyge, halv- eller heltossede mennesker – en broget samling af elendige samfundsborgere. Endvidere mange børn, der var sendt ud for at tigge. Nøden lyste ud af deres magre, blege ansigter. Endelig var der også folk, som blot var arbejdsløse, men som gerne ville og kunne bestille noget. I vanskelige bondetider og om vinteren var smalhans i sandhed køgemester også i disse menneskers hjem. Tiest gik de sultne i seng.

Et nyt alvorligt forsøg på at komme omstrejningen til livs blev gjort af Frederik IV, idet han den 24. september 1708 udsendte en forordning om forholdet mellem betlere, fattige almisselemmer og løsgænger. Forordningen udsendtes, som det hedder i forordet til den, for at forekomme det i svang gående overflødige betleri, hvorved ikke alene indbyggerne meget besværes, men endog de rene fattige og nødtørftige betages den almisse, som de burde nyde, ja, og mange ved sådant betleri fra ungdommen bliver vante til lediggang og ørkesløshed, hvorved de ikke alene forsømme at lære noget hvorved de i deres alderdom kunne sig ernære, men desuden hengive sig til en og anden lyde og skammelig gerning, som omsider bringer dem til en skammelig straf og en forsmædelig død.

De vigtigste bestemmelser i forordningen var for landets vedkommende følgende: Provsten for sit herred og herredsfogeden eller birke-dommeren for sit distrikt skulle være inspektører for de fattige. To uger efter forordningens udstedelse skulle de drage fra sogn til sogn i følge med præsten og 3-4 af de bedste sognemænd, udvise de fremmede bet-

lere og udfærdige en fortegnelse over de »lemmer som tilhørte sognet«. Over dem skulle præsten holde bog.

Dernæst skulle præsten og de udtagne mænd kalde de øvrige sogne-mænd sammen, høre og optegne hvad de godvillig ville give i naturalier: Brød, mel, ærter og andre ædendes varer til de fattige, gøre overslag over, hvad hver fattig behøvede om året og henvide dem til visse mænd i sognet, som så skulle, ugentlig eller månedlig, levere dem føde, eftersom de havde tegnet sig for bidrag. Proprietærer, dvs. godsejere, som har deres gårde i sognet, skulle anmodes om efter deres evne at betænke de fattige. Hvad de ville give, skulle de yde i penge, som skulle være en hjælp for dem, »som var slet hjælpeløse«.

Også forpagtere, ridefogder og andre velhavere i sognet skulle yde et pengebidrag. Disse ydelser skulle indgå i en fattigkasse eller en fattigbøsse for sognet. Af denne kasse skulle, foruden det allerede nævnte, betales skolebøger til fattige børn, ligkister til fattiglemmer o.lign.

Forordningen af 1708 blev bekræftet og yderligere indskærpet befolkningen ved forordningen af 6. oktober 1731. Det er fattigvæsensforholdene på Fuur i henhold til denne forordning, som her skal meddeles.

Fuurboerne vil være sig selv

I året 1733 skrev Fuurpræsten, hr. Niels Arrøe følgende i sin fattigprotokol:

»Efter at ligningen var gjort over Fuur-lands beboere deres til sognets fattige godvilligt udlovede gaver af korn og penge, og de fattige i tvende klasser var opført ... befandtes, at man med samme udlovede korn og penge – endskønt sognefolkene af yderste evne og formue har indgået at svare de fattiges forplejning – ingenlunde kunne udkommes. Så enten måtte de fattige krepere, om ej de skulle nyde mere ophold end den udlovede gave kunne tilstrække, eller også landets beboere, som mestendels var fattige og uformuende, over evne bebyrdes, om man dem noget ydermere ville eller kunne pålægge.

Da for slige ulejligheden på begge sider at forekomme og hemme, blev af de fattiges inspektør, højædle og velbårne hr. kammerråd Andreas Lund i Skive samt provsten, velærværdige hr. Jens Grønbech i Roslev for godt befundet: Efterfølgende af sognepæresten samt fire dannemænd af Fuur sogn gjorde forestillinger, nemlig:

1. Siden Gud og naturen ved vandet have skilt dette land fra andre lande på alle sider, så var det dem lige så let at underholde (afholde) de-

res egne fattige fra at overtrygle andre sognes beboere, som at udeholde andre sognes fattige fra at komme til dem.

2. De fattiges indstændige begæring var, at de måtte gå omkring i sognet og søge deres hverdags næring hos beboerne, som de var vant til, thi de fandt sig ingenlunde tjent med det udlovede korn in natura at modtage, som de samme ej kunne få tillavet formedelst den besværlighed og vanskelighed af ildebrand (ildebrændsel), der var på landet.

3. Kornavlingen på landet var kun ganske liden og ringe, og landet meget folkerigt, så de ikke kunne ernære sig, men mest ophold (forsørgelse) var af fiskerne, hvoraf de fattige hver dag nød sin andel, og ville fiskeren nu efterdags se sig uvillig, ja, ganske nægte dem sædvanlige dele af fiskeriet, når de årlig skulle give dem vist (bestemt) korn og penge.

4. Lovede sognemændene, at deres fattige aldrig skulle være andre sogne til nogen byrde og besværing, men rigeligen og i alle måder upåklagelig her og af dem selv på landet blive ernærede. Og de som var vanføre, skrøbelige og sengeliggende, (så) at de ej kunne gå omkring på landet og søge deres føde, skulle få tilbragt fornøden underholdning i deres huse, hvormed sognepresten tilligemed sine medhjælpere lovede at skulle have nøje opsigt og indseende.

At de fattige da efter ovenanførte ration måtte skulle bespises af sognefolkene på landet, hvortil enhver efter sin evne og lejlighed skulle bidrage, så den fattige intet skulle have at klage – samt at enhver de penge, som dem efter mandtallet kunne tilkomme at betale årlig, uden resistance til herredskassen skulle erlægge, hvilket skulle tage sin anfang (begyndelse) fra 1. januar 1733 efter allernådigste reskripts befaling«.

Kort over Fuar, efter
TRAP DANMARK
4. udg. 1925

Et par fuurbofolk i nationaldragt i slutningen af forrige århundrede. Det er sognefogeden og hans kone.

Fuurboernes forhold til herredskassen

Af ligningen til herredskassen for året 1734 ses det, at der på den tid var på øen: 40 gårde med over 2 tdr. hartkorn, dvs. helgårde. 33 med under 2 tdr. hartkorn, dvs. halvgårde, og 26 huse uden jord. Disse ejendomme svarede deres andele efter lovens bestemmelser, og tjenestefolkenes samlede bidrag beløb sig til 15 skilling, så folkeholdet har ikke været stort. Desuden gav præsten »i Jesu navn« 2 mark, hans degn Christopher Spielderup 4 skilling og færgemanden 1 skilling.

Disse penge skulle egentlig efter loven være sendt til herredskassen, men også på dette punkt stræbte Fuurboerne efter at være sig selv. De ville se at beholde deres egne penge for deres » eget land«. Derfor ser man, at præsten de første par år helt tilbageholder pengene, skønt der ikke i første omgang er nogen anvendelse for dem, så summen i slutningen af året 1735 er 6 rigsdaler og 3 skilling.

Af disse penge udbetaltes så den 9. oktober 1735: »Til Apolone Chri-

stophersdatter af Debel, som var stedet i dybeste armod med fire umyndige børn, for hendes døde mand at få til jorden...4 mark«, og der sendes et års indtægt til herredskassen, medens man beholder resten af den opsparede sum.

Udgifterne »til de fattige at få til jorden« skulle egentlig ikke være afholdt af herredskassen, men af fattiggassen. Øen havde imidlertid ikke nogen fattiggasse. I stedet for var der et legat for øens fattige, stiftet af øens ejer. Om dette legat skal der senere fortælles.

De årlige indkomster til herredskassen holder sig i de følgende år på godt 2 rdl. Enkelte år sendes der penge til herredskassen, i andre år er der underskud, så man får penge refunderet af herredskassen. Man hævder i al almindelighed, at man har god brug for pengene på selve øen og giver dem kun ugerne fra sig. Således skriver Niels Ifversen og Thomas Jensen, præstens medhjælper i 1742, følgende som bilag til regnskabet:

»At ovenskrevne 2 rdl. 10 skilling af os er indsamlede testerens; herved attesteres tillige, at her i sognet er mange fattige, som hart behøver nogen hjælp af samme penge til klæder, fornemmelig tvende fattige fader- og moderløse børn, navnlig Inger Christensdatter og Christopher Christensøn; formoder derhos, at provsten ikke vægrer vores fattige den hjælp, som hans Majestæts allernådigste forordninger tilsiger«.

Der blev til de to fattige børns klæder tilbagesendt 1 rdl. Efter ydmygelig bøn derom tilbagesendtes i de to følgende år ligeledes 1 rdl. »til de fattiges tarv«, uden at der blev gjort regnskab for pengenes anvendelse. Men i 1744 krævede inspektørerne at få at vide, »til hvis nytte samme er anvendte«, og der blev da afgivet følgende »regnskab«:

»At den i året 1743 af kassen udleverede rigsdaler (er) til fattige børns klæder her på landet, attesteres. Thomas Jensen. Niels Ifversen.«

Mere fik man ikke ud af dem, og man slog sig til ro med det.

I årne 1750-80 sendes der så at sige intet til herredskassen. Er der penge tilovers, beholder præsten dem til næste år. Slår pengene ikke til, lægger han det manglende ud.

Hvad man anvendte herredspengene til

Nogle eksempler:

1747: Til et fattigt menneske, navnlig Boel Mikkelsdatter af Madsbad, som aldeles intet efterlod sig til indtægt at beregne – hendes jordefærd – 1 rdl.

1751: Til den fattige, sengeliggende Maren Toft, Nederby – 4 mark.

Færgen til Fuur. Efter maleri af Hans Smidt.

1752: De ånførte 3 rdl. 13 sk. er udbetalt til barts-kærerløn (lægehonorar) for et fattigt barn, navnlig Anders Pedersen, som i denne sommer ved en ulykkelig hændelse brækkede sit lår.

1758: Til den druknede Jens Dommerbyes lig at hensætte – 1 rdl. 13 sk.

1765: Til tvende fader- og moderløse børn at klæde – 1 rdl. 1 mk. 9 sk.

1777: Til den vanvittige fader- og moderløse pige Kirsten Marie til klæder – 1 rdl.

1779: Til den sengeliggende Søren Lund i Nederby, som har råddenhed i fødderne, hans opvartning og forflegning (forplejning) – 1 rdl. 3 mk.

1782: Til en fattig omløbende student navnlig Elias Lomer, som døde på Fuur, hvis efterladenheder bestod i en gammel tværsæk og et par strømper, altsammen udbragt i 1 mark. Hans begravelse og ligkiste bekostet med 1 rdl. 3 mk. Den ene mark (den hans efterladenheder udbragtes i) anvendtes til et lagan.

I disse få sidste linjer ligger gemt en hel lille livstragedie, som finder sin afslutning på den afsides lille ø.

Inspektørerne ønsker reformer i øens fattigvæsen

I den indtil nu omtalte tid – fra 1733 til omtrent 1775 – vedblev tigge-riet, trods den kongelige forordning – altså at være hovedformen for fattigunderstøttelse på Fuur. Antagelig har dog nok hos Fuurboerne dæmret en anelse om, at det ikke kunne blive ved at gå på den måde; men man søger så vidt gørlig at undgå reformer. Således lader man i året 1763 følgende »attest« medfølge årsregnskabet:

»At sognets fattige nyder nødtørftig og fornøden livsophold ved spising efter forordningen (!) hos sognets beboere testeret.

Fuur præstegård, den 15. okt. 1763. N. Arrøe. Peder Thomsen. Niels Kjælden.«

Men inspektørerne ville ikke nøjes med attesterne. Med approbation (godkendelse) af regnskabet for 1776 sendes følgende henstilling: »... i øvrigt måtte det behage sognepræsten for fremtiden i de årlige regnskaber at forklare, hvad af sognet til de fattige indkommer, og hvorledes samme igen distribueres, på det man kan se, hvorvidt de fattige underholdes efter forordningen«.

Så må præsten til at give nærmere besked, og den lyder sådan: »Angående de fattiges underholdning på Fuur, da er den rigtigste forklaring derom anført i denne protokols pag. 1 og 2, som behagelig dér kan læses, og er denne indretning ført ifølge de udgangne allernådigste forordninger og tillige efter landets beskaffenhed. Hvilken indretning følges, så de fattige lider ingen mangel på det nødtørftige, da landets beboere gerne giver efter deres evne og formue, ej alene af korn og penge, men endog af fisk, hvilket alt gives med god vilje og uden tvang«.

Inspektørerne går ham imidlertid nærmere på klingen. De stiller en del spørgsmål til besvarelse, og i 1778 indberetter præsten da:

- »1. At i Fuur sogn foruden herredskassens penge, som årlig indsamles, ved jeg ingen sognets fattiges kasse at sige, uden det som nedlægges i de fattiges lommer og pose, som snart fortæres, hvorved det har sit forblivende efter forhen meldte allernådigste forordninger.
2. Da den kgl. anordning af 5. marts 1734 fastsætter, hvortil kassens penge må bruges ... og sognets fattige dette behøver, som falder i sognet, tror jeg også, at de er nærmest dertil, allerhelst da der efter samme allernådigste anordning skal leveres til enhver sognepræst en del penge af herredskassen til de nødvendige udgifters bestridelse i sognet, hvorfor han siden skal gøre regnskab og nøjagtig rigtighed.
3. Da efter allernådigst befaling og anordning de fattige spiser hos

bønderne og af dem nyder mundportioner, som deres evne og lejlighed falder, ville det blive for vidtløftigt at opregne og umuligt for mig at antegne hver en skilling eller stykke brød tilligemed andet af fødevarer, enhver har nydt i et daværende år. Jeg har aldrig antegnet, hvad jeg af slige udgifter har haft, da den venstre hånd ej må vide, hvad den højre gør, og Gud elsker en glad giver.

I det øvrige henholder jeg mig til forhen sidst afvigte år givne forklaring (!) angående de fattiges underholdning i Fuur sogn, og uagtet dette sogn er fattig og ringe og har en stor mængde af fattige, har det dog aldrig fået hjælp af andre sogne, som kunne have mere og større indkomster og mindre fattige, hvilket dog er efter tilmeldte anordning«

Det er helt kuriøst at se, hvor frejdigt den Fuurpræst påstår, at man på Fuur har sit fattigvæsen ordnet efter kongelig anordning af 1734, skønt man helt er gået uden om denne. Men autoriteterne lader i de følgende år Fuurboerne i ro med deres fattigvæsen.

Da regnskabet for 1780 indsendes til inspektørerne, noterer præsten, at han har betalt jordefærden for tre fattige, som døde af den grasserende syge, »hvilket anføres dog ikke for at nyde nogen godtgørelse. Thi jeg har hellere villet betale af mit eget, end anses for at bebyrde den fattiges kasse med alt for store udgifter«.

I 1782 har han imidlertid fattet et andet sind. Han omtaler de mange omløbende betlere, som øen daglig besværes med, mens antallet af Fuurs egne fattige stadig vokser på grund af dyrtiden. Det fattige sogn, som aldrig før har nydt hjælp ude fra, vil derfor nu kunne behøve hjælp fra andre sogne, som har større indkomster.

Fru Kierulffs legat

Som allerede nævnt var det ved kongelig forordning påbudt godsejerne og andre velhavere hver i sit pastorat at yde et beløb til en fattigkasse. Da der ingen sådanne velhavere boede på selve øen, fik Fuur ingen fattigkasse. Derimod havde øen på anden måde et ret betydeligt tilskud til sit fattigvæsen, et tilskud, som muligvis bidrog til, at Fuurboerne kunne vedblive at undgå den faste fattigudgift.

I begyndelsen af det attende århundrede var alle Fuurboerne fæstere. Øen ejedes fra 1722 af en Anders Kierulff til Sødal i Rødning sogn ved Viborg. Hans enke, Margrethe Dorthea, født Bræes, oprettede ved

kongelig konfirmeret fundats af 28. august 1739 et legat for almisselemmer på Fuur. Legatet skulle bestyres af sognepresten, og enkefru Kierulff har første gang underskrevet regnskabsprotokollen den 28. oktober 1739.

Den årlige indtægt, som altså blev indbetalt til sognepresten fra Sødal, beløb sig til 34 rdl. 4 mark; de blev erlagt med halvdelen den 1. maj og den 1. november. Blandt dem, der i første omgang nød godt af legatet, var Jens Nielsen af Sundgård, 53 år gammel, som døde efter 3 ugers sygeleje; et par gamle koner, Marie Pedersdatter på 80 år og Ane Ibsdatter på 64, som boede i huse på Gaden. En 20 år gammel pige, Maren Nielsdatter, som fra sit 12. år var blind på begge øjne og to søskende, Thomas Ifversen og Dorthe Ifversen, 59 og 64 år gamle, som boede sammen i et hus i Madsbad..

Det var bestemmelsen, at legatets midler skulle uddeles i fire portioner, og det blev også som oftest gennemført. Kun hvor en eller flere af de fattige, som legatet var tildelt, døde i årets løb fordeltes pengene mellem flere.

Udgiftsregnskabet for 1784 giver en prøve på den tids, for vore øren noget drastiske, udtryksmåde:

No. 1. Til den råbelige Anne Graversdatter	1 mk. ugentlig	8 rdl. 4 mk.
No. 2. Til den vanvittige Niels Justesen i Dalsgaard ligeså		8 rdl. 4 mk.
No. 3. Til den blinde Maren Nielsdatter		8 rdl. 4 mk.
No. 4. Til tvende gamle elændige kvinder Mette Jensdatter på Gaden og Inger Nielsdatter i Nederbye, som nyder hver 8 skilling ugentlig		<u>8 rdl. 4 mk.</u>
Tilsammen		34 rdl. 4 mk.

Fra 1739 til 1757 udbetaltes legatet antagelig fra Sødal, men i 1757 udviser regnskabet, at pengene er sendt fra herregården Kokkedal i Øster-Han herred. Familien Braës ejede nemlig fra omtrent 1690 til 1773 denne gård. I året 1773 gik gården ud af familiens besiddelse, men pengene vedblev at komme til Fuur herfra, ialtfald til 1792, da protokollen slutter. Samme år dør den mand, Lars Joh. Jelstrup, som i 1773 havde købt Kokkedal, og det er tænkeligt, at protokollens afslutning står i forbindelse med dette dødsfald.

Det er indlysende, at legatet havde sin store betydning for øen, thi 34 rigsdaler og 4 mark var en stor sum i de dage, og fornødenhederne var få og små i vore tip-tip-oldeforældres dage.

På fotografiet fra 1870'erne er det kromand og færgemand Peder Pedersen, der står midt i billedet bagved sognepræsten.

Fattigvæsenet på Fuur i 1800-tallet

Den foran omtalte fattigforordning af 1708 kom til at gælde indtil 1803, da en ny fattigforordning trådte i kraft. Præsten blev nu formand for sit pastorats fattigkommission, og det blev en pligt for hvert sogn at underholde sine egne fattige. Midlerne kom til veje gennem en regulær fattigskat, som lignedes på beboerne. Fattigkommissionerne ophævedes i 1842, da sogneforstanderskaberne – fra 1867 sognerådene – begyndte deres virksomhed.

Men de omvandrede tiggere kendte ikke sognegrænserne, og blev uden sogns personer grebet i tiggeri på Fuur, blev de sendt tilbage til deres hjemkommune. Måske var det i den anledning, at sogneforstanderskabet på sit første møde i januar 1842 rettede denne henvendelse til færgemand Peder Pedersen:

På dette møde blev tillige færgemand Peder Pedersen, Fuur, med en skrivelse fra sogneforstanderskabet advaret imod at betjene sig af færgen til at overføre betlere og mistænkelig udseende personer fra Salling til Fuur, med den betydning, at han i andet fald ville blive draget til ansvar herfor.

Et resultat af den nye fattiglov af 1803 var, at der i det nærmeste årti herefter i næsten hvert sogn i vort land blev opført fattighuse, hvori de fattige, som ikke på anden måde havde husly, blev anbragt. Fattighuse-
ne var tænkt som en barmhjertighedsgave, og i adskillige tilfælde blev den vel også opfattet således af de fattige, men tiest var det nok »det nederste trin af al fattigdoms fornedrelse«.

For Fuurs vedkommende var grundstammen i fattigforsørgelsen stadig fru Kjerulffs legat. Man klarede sig med legatpengene og ved at sende fattige på omgang hos beboerne. Hertil kom de såkaldte tavlepenge, dvs. penge, som efter gammel skik blev givet ved forårs- og efterårsaltergangen. Vi ser f.eks. fattigkommissionen mødes i Fuur præstegård den 9. januar 1826. Det var sognepræsten Ole Sørensen, som jo var formand for kommissionen, sognefogden Jens Jensen på politimesteren, hr. kancelliråd Rosenstands vegne, største lodsejer Christen Jacobsen af Engelst og de to sognemænd Niels Sørensen af Præstegårde og Mikkel Thomsen af Nederby.

Legatpengene blev først fordelt til to blinde mænd, en gammel ugift karl, »der formedelst skrøbelighed ikke kan tjene længere«, og to faderløse brødre, den ene 17 år gammel og uden sin forstands fulde brug, den anden kun 8 år. »Der foruden erholdt forbenævnte fattige alt fornøden til deres underholdning med kost in natura ved omgang i hele sognet, som afhentes af dem selv, så længe de er gangføre, men i sygdomstilfælde bliver den bragt i huset tillavet mad efter omgang i hele sognet. Disse fattiges underholdning bestemmes således, at enhver gårdmand bespiser dem udi 2 omgange, og hver husmand, der har to skæpper hartkorn, den tredje, og det 1 dag for hver omgang«

En pige, Kirsten Willadsdatter, havde anmeldt sig for kommissionen om forsørgelse, da ingen ville tage hende i hus. »Hun blev derfor anvist at gå omkring her i hele sognet og begynde hos Christen Jacobsen i Engelst, og nyde kost og logi hos enhver gårdmand i 24 timer i de 2 første omgange og hos husmændene den 3. Imidlertid forpligtes hun til at forrette hvad arbejde, der fordredes af hende til vederlag for kost og logi«. Endelig var der en karl på 53 år, som havde mangel på sin fulde forstands brug, som på samme måde blev sendt på omgang. Til sidst hedder det i protokollen: »Derforuden tildeles de fattige fisk uden betaling såvel vinter som sommer af sognets beboere, der driver fiskeri, der desuden giver dem en gave i penge, når de om sommeren skaber deres for-tjeneste. Således forsørges da dette sogns fattige tilbørlig, ifølge det kongelige kancellis skrivelse af 14. dec. 1805«.

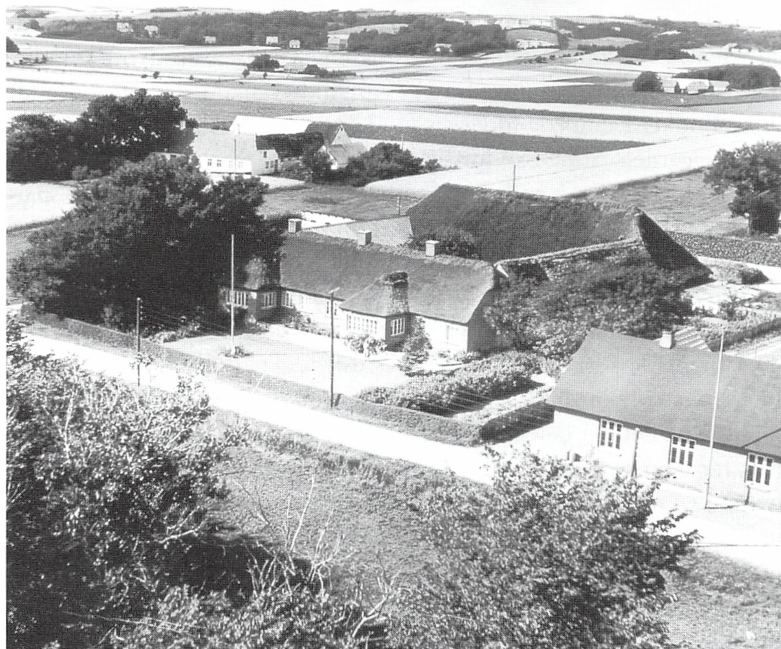
Så godt skulle det ikke blive ved med at gå. Endnu i maj 1827 kunne man tildele de samme personer deres understøttelse af legatets renter og ordne omgangsforførgelsen; desuden skulle sognepræsten uddele 2 tøn-der og 4 skæpper rug som julegave til 8 trængende familier, der ikke kunne komme under fattigforførgelsen; og igen tilføjes der: »Ved de af sognets beboere, der bruger fiskeri, erholder de fattige, såvel vinter som sommer, efter forlangende de fornødne fisk uden betaling, ligesom fi-skerne om sommeren, når de har deres fortjeneste, skænker de fattige en gave efter fiskeriets beskaffenhed«.

Men netop fiskeriet svigtede nu, sikkert som følge af det store gen-nembrud af Aggertangen ved stormfloden i 1825, og det kom til at ko-ste øen dyrt.

På et møde den 26. august udarbejdede kommissionen en længere skrivelse til amtsfattigdirektionen for Viborg amt. Det hedder her, at Fuurland. formedelst forrige års misvækst og det usædvanlig slette fiske-ri var sat i en såre betænkelig tilstand, så fattigkommissionen havde set sig nødsaget til at låne godt 300 rigsbankdaler af amtsfattigkassen. De var anvendt til indkøb af 47 tøn-der rug, som var uomgængelig fornød-ne til 36 familiers underhold. Pengene skulle have været tilbagebetalt nu ved udgangen af august, men man har kun kunnet betale 111 rigsbank-daler plus renter, »da fiskeriet, disse beboeres næsten eneste næringsvej, dette år har været meget ringere end forrige år, slettere endog end af no-gen nulevende kan mindes, og for mange næppe har afgivet mere end den daglige kost«.

Man har ganske vist sikret sig pant i kakkellovne, kedler og sengeklæ-der, men det kan »ikke uden ruin på engang realiseres og ville på dette afsondrede sted næppe ved auktion kunne forventes solgt. Skulle deri-mod det endnu resterende af den lånte sum på en gang udredes ved lig-ning på sognet, befrygter kommissionen, at dette, foruden at være såre trykkende og hos mange næppe at tilvejebringe uden ved den sørgelige udpantning, eftersom enhver lider og går tilbage ved det aftagende fi-skeri, også ville have den farlige følge, at de fattige herefter derved let kunne fristes til at vise mindre omhyggelighed i at sørge for sig selv, end hidtil sket er, når de således kom til kundskab om, at sognet måtte beta-le, når de ej kunne, hvorom de hidtil er uvidende ...«. Man ansøger der-for tillidsfuldt om et eller to års henstand med betalingen.

Omkring midten af 1800-tallet begyndte man at opføre fattiggårde. En fattiggård var en større eller mindre landbrugsbedrift, der alminde-

Slægtsgården »Klode« i Madsbad. Bag gården det flade og frugtbare morønelandskab, i baggrunden bakkerne med moleret.

ligvis var indkøbt af et par sogne, og her anbragte man de pågældende sognes arbejdsløse personer for kortere eller længere tid. De indlagte lemmer fik på gården fuld forplejning, og det var tanken, at de produkter, der medgik til forsørgelsen, skulle frembringes på gården med fattiglemmerne som arbejdskraft. Ved sin størrelse og ved den stærke betoning af fattiggården som en forsørgelses- og arbejdsanstalt, adskilte den sig fra fattighuset, som kun var et sted, hvor den fattige fik anvist bolig. Mange af de fattige og gamle, som havde udsigt til at komme på fattiggården, var meget ulykkelige. De ville hellere blive boende i de gamle hjemlige rønner, hvor de trods armoden følte sig som frie mennesker. At komme på fattiggården betragtede de som en skam og skændsel, her følte de sig sat uden for samfundet; de havde ingen stemmeret, de kunne ikke gå og komme som de ville, de skulle adlyde bestyreren og overholde et reglement. Sligt kunne det især for folk, der havde kendt bedre

dage – gårdejere og gårdmandsenker, som på deres gamle dage ingen midler havde – være svært at forsones sig med.

Derfor søgte mange gamle så længe som muligt at undgå fattiggården. Henrik Pontoppidan har i sin fortælling »Nådsensbrød« – der indleder hans bog »Fra hytterne« fra 1877 – skildret, hvorledes den aldrende Stine Bødker kæmpede forgæves mod overmagten, den dag hun skulle på fattiggården. Stine bad for sig i sit hus, men sognefogden lod et par karle binde hendes hænder og fødder, og som en kalv blev hun, sparkende og skrigende, båret ud og kastet op i vognhalmen, og et par mand sprang op, smækkede med pishen, og vognen rumlede af sted. Så var det forbi, og folk skiltes roligt. På forespørgsel fra provsten, der lidt efter kom kørende gennem landsbyen i sin nye landauer, hvad der var på færde, svarede de adspurgte børn i deres uskyldighed: »Det var bare Stine Bødkers, der kom »op æ kas!«.

Også på Fuur er der sket tvangsfjernelse af gamle, og herom fortæller min far, som selv var en af de formastelige, som »krænkede privatlivets fred«. Det drejede sig om »Bowl Mog«, som boede i et gammelt faldefærdigt hus i Blegager, i kanten af bakkerne. Det var kun få uger før det nye alderdomshjem stod færdigt, at det blev aktuelt med at flytte Bowl. Hun var simpelthen ved at blive ædt op af rotter og mus og lopper og lus, ligesom hendes hygiejniske standard var på nulpunktet. De to mænd, som var udsete til at være »flyttemænd«, var begge i bestyrelsen for det nye alderdomshjem. En ældre ungpige, som hed Trine, havde lovet at passe Bowl de sidste 14 dage til hjemmet stod færdigt. Bowl havde indvilget i at flytte, og på den aftalte dag og time mødte de to »flyttemænd« op med heste og vogn. Det var min far, Thomas Nielsen, kaldet Klod Thomas, der var kusk, og Chr. Skrædder, som var med for at hjælpe til. Bowl var alt andet end venlig stemt mod de to mænd, og når Chresten fik noget båret ud i vognen, var det forkert og måtte ind igen, og hans tålmodighed var ved at slippe op. Da Bowl i et øjeblik troede sig uset, løftede hun stokken truende efter Chresten, og det blev ham for meget, han greb resolut fat om Bowl og satte hende op bag i vognen og sagde: »Kør så, Thomas!«. – Ingen tvivl om, at Bowl fik både en god og en kærlig pleje hos Trine ude på Stisager, men alligevel mødte Trine op nede hos formanden for alderdomshjemmet, Jens Ladefoged, Præstegårde, få dage før indvielsen og meddelte, at nu ville hun ikke have Bowl længere.

Formanden blev ikke glad for denne besked og søgte at overtale Trine, men nej. Hvorfor hun ikke ville, når hun havde lovet det? »Ja, ja«,

*Niels Mikkelsen
Klode, f. 1836, ejer af
gården »Klode«.*

sagde Trine, »så 4 dage til, men så ikke en dag længere, så skal I finde et andet sted til Bowl!« Hvorfor ikke bare en uge mere, forhørte formanden sig? Hvortil Trine svarede: »Fordi Bowl er død!«

Chresten Skrædder boede i den gamle præstegård, og han var gift med min moster Maren. Når de gamle skulle på alderdomshjemmet, måtte de selv medbringe sengetøj, som ofte var tilholdssted for både lus og lopper. Min moster Maren havde til opgave at udlette alt »levende liv« i sengetøjet, inden det måtte anvendes igen. Dette foregik på den måde, at den store ovn blev varmet op som til bading, og dynerne kom en tur derind. Dette middel kunne dog i visse tilfælde blive for effektivt, og det var når moster Maren syntes snavs og utøj var alt for dominerende; så blev ovnen bare, »ved et uheld«, for varm, og alt gik op i røg!

I 1860 udtalte den kendte politiker, A.F.Tscherning det ønske, at man måtte få ordnet fattigvæsenet således, »at det ikke blev nogen skam for en mand, der ikke selv kan ernære sig og sin familie på en tålelig måde,

at modtage hjælp gennem det offentlige fattigvæsen«. Dette opnåedes i 1891-92 med loven om aldersrente. Man skabte med denne nye lov det grundlag, på hvilket kommende lovgivere kunne videreføre og udvikle fremtidens forsørgelsesvæsen.

På Fuur kan vi i sognerådsprotokollen for 1891 følge udviklingen. Man samledes den 23. april til møde hos husejer og sognerådmedlem Jens Mikkelsen, Stisager. Foreløbig synes alt ved det gamle. Man vedtog f.eks. at tilstå Anders Johansens tjenestepige tøj til en kjole m.m. og at uddele korn til fattiglemmerne løverdagen den 20. juni og lade yderne tilsige ved bud. Det kan her indskydes, at min far, som var født i 1874, fortalte om, at han huskede, at landmændene afleverede »fattigkornet« i laden på gården Klode i Madsbad, og at fattiglemmerne kom og afhentede det samme sted. Når de så havde korn i huset kunne de både bage brød og brygge øl. Det var en udbredt talemåde på Fuur, at »det er et savn ikke at have brød i huset«.

Men fremlagt på mødet blev også alderdomsunderstøttelsesloven, og »da ingen endnu er fremkommet med begæring om understøttelse efter nævnte lov, skønnes det ikke, at der er anledning at begære udsættelse af lovens ikrafttræden«.

Den 4. juli var fattigkommissionen igen samlet. Her tog man amtets skrivelse om påbud om anskaffelse af bræddegulv i fattighuset til efterretning. Først vedtog man at tilstå ekstra ildebrændsel – 1000 til 1500 tørv og 1 til 2 td. kul – til tre fattiglemmer, og yderligere 3000 tørv i tilfælde af hård vinter til fordeling blandt fattiglemmerne.

Men nu var det alvor. Som et særligt punkt fremlagdes blanketter til begæring om alderdomsforsørgelse. Samtidig bestemte man, at det skulle bekendtgøres på kirkestævne allerede dagen efter, søndag den 5. juli, at blanketter kunne udleveres til ansøgere.

I referatet af sognerådsmødet lørdag den 29. juli 1891 optræder derfor et nyt punkt:

»Fremlagdes til dato indkomne begæringer om alderdomsunderstøttelse i henhold til loven af 9. april 1891:

1. Ane Marie Christensen,	søgte 60 kr. får 60 kr.
2. Ane Nielsen Brink	søgte 50 kr. får 50 kr.
3. Jens Jensen Stouby	søgte 165 kr. får 165 kr.
4. Andreas Johansen	søgte 80 kr. får 80 kr.
5. Mikkil Nielsen, Debel	søgte 75 kr. får 75 kr.
6. Jeppe Pedersen	søgte 200 kr. får 120 kr.

7. Elisabeth Jensen søgte 60 kr. får 60 kr.
8. Chr.Christensen, Grisselgårde, søgte 60 kr. får 60 kr.
9. Kirsten Jensdatter, Nederby søgte 40 kr. får 40 kr.

Aldersrenteloven gjorde det efterhånden muligt at undvære fattiggårdene. De fleste blev dog ikke nedlagt før mellem 1900 og 1920, nogle førte en hensygnende tilværelse til henved 1930. Ved sociallovens ikrafttræden 1. oktober 1933 gled fattiggårdene helt ud af sagaen, og nye og bedre former for hjælp til samfundets nødstedte blev indført.

Kilder

Forordninger vedr. Fattigvæsen 1708 og 1731
Fattigvæsenetsprotokol for Fuur 1733-1803
Fattigkommissionsprotokol for Fuur 1803-1842
Sogneforstanderskabsprotokol for Fuur 1842-ca. 1900
Thomas Nielsen (Klode)s erindringer

Niels Klode, f. 1921, fhv. ejer af slægtsgården »Klode« på Fur. Formand for Fur Museumsforening, forfatter til artikler og fortællinger fra Fur i lokale blade og i »Skiveegnens Jul«.

Skjælhøew – Skelhøje

Stationsbyen Skelhøje hører sammen med »kurbyen« Hald Ege til Viborgegnens nyeste bydannelser. Efterfølgende skal ses lidt på, hvorfra Skelhøje har sit ejendommelige navn og hvad der har betinget dens opkomst.

Hald Sø området er velkendt for sin skønhed og sit landskabelige særpræg. Det er også almindelig kendt, at området ser ud som det gør på grund af forholdene under den sidste istid for henved 10.000 år siden. Dengang dækkede isen ikke hele Jylland, men nåede nordfra til en linje fra Bovbjerg til Dollerup og østfra en nord-sydgående linje fra Dollerup til Padborg. I sammenstødet dannedes en isvinkel. Sydvest for sammenstødet var et stort isfrit område.

Hvor disse ismasser stødte sammen skete også senere den største afstrømning, hvilket landskabet den dag i dag bærer tydeligt præg af. Ved gletcherporten væltede vandet ud fra dybe »floder« under isen – de i dag så smukke smeltevandsdale, der stråler ud fra Hald sø i en vifte fra nordøst til nordvest. Det materiale disse floder bragte med sig skylledes ud over den isfrie slette; den senere Alhede eller Karup hedeflade. Gruset blev aflejret først, hvilket adskillige entrepenører fortsat har glæde af i området. Når nogle enkelte husmandssteder mellem Frederiks og Skelhøje tilsyneladende er beliggende på små »øer« i landskabet, er det udtryk for den udsugning, der gennem årene har fundet sted. Efter gruset aflejredes sandet, der blev til hedefloden, medens det lettere ler forsvandt i Vesterhavet. Den nord-sydgående afsmeltning betød senere – sammen med forholdene ved den store gletcherport, der mandede ud i det såkaldte kegletoppunkt for enden af Skeldalen – at det store vandskel op gennem Jylland kom til at ligge her. Vi er altså midt på Jyllands »rygrad«.

På denne højderyg – vest om Hald sø – færdedes de folk, der i årtusinder skulle nord- eller sydpå gennem Jylland. Til og fra Limfjordens inderste krog ved Hjarbæk eller til de hellige vibjerger – det senere Viborg. Her kunne man gå tørskoet og her var vidsyn. Her langs alfar vej

»Skelhøjgård«, formentlig fotograferet i tiden under første verdenskrig. Stuehuset var nybygget i 1906. Chr. Nielsen med sit barnebarn i hånden præsenterer sin gård.

højlagdes de døde, synlige for alle. For hvad er et bekosteligt gravminde værd, om ikke det ses?

Blandt disse høje, hvoraf en betydelig del stadig kan følges mod syd i Havredal plantage, findes en del af forklaringen på stedets navn. Der var høje i dette område – masser af høje, der i dag næsten alle er sløjfede eller overpløjede, som det desværre er gået så mange steder. Stedet var næppe beboet i vikingetid og middelalder, hvor mange af vore landsbyer tog form. Da var Skelhøje i udkanten – ude på overdrevet. De gamle vejforløb var flyttet enten øst om Hald sø, hvor »Hærvejen« kom til at danne forløberen for den nuværende hovedvej 13, eller længere mod vest, hvor landevejen fra Viborg til Sct. Mariæ kirke i Karup passerede Karuphøj.

Derfor kom grænserne mellem herreder, stifter og sogne til at gå herude i ødemarken. Skellene dannedes ved det mest markante punkt, herefter benævnt »Skelhøj«. Denne høj ligger der fortsat, skønt noget moglesteret og indeklemmt, på Lysgårdvej. Her støder de tre sogne Frederiks, Lysgård og Dollerup sammen. Endnu er fra dens top en pragtfuld udsigt mod nord over Hald sø til de fjerne spir på Viborg domkirke. Vanskeligere er det at følge hedesletten mod syd og vest grundet de mange læhegn. I forfatterens barndom stod umiddelbart syd for Skelhøj en

gammel vindmølle, hvor toppen var taget af. Mangen geologisk ekskursion startede dengang ved Hald sø for via udsigten fra Skelhøje mølle at ende i farfars sandgrav et par hundrede meter syd for byen. I dette dybe hul sås tydeligt de lagvise aflejringer af sand og grus, afmeltningen havde skabt.

Navnets oprindelse er altså klar nok: Skellet mellem højene – »Skjælhøw«, som det lokalt udtales.

I midten af forrige århundrede lå kun en enkelt gård her på kanten mellem bakker og hede, nemlig den fortsat eksisterende »Kjeldbjerggård« på den yderste kant af Skeldalen med udsigt over Hald sø og den gamle gård Neder Thestrup, der bl.a. omtales af St.St. Blicher i »E Bindstouw«. Sjældent er et navn valgt bedre end Kjeldbjerggård. En »kjell« eller kilde pibler ud midt på den stejle bakke eller »bjerg« foran gården. Denne kilde giver fortsat så meget vand, at den kan anvendes til kreaturvanding ved bakkens fod. Kjeldbjerggård er gården, der ligger ved kildebakken.

Her – i udkanten af Dollerup sogn – boede en familie, skiftevis kaldet Andersen og Nielsen, som skik var, idet man byttede navne fra generation til generation, således at Anders Niensens søn hed Niels Andersen osv. I forbindelse med et sådant generationsskifte, hvor den ældste søn overtog gården, byggede en yngre bror, Chr. Nielsen (1840-1926) et hus et par hundrede meter mod sydvest. I den retning var der jo plads nok. Man skulle helt ud til »kartoffeltyskerne« i Grønhøj eller til Frederiks Kirke, før man overhovedet mødte naboer.

Efter sin krigsdeltagelse i 1864 byggede Chr. Nielsen sig en gård tæt ved det tidligere hus, men nu beliggende i Frederiks sogn. Årsagen her til skal ses i den derved medfølgende ret til tørveskæring i Kongemosen ved Sjørup. Gården er fortsat i familiens eje og beliggende lunt bag bakken lige syd for mejeriet på Karuphøjvej. Chr. Niensens oprindelige hus mellem de to gårde blev indrettet til smedje og tjente vistnok til beboelse for endnu en broder. Huset blev nedrevet efter at det sidst i 1920'erne var blevet erstattet med det nuværende hus, Dollerupvej 6, opført af Chr. Niensens barnebarn, Peder Thybo, der igen overdrog det til sin datter. Skelhøje bestod således ved slutningen af forrige århundrede af et par gårde og et hus med smedje – alt tilhørende samme familie.

I Danmark, som overalt i Verden, byggede man i de år jernbaner – den tids motorveje. Også på denne egn var der planer. Der skulle bygges en bane, hvis formål var at »ophjælpe« de tyndt befolkede hedestrækninger mellem Viborg og Herning – selv en ny by på heden. Man har

»Gaden« – senere benevnt »Volden« – i Skelhøje. Der ses mod syd fra Stationen omkr. 1910. Huset i midten er en købmandsforretning, lidt længere til højre »Ætårnbogning« og yderst ledvogterhuset bag baneindhegningen. Til venstre ses huse på Lysgårdvej. Umiddelbart til venstre for møllen ses selve »Skelhøj«. Lokalthistorisk Arkiv for Karup Kommune.

diskuteret hvorledes forløbet skulle være for at tilgodese flest mulige interesser. At banen skulle forløbe fra Viborg til Karup, hvor der allerede var en smule bydannelse, har vel været oplagt, men selve linjeføringen skulle afklares. Skulle man øst eller vest om Hald sø? Øst ville betyde, at Lysgård blev stationsby, medens vest om var terrænmæssigt simplere, lige bortset fra den station ved Hald, som Landstingets formand, godsejer Krabbe, vel skulle have. Godsejeren sejrede, idet han fik banen lagt så tæt på Hald hovedgård som det næsten var fysisk muligt, når man skulle se på økonomien, affødt bl.a. af de niveauforskelle, banen måtte overvinde.

Hald fik sin egen station med navnet »Bækkelund«. Bygningen havde her en særlig udformning, idet den afveg fra de øvrige beskedne, men smukke stationsbygninger. Oprindeligt havde banen – igen af økonomiske årsager – kvindelige stationsforstandere, hvorfor den også benævntes »konebanen«. Mændene var beskæftiget ved banelegemets vedligeholdelse. Anlægget var oprindeligt konstrueret som en »let uindhegnet jernbane«, hvilket gik på skinnernes vægt pr. meter og dermed den totale belastningsgrad.

Syd for Bækkelund, hvor stationsbygningen i dag er en del af en papirfabrik, slog banen et større sving mod vest for at komme fri af de store dalstrøg mod Hald sø og Dollerup. Efter en passende afstand »strøe-

Skelhøje Station fotograferet omkring 1908-09. Lokalhistorisk Arkiv for Karup kommune.

des« herefter endnu en stationsbygning ud – den desværre nu nedrevne Skjelhøje Station. Et navn, der på et møde blev foreslået af Chr. Nielsen og »approberet« (godkendt) af amtmanden i stedet for det af Dollerup Møllers ejer, A.P. Jensen, foreslåede Dollerup. Herefter skulle mølledirektøren ironisk have bemærket, at »Skelhøje jo nok med tiden ville blive en stad som London og Paris«.

Niels Chr. Nielsen havde solgt jord til jernbaneanlægget. Så meget at han samme år som banen åbnede, kunne bygge sig et nyt stuehus. Amtmanden havde i forbindelse med det ovenforstående foreslået ham, at han skulle kalde sin gård for »Skjelhøjgaard«, hvilket den siden har heddet.

I 1906 åbnede så jernbanen mellem Viborg og Herning med to daglige afgange i hver retning. Og snart voksede en bebyggelse op omkring stationen mellem de to gårde. I årene op mod første verdenskrig opførtes adskillige af de huse, der står endnu i byens midte. Det store 2-etagers hus, Volden 4, rummede slagter- og skotøjsforretning samt beboelse for flere familier. Der byggedes manufakturforretning, bageri og mølle. Bakken 2, »Æ tårnbøgning«, der oprindeligt havde udsigtstårn, rummede flere familier.

Fra stationen udgik postruter til det opland, som Skelhøje nu blev centrum for. Der kom også bønder til stationsarealet for at hente mærgel, der i åbne jernbanevogne blev leveret fra lejet ved Kølsen. Måske banens største berettigelse. Denne trafik gav basis for købmandsforretninger, smedeforretning, sadelmagere og forskellige andre af de håndværk, der kunne betjene en stigende befolkning. Senere kom et mejeri, et tarmrenseri og et slagtehus. Fra Guldborgland savværk afsendtes en

del tømmer. Også varer fra egnens største arbejdsplads, Dollerup Mølle, blev fragtet med jernbanen. Som et led i den trafik gik man endog så vidt, at man på kanten af Skeldalen anlagde en direkte vej mellem fabrik og station. Vejen var belagt med slagger fra møllens dampmaskine og banens lokomotiver, hvorfor den i daglig tale benævntes »den swot' vej« i modsætning til den længere kommunevej, der via Dollerup skole og Lothøjgård gik vest ind i byen. Denne grusbelagte vej hed derfor – logisk nok – »den hwie' vej«.

I løbet af 25 år var der omkring Skelhøje station opstået et komplet selvforsynende område, der vel rummede henved 350 personer. Kun offentlig service kneb det med. Dels lå man jo fortsat i tre sogne – dels var den offentlige service dengang ikke af et omfang som senere. Man kendte ikke til plejehjem og børnehaver. En privatskole blev oprettet og støttet fra alle tre sogne: Men der kom ingen kirke – kun et missionshus, der havde ret god tilslutning – også af Chr. Nielsens efterkommere. Der oprettedes en offentlig »Samtalestation« – en telefoncentral – og, som nævnt, kom de lokale postbude helt til Vedhoved, Fallesgårde, Finderup, Stanghede, Dollerup, Lysgård og Sjørup.

Hele dette »osteklokkeliv« varede ved til motoriseringen og »udviklingen« tog fart i slutningen af 50'erne. Indbyggertallet voksede fortsat, men de forskellige små fremstillingsvirksomheder bukkede under i konkurrencen udefra. Arbejderne blev mere mobile. Skelhøje blev en soveby.

Rent galt gik det ved kommunesammenlægningen i 1970, hvor Skelhøje igen blev et udkantsområde, helt isoleret fra sit tidligere opland, idet man for at give Karup kommune en passende størrelse, trak grænsen lige rundt om byen og dermed afskar Dollerup og Lysgård, der kom til Viborg kommune og dermed fortsat vendte den »rigtige« vej. Således afskåret måtte byen stagnere. De kommunale myndigheder, der ønskede at samle servicen i Frederiks og Karup, gjorde deres til at fremme denne stagnation. Man stoppede tilskuddene til Skelhøje Skole, der på det tidspunkt havde mere end 120 elever. I modsætning til Karup og Frederiks, blev der udstykket meget få grunde, der ellers så nær Viborg og Hald sø kunne have været attraktive. Slagteriet og mejeriet lukkede ligeledes.

Men tipoldefars by døde som den opstod – på grund af jernbanen. Da DSB ophørte med driften, og sporene – lidt hastigt – blev pillet op, forsvandt byens puls og liv. En skam at Karup kommune ikke kunne unde byen at bevare den smukke stationsbygning, der i modsætning til

Veteranstævne på Nytorv i Viborg. Til højre for Christian X står Chr. Nielsen med ordener. (Lokalhistorisk Arkiv for Karup Kommune).

kommunens øvrige restaurerede og genanvendte blev revet ned til grunden og kørt i farfars gamle sandgrav. Kun to rønnebærtræer vidner i dag om Skelhøjes adgang og forbindelse til verden udenfor.

Chr. Nielsen (1840-1926) havde ud over den ældste søn, der overtog Skjelhøjgård, flere børn, heriblandt en datter Marie (1872-1956). Hun giftede sig med Niels P. Pedersen, kaldet Thybo (1869-1916). Parret bosatte sig længere ude ad Karuphøjvej mod »Skansen« på en hedelod fra Skjelhøjgård. Her fik de sammen 10 børn. Niels Peder døde under epidemien »den spanske syge« og efterlod enken med adskillige uforsørgede børn, det yngste 1 år. Den næstældste i denne børneflokk var Meta Christane Pedersen (1897-1971), der i 1919 giftede sig med Martin Østergaard fra Mønsted (1899-1975). Parret boede i Skelhøje fra midten af 20'erne, hvor de drev en vognmandsforretning. Deres næstældste barn, Agner Østergaard, f. 1921, har boet det meste af sit liv i Skelhøje. I 1945 giftede han sig med Ella Schultz fra Dollerup. Samme år blev jeg født i Skelhøje.

Jørgen Østergaard, født 1945, socialchef. Har skrevet forsk. militærhistoriske artikler og bidrag til sidste års årbog. Adresse: Nørdamsvej 2, 9632 Møldrup.

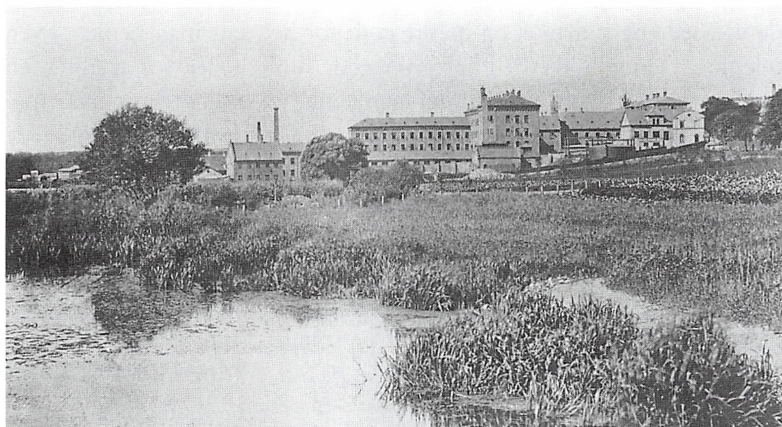
»Da muren faldt ...«

Om Statshospitalet i Viborg 1945-1976

Den 7. maj 1877 indviedes Sindssygeanstalten i Viborg som en »Anstalt for 300 uhelbredelig Sindssyge«. Anstalten var tænkt som en aflastning for de to anstalter i Riisskov og Vordingborg. Før optagelse krævedes en lægeattest, som godtgjorde, at de sindssyge var »nedsunket i en saadan Sløvhedstilstand, at de ydre Forhold var dem ligegyldige, naar blot deres nærmeste materielle Livsfornødenheder tilfredsstilledes.«

Anstalten blev indrettet i det nedlagte »Tugt- og Manufakturhus«, det berygtede »Viborghus«, i bygninger smukt beliggende på vestsiden af Viborg Sønderø.

Om valget af Viborg og specielt det tidligere tugthus, som depot for uhelbredelig syge, var der en del polemik, især mellem fagfolk i »Ugeskrift for Læger.«

Sindssygeanstalten i Viborg set fra nord med Sønderø i forgrunden. Man fornemmer bygningernes utilnærmelighed. Det tidligere tugthus fornægter sig ikke. Det gamle gasværk ses lige foran og til højre i billedet. Omkring 1880 (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

Det viste sig hurtigt, at den aflastning, som anstalten skulle være, kun var relativ ringe, idet de forholdsvis få pladser hurtigt var belagte, og udskiftningen næsten kun foregik i forbindelse med dødsfald p.g.a. patienternes uhelbredelighed.

Ved oprettelsen af anstalten i 1877 lå denne rent faktisk klemmt inde mellem mod øst Søndersø, mod vest de befærdede gader, Ll. Sct. Mikkelsgade og Riddergade. Mod nord grænsede anstalten lige op til det daværende gasværk og mod syd lå forlængelsen af St. Sct. Mikkelsgade, Garverigyde, og vejen til den daværende banegård. Umiddelbart syntes udvidelsesmulighederne således begrænsede, men da banegården flyttedes, kunne man erhverve jorden sydpå, og i 1905 – 06 opførtes nybygninger, således at anstalten kunne huse 700 kronisk sindssyge. Samtidig ophævedes klausulen om, at de sindssyge skulle være »nedsunkne i en saadan Sløvhedstilstand osv.«

Før 2. Verdenskrig var antallet af patienter oppe på ca. 1000 inklusive pladserne på plejehjemmene i Nicolajgade og Visborggaard ved Hadsund.

Topografisk strakte hospitalet sig nu til Riegels' trævarefabrik mod syd, mod vest grænsede institutionen op mod ejendommene i Ll. Sct. Mikkelsgade og Nyvej. Nord for de gamle tugthusbygninger var der gartneri strækkende sig til Gl. Brænderi, den nuværende »Brænderigaard.«

Karakteristisk for institutionen i denne periode var dens lukkethed. Den var omkranset af mure og hegn. Det var lukket land for andre end de indviede og indlagte, og måske godt for det, har man tænkt i byen udenfor. Denne lukkethed har givet gode muligheder, for at fantasien har kunnet få frit løb. Specielt må man tænke på, at der først i denne periode indimellem har været et støjniveau fra institutionen, som nåede langt ud over murene. Der har været en larm uden lige. Masser af skrig og skrål. Hvad foregår der dog af uhyrligheder derinde, har man med fuld berettigelse tænkt. Der var en port med portnerhus. Indgang fra Nyvej. I den sydlige ende af terrænet ud mod Sønæsvej, var der endvidere en låge, som dog mestendels var låst. De indviede havde nøgle dertil. Indgangen blev primært benyttet af den del af personalet, som boede i sydbyen. Mange plejere havde huse og lejligheder på Sdr. Allé og Middagshøjvej.

I bogstaveligste forstand faldt murene i det første ti-år efter 2. Verdenskrig. Et økonomisk opsving, nye tanker og ideer indenfor psykiatrien bevirkede, at de over 200 år gamle tugthusbygninger ikke fandtes tjenlige til at huse og behandle syge mennesker.

Hovedindgangen ved Nyvej set inde fra hospitalsområdet. Midt i billedet ses portnerhuset med telefonmast. Bagved det kompakte tugthusbyggeri. Tårnbygningen udgjorde en del af det oprindelige byggeri fra 1743, »den sorte firkant.« Til højre bag flagstangen ses sygeplejerskeboligen. Omkring 1950 (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

I samme periode startede man nye behandlinger, som skulle vise sig at revolutionere psykiatrien og indvarsle, hvad vi idag kalder » den moderne psykiatri.« Det drejer sig om medikamenterne chlorpromazin og lithiumcarbonat til henholdsvis schizofrene og manio-depressive, samt indførelse af N.C.E.-behandling (Narco-Curare-Electrostimulation) primært rettet mod depressive tilstande. I samme periode skete der en væsentlig udvikling på det beskæftigelsesmæssige og holdningsmæssige område, idet man gik fra beskæftigelsesterapi mod den moderne ergo- og fysioterapi med selvstændigt uddannede terapeuter.

Dagligdag på afdelingen omkring 1950

Hvordan kan døgnet forme sig ude på den enkelte afdeling set fra plejepersonalets side?

På *afd. F*, en afdeling for kvinder, beliggende i de gamle »tugthusbyg-

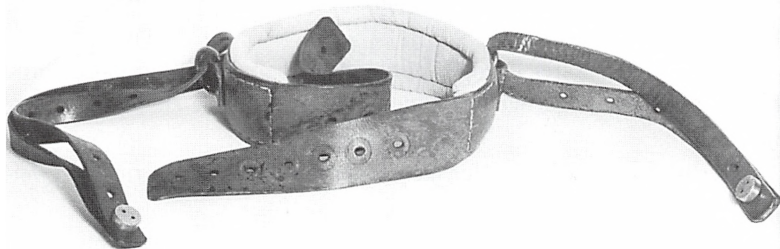

Afdeling F, den lave bygning til højre i billedet. Bygget i 1877-90, som den nordligste afdeling på området. Bemærk de højsiddende vinduer og gården med »Høje C« til venstre. Omkring 1950 (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

ninger«, møder om morgenen kl. 7 en afd.leder, en 1. assistent samt to menige plejersker, det kan være plejere eller sygeplejersker. Patienterne er allerede vækket, idet den enlige nattevagt har ordnet det nedre toilette, som halevask bliver betegnet på disse tider. Dagholdet fortsætter så med vask og påklædning af kvinderne inden morgenmaden kl. 8. Denne, som kommer fra centralkøkkenet, består af havregrød eller byggrød, øllebrød samt rugbrød med ost eller marmelade. Alt bliver serveret for de oftest fastspændte patienter. Mange skal mades, og al brød bliver skåret i mundrette stykker, før det bliver sat foran kvinderne.

Efter morgenmaden er der trængsel foran afdelingens enlige toilet, idet alle 16 patienter skal ind og vende der. De fleste bliver fastspændt, da de ellers stikker af for et godt ord. Situationen er uværdig og helt uacceptabel for såvel patienter som personale, men har sikkert været den mest holdbare løsning på et af mange preære problemer. Toiletet er iøvrigt det eneste på afdelingen, så personalet må også bruge det. For dem har der dog næppe været faste toilettider.

Kvinderne bliver herefter bænket i dagligstuen, hvor der er træbænke fixeret i væggen rundt om et bord. De fleste af patienterne er fastspændte med maveremme, mange har endvidere fod- og håndremme, så de

Fixationsbælte af læder. De smalle remme i siderne blev spændt på seng eller stol og den brede rem om livet på den urolige patient. Bæltet stammer helt fra hospitalets start, men typen er stort set uændret op til vor tid. Omkring 1893 (Sygehussamlingen).

ikke kan lemlæste sig selv eller medindlagte. Her kan kvinderne så sidde, indtil der er gårdtur for dem, der er istand til det. Arbejdsrutinen har været præget af dels faste, nærmest ensformige funktioner, dels af det uforudsete, når en eller flere af kvinderne har været »genstridige«, og ikke har kunnet tilpasse sig de faste mønstre. Nogle er så raske, at de kan koncentrere sig om et strikketøj, og det er stort set også den eneste form for beskæftigelse, man kan tilbyde på denne afdeling.

Den del af personalet, som ikke har opsyn med de indlagte, kan nu gå igang med de øvrige pligter, som er påtrængende på afdelingen.

På den tid henligger rengøringsarbejdet også hos plejepersonalet. Det drejer sig om helt daglige rutiner som gulvvask, aftørring af senge og en hurtig afstøvning af møbler og paneler, bag hvilke rotterne iøvrigt livligt huserer.

Så når man til et af dagens højdepunkter, nemlig gårdturen for de patienter, som magter dette. Her har personalet nok at se til, idet mange kvinder kan finde på at fare i flæsket på hinanden, hvis nogen søger at bryde deres indimellem rituelle mønstre. Disse er mangeartede, meget forskellige og tvangsprægede. De kan bestå i at gå nøjagtig tyve gange rundt om et træ, eller gå gården rundt ti gange i samme retning.

Når gårdturen er overstået, bliver patienterne igen bænket omkring bordet i dagligstuen. Det er tid for middagsmad. Denne bliver hentet af personalet i centralkøkkenet, som ligger i tæt tilslutning til afd. F. Hvad består denne så af? Typisk er der to retter mad, som leveres i store stålkar. Det kan dreje sig om forskellige sødsupper og frugtgrød. Som hovedret er der stegt fisk, frikadeller, dansk bøf, men også rødbede- og selleribøf er på menukortet.

Maden bliver skåret ud og evt. findelt af personalet, og patienterne bliver madet. Mange har slet ingen tænder eller en elendig tandstatus.

Efter middagsmaden er der igen toiletbesøg, før der er tid til et velfortjent middagshvil.

Så er det, efter at kvinderne er kommet op, tid til en gang eftermiddagskaffe. Denne bliver lavet af personalet i store kander, blandet op med sukker og fløde i et fast og ensartet forhold, og så serveret. Værsgo'. Der er ikke tale om, at individuelle ønsker bliver honoreret.

Er der noget, som kan bryde denne daglige rutine? Ja, på afd. F er der om mandagen den »store badedag«. Seancen foregår i badeafdelingen som ligger i forbindelse med de gamle tugthusbygninger. Efter morgenmaden går man i samlet trop, patienter og personale, til badet. Her bliver kvinderne så, en efter en, vasket efter samlebandsprincippet, en sygeplejerske vasker overkroppen, mens en anden tager sig kærligt af underkroppen. Herefter frisering, negleklipning og hvad der ellers kunne være af påkommende relevante gøremål.

Søndagen er ligeledes et svagt brud på en ellers ensformig rutine. Der er dels maden, dels gudstjenesten.

Hvad maden angår, har denne dog nok ikke smagt så meget anderledes for patienterne end de daglige retter, da den for det første bliver skåret ud eller findelt, desuden er det almindeligt, at medicinen bliver knust og blandet op i maden. Resultatet har ganske givet været, at begge dele havde svært ved at glide ned.

Gudstjenesten bliver holdt i festsalen, og har sikkert været et kærligt afbræk i den daglige ensformighed. Man ser og oplever nogle andre mennesker, kan måske få nye og andre indtryk. Men karakteristisk for hele forehavendet er, at alle fra afdelingen, både patienter og personale, har strikketøjet med til at holde hænderne igang.

Klokken 15 går dagholdet hjem. Dvs. en bliver, eller møder ret beset igen, nemlig den sygeplejerske, som har »delt«
vagt. Hun er mødt sammen med de øvrige på dagholdet kl. 7 og har taget sin tårn med mor-

»Klokketårnet« i gården øst for trappen til afdeling C. Præcis kl. 7 ringede portner N.P. Thougard med klokken for at varsle arbejdstids begyndelse. Portner Thougard var en institution på hospitalet, ansat fra 1908-1956. Skiltet sidder på hjørnet af sygeplejerskeboligen. Omkring 1950 (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

genarbejdet, for så at gå hjem kl. 10 og altså igen møde kl. 15, for at bistå aftenvagten til kl. 19.

Inden den »delte« vagt forlader afdelingen, skal de indlagte have aftensmad, aftentoulette skal besørges, patienternes tøj skal pakkes sammen, alle skal have været på potte, og alle skal være i seng.

Aftensmaden består af simpelt smørrebrød, alt fremstillet i det centrale køkken. Det bliver hentet på fade, og så skåret ud eller findelt på afdelingen, for at blive serveret sammen med aftenmedicinen.

Patienternes tøj er hospitalets. Det drejer sig om grove, mørke kjoler af et enkelt snit med en påsyet hvid krave. Denne bliver skiftet daglig og skal følgelig sys på hver morgen. Skoene er af en kraftig sømbeslået kvalitet. Når kvinderne har lagt tøjet før sengetid, bliver dette rullet sammen og spændt fast ved en bänk.

Potteritualet inden sengetid kan indimellem udvikle sig til veritable slagscener. Potter med eller uden indhold kan flyve gennem luften, og specielt de tunge emaljerede jernpotter kan slå hårdt. En ubeskrivelig

larm fra potterne; måske kun overdøvet af skrig og skrål fra patienterne og formanende vendinger fra plejernes side, hertil så en forfærdelig stank fra potteindholdet har fulden illusionen om den ultimative aftenhygge. Udluftningsmulighederne er i disse gamle afdelinger få og dertil ganske utidssvarende, så hørmen er blevet hængende i den stillestående luft og de tykke mure.

Patienterne bliver herefter lagt til ro. Hver har en simpel seng. Et madraskolster med halm, som skiftes dagligt, og et simpelt tæppe, som overtræk. Ingen hovedpude. Alle får sovemedicin, »noget brunt skidt«, serveret i kopper. Herefter er der sædvanligvis ro, og aftenvagten bliver ladet alene med sine patienter.

Ved nattevagtens møde kl. 23 skal således alle de indlagte være fastspændt med minimum maverem, men mange tillige med fod- og håndledsremme.

Når man betænker forholdene, hvorunder patienterne lever i disse gamle tugthusbygninger, må man erindre, at disse huse er opført som fængselsbygninger. Mange mennesker er klumpet sammen på et ganske lille areal, hvor lys, luft og grønne områder er noget, man må drømme om. Nogle har måske glemt, at det kan være anderledes, mens andre har det som en svag erindring om en måske lykkelig barndom derude på landet. Befordrende for nogen positiv helbredelse har forholdene på disse gamle kvindeafdelinger ikke kunnet være.

Mandshospitalet

Sindssygehospitalen er isoleret fra det øvrige samfund ved mure og hegn. Men indenfor institutionen er endnu en slående opdeling, som man ikke ser i samfundet udenfor, nemlig opdelingen i et kvindehospital og et mandshospital. Rent geografisk forholder det sig således, at kvindeafdelingerne langt overvejende befinder sig i de tidligere tugthusbygninger, mens mandsafsnittene ligger i bygningerne opført i 1906, de såkaldte pavilloner og plejestiftelser. Kvindeafsnittene ligger således i den kompakte nordlige ende af institutionen, mens mandsafdelingerne ligger i den sydlige del. Her er forholdene helt anderledes lyse, åbne og indbydende, men dette afsnit er også bygget og indrettet med henblik på at huse og behandle syge mennesker.

Den daglige administration, køkken- og vaskerifaciliteter er man dog fælles om, ligesom fest- og kirkesal. Indtil 1953 er lægestaben ligeledes et fællesanliggende med en chef, nemlig overlæge A. Frøkjær Thomsen.

I 1953 tiltræder overlæge, dr. med. A. Borberg som chef for mandssiden, medens Frøkjær Thomsen nu udelukkende helliger sig kvindeafsnittene.

Den administrative ledelse står i perioden 1926 – 1961 forvalter (senere inspektør) Viggo Aggerholm for. En ildsjæl i bestræbelserne for at få institutionen moderniseret, gjort tidssvarende og få tugthuset revet ned.

På de enkelte afdelinger er der på kvindesiden næsten udelukkende kvindeligt plejepersonale, medens der på mandsafsnittene overvejende er beskæftiget mandlige plejere. Den samme opdeling ser man også i tegrapierne og på vævestuerne.

De eneste tidspunkter, hvor mandlige og kvindelige patienter finder sammen, er til kirkegang og sociale arrangementer som patientballer, udflugter og biografforestillinger i festsalen. Iøvrigt er man nødsaget til at kigge langt efter det andet køn, når man har et eller andet ærinde på hospitalsterrænet.

Hvordan forløber så en typisk dag på mandssiden o. 1950? Personalet møder til dagvagt kl. 7 og afløser nattevagten. Herefter skal patienterne op.

Der skal redes senge, og det bliver der gjort et stort nummer ud af. Sengetæpperne har indvævet en krone og initialerne SS (Statens Sindsygehospitalet), tæppet skal ligge ultrastramt om madrassen, og kronen og initialerne skal flugte snorlige efter en lineal. Det er lidt af et kunststykke, og det er ofte en bestemt plejer, som har ansvaret for redningen og står for oplæring af plejeelever og aspiranter.

Herefter er der morgenmad for patienterne. Maden kommer, som på kvindesiden, fra centralkøkkenet og består typisk af havregrød, øllebrød samt brød med ost og marmelade. Efter at de indlagte har fået mad, kommer turen nu til plejerne, som har 15 minutters kaffepause.

Nu er det så tid for de patienter, som arbejder på de såkaldte udehold at komme afsted. De bliver fulgt ud til de respektive pladser af en plejer.

Der er mange forskellige arbejds hold på denne tid, typisk med 6-7 patienter på hvert under opsyn af en plejer. Der er deciderede havehold, som tager sig af haven på institutionen. Der er fejehold og mange patienter arbejder i gartneriet. Andre er beskæftigede med brændekløvning og udbringning af træ og tørv til de enkelte afdelinger. Det er en væsentlig og vigtig funktion, idet alle mandsafdelingerne er opvarmede med kakkelovne. Andre er beskæftigede med renovationsarbejde og tømning af askespande. Udbringning af snavsetøj til vaskeriet står en 2-

Flisegang gennem gartnerihaven nord for hospitalet med smuk udsigt over Sønder sø. Gartneriet har givet beskæftigelse og frisk luft til masser af patienter gennem årene. Omkring 1950 (Lokalthistorisk arkiv, Viborg).

3 patienter under opsyn af en plejer for. Alt tøj tælles og registreres, før det sendes til vaskeriet. Her foretages endnu en optælling af en vaskeripige, før der udleveres rent tøj hos oldfruen. Alt pænt og sirligt, så tilbage på afdelingen, hvor tøjet lægges på plads.

Endnu andre patienter er beskæftigede i egentlige plejerledede terapier og vævestuer.

Efter formiddagsarbejdet bliver det tid til middagsmad, som indtages på afdelingerne. Der er varm mad til middag, typisk 2 retter mad, som man selv henter i centralkøkkenet i store stålspande og så øser op på den enkelte afdeling. Maden er jævn dansk normal kost og består af det samme som på kvindesiden, blot i rigeligere mængder. Patienterne er gennemgående tilfredse med kosten, som iøvrigt er den samme, der bliver serveret i personalets spisestuer.

Efter middagsmaden er der tid til et kort middagshvil, inden man

igen begiver sig ud til de respektive arbejdshold eller terapier. Arbejdsdagen slutter kl. 16 for de indlagte, hvor man så returnerer til stamafdelingerne.

Der bliver nu serveret eftermiddagskaffe. Plejerne laver kaffen med hjælp fra patienterne. I den forbindelse skal det nævnes, at alle køkkenredskaber er låst inde, ligesom der er meget skarp kontrol med, hvad der er låst ud, og at alt kommer på plads igen under lås og slå, således at der er mindst mulig chance for, at patienterne forulemper sig selv eller hinanden. Indtil aftensmaden er der nu mulighed for at slappe af med et spil af en eller anden art. Der er tale om forskellige kortspil (66 er særligt populært), skak, mølle, dam eller et spil bob. Patienterne kunne spille med hinanden, men særligt attraktivt er det, når en plejer har tid til at spille. Der er dog utrolig mange afbrydelser i spillet, fordi plejeren også har andre pligter, som at låse patienter ud og ind af afdelingen og andre gøremål.

Aftensmaden består af smørrebrød, som ligeledes kommer fra centralkøkkenet. Alt er smurt og skal blot rettes an af plejerne. Til maden serveres the og kærnemælk. En køkkenpige hjælper med afrydning og opvask i køkkenet efter maden.

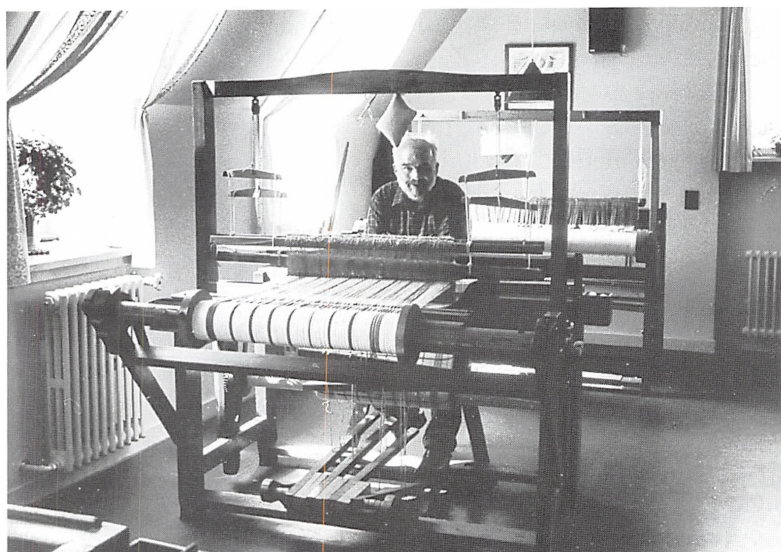
På nogle afdelinger begynder man allerede at lægge patienterne til ro for natten umiddelbart efter aftensmaden, medens man på de mere rolige afsnit kan vente til ved 20- tiden.

Terapier ... er et kapitel for sig

Der er dels *vævestuerne*, en for kvinder og en for mænd. Her bliver i rigt mål fremstillet, hvad der behøves i institutionen, såsom håndklæder, viskestykker, gulv- og karklude, lommeørklæder, duge og gardiner. Der er typisk 17-18 patienter i sving dagligt på hver vævestue under ledelse af en plejer eller en sygeplejerske.

Foruden vævestuerne er der børstenbinderi, kurvefletteri, skomageri og sadelmageri, hvor man fremstiller og reparerer de forskellige ting, der er brug for i en stor institution. Disse terapier har håndværksuddannede plejere som ledere.

Omkring 1955 udspringer der fra afdelingspersonalets side den tanke, at man for afvekslingens skyld bør beskæftige visse patienter, som ikke iøvrigt deltager i arbejdshold eller andre terapeutiske tiltag. Man indretter i enkle loftslokaler over afdelingerne interimistiske værksteder, hvor en plejer og nogle få patienter kan være beskæftigede nogle timer

Trampevæv fra omkring 1930. Stedet er et af loftsterapilokalene. Væveren, A. Bang, var en dygtig og flittig håndværker. Kunne lave en dug på 3 x 1,2 m på et par dage. Omkring 1975 (Sygehussamlingen).

dagligt. Hvad laver man så i disse loftsrums? Ja, det drejer sig om simple opgaver som løvsavsarbejder; man får fat i nogle træbøjler, som man først pudser glatte med sandpapir og siden dekorerer, enten ved at male dem eller lave beviklinger. Endvidere laver man simpelt trælegetøj, såsom tog og hunde.

Oversygeplejerskerne og lægerne er positivt stemt overfor disse tiltag, som bliver den spæde start på afdelingsterapierne, idet man anser det for vigtigt, at så mange patienter som muligt kommer ud fra afdelingene, for at få brudt en ellers meget ensformig dagligdag.

Omkring 1965 ansætter man den første egentligt uddannede ergoterapeut, som ankommer med nye tanker og ideer til patientbehandlingen. En sygeplejerske, som er ansat i denne brydningstid, udtrykker det således: »De (ergoterapeuterne) ser på det raske – vi ser på det syge. Det er sgu' vanskeligt.« Terapeuten starter op fra bunden med at træne patienternes motorik med bl.a. boldøvelser i haven. Der var nogen, som tager sig til hovedet, – »nu spiller hun gudhjælpemig bold med patienterne.« Det kræver et nyt og andet menneskesyn og en holdningsændring fra det »gamle« plejepersonales side at stå model til disse nye ideer

og indpasse dem i hverdagen og plejen. Der skal nu tages individuelle hensyn i langt højere grad end tidligere.

En sygeplejerske fortæller, at hun i holdningsmæssig henseende vender 180 grader. »Hvad kan patienten, det er der, vi skal begynde. Vi skal ikke begynde, hvor han er syg!«

I samme periode flytter gradvist flere afdelinger til nye, lyse og venlige lokaliteter i takt med, at »tugthusafdelingerne« rives ned. De store sovesales tid er uigenkaldeligt ved at være historie, og patienterne sover nu højst på 4-sengsstuer, men mange får 2-sengsstuer eller endog eneværelse, således at der bliver mulighed for lidt privatliv.

De lyse lokaliteter betyder meget for patientbehandlingen. En beskriver det således, »hvis vi ikke var flyttet til nye lokaler, var der ikke sket noget; medicinen alene skal ikke have æren.«

I disse brydningstider forsøger man sig virkeligt med noget nyt. 23 kroniske patienter, 2 plejere, en terapileder og en sygeplejerske tager på en tur til Norge. Nogle af patienterne har aldrig været udenfor hospitalet. Det er en omvæltning. Man finder ud af, at så ganske dagligdags gøremål som at smøre et stykke brød, øse mad op på en tallerken eller

En af de store sovesale. Her fra kvindeafdeling D, beliggende i bygningen »høje C«. Sengene står tæt og rummet er uden udsmykning. Der var ikke plads til hverken sengelamper, natborde eller privatliv (Privatfoto fra omkring 1955).

bruge en kniv, er ganske nye og ukendte for flere af patienterne, så her er der virkelig et område, hvor man må sætte ressourcer ind.

Man begynder at lade patienterne tage del i det daglige arbejde på afdelingerne, hvor det kan lade sig gøre. Patienterne bliver trænet i sengeordning, de kan tage del i opgaver som borddækning, anretning af måltider, opvask, kaffebrugning og frem for alt selv klare en spisesituation.

Der bliver gradvist satset på patienternes individuelle fremtoning og præg. I starten kunne det dreje sig om et spraglet tørklæde til at lyse op på den lidt kedelige institutionsdragt. Senere bliver det tilladt patienterne at gå i deres eget tøj, hvis de ønsker det.

Man begynder frem for alt at være udadrettet. Det viser sig på flere måder. Institutionen bliver åben. »Tugthuset« bliver revet ned. Murene og hegnet omkring bygninger og have bliver fjernet. Offentligheden får adgang til det terræn, der tidligere har været lukket land. Der sker så at sige en udveksling med det omkringliggende samfund. Det viser sig, med indførelsen af nye medicinske behandlingsmetoder, moderne fysio- og ergoterapi og frem for alt holdningsændringer, at det er muligt at helbrede eller for en stor dels vedkommende at bedre tilstanden i en sådan grad, at det er muligt at give patienterne en tilværelse udenfor institutionen. De såkaldt kroniske patienters antal bliver reduceret.

Det viser sig i de terapeutiske tiltag, dels på de enkelte afdelinger, dels i terapierne. Der bliver satset på at give patienterne færdigheder, så de kan klare sig udenfor hospitalet. Man oplærer patienterne i træningskøkkener og huslige gøremål, man lærer dem en hensigtsmæssig omgang med andre personer. Man træner i en tilpasning til samfundet udenfor. Man træner i at kunne begå sig på helt nødvendige og dagligdags institutioner som posthus, dagligvareforretninger, restauranter, biograf, skattekontor osv.

Man begynder en mere målrettet træning i arbejdsrelaterede færdigheder; det kan dreje sig om egentlige skolemæssige fag med henblik på en eventuel senere uddannelse, og det kan dreje sig om træning på mere specifikke arbejdsområder.

Mange patienter vil ikke være istand til at bestride et egentligt job på arbejdsmarkedet, og derfor er det vigtigt at sørge for at præsentere dem for mulige og relevante fritidssysler.

Man begynder i brydningstiden helt fra bunden. Man tager på udflugter, hvor patienterne er med i planlægningen. Man får træning i at begå sig med tog og rutebiler. Arrangerer ture af kortere eller længere varighed; det kan dreje sig om udflugter til seværdigheder i den nære

Omkring 1960 blev de oprindelige tugthusbygninger nedrevet. Her falder tårnuret, som i årevis havde knejset over institutionen og vist tiden. Urværket var for inden fjernet og befinder sig nu på Viborg Stiftsmuseum (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

omegn eller længere borte. Det kan ligeledes foregå som weekendophold eller egentlige ferier af længere varighed; det være sig i sommerhuse eller senere feriecentre.

Fælles for aktiviteterne er, at patienterne i størst mulig udstrækning involveres i såvel planlægningsfase, som i de forskellige gøremål på stedet.

Vigtigt er det også at pejle sig ind på patienternes interesser og, sammenholdt med deres fysiske og psykiske formåen, at motivere dem til at tage aktivt del i sådanne udfoldelser. Det kan dreje sig om sportsaktiviteter eller mere intellektuelt prægede tiltag.

Værkstedsassistenten

På mandsværkstedet er der omkring 1960 omkring 30-40 patienter beskæftiget dagligt. Arbejdstiden er fra kl. 8-16, lørdag fra 8-15. Patienterne har en times middagspause midt på dagen. Middagen bliver indtaget på afdelingerne. Patienterne i værkstedet er ret kvikke, ligesom de voldsomme og farlige ikke har adgang. Dørene til terapilokalerne er under arbejdet aflåst, ligesom alt værktøj efter arbejdstids ophør nøje bliver talt op og registreret.

I starten fungerer værkstedet som en ren anbringelse og beskæftigelse for patienterne, ligesom der også har været et vist aflastende moment overfor afdelingerne, således, at man der kan koncentrere sig om de mere plejkrævende indlagte. Senere kan der være tale om at teste patienters arbejdsmæssige færdigheder og daglige funktionsniveau før udskrivelsen, men en egentlig arbejdsprøvning er der ikke tale om.

I begyndelsen består arbejdet mestendels i reparation af institutionens inventar, såsom fodtøj, madrasser, møbler og fixationsremme. Endvidere laver man flettearbejder af pil og peddigrør.

Hvad man ikke selv kan bruge på hospitalet, bliver solgt på den årlige julebasar, hvor det er indtrykket, at den halve by står i kø for at købe. Iøvrigt er det det eneste tidspunkt, hvor der er åbent for offentligheden til området, så mon ikke nysgerrigheden har drevet mange viborgensere til julemesse på hospitalet.

Peddigrørsarbejder var meget populære i institutionens terapier gennem mange år. Her ses en brødkurv fra 1952, let og elegant i sin form med krydsfinerbund, svungne sider af peddigrør og en smuk viklet hank (Sygehussamlingen).

De første 10-15 år efter krigen står det skralt til med de økonomiske ressourcer og tilførsler til værkstederne; man klarer sig såvidt muligt ved genbrug og sparsommelighed. Først i 60'erne, da det nye menneskesyn og nye behandlingsprincipper har vundet indpas, bliver der for alvor åbnet for pengekasen til værksteder og terapier; dog bliver der i forbindelse med nedbrydningen af »tugthuset« og de gamle afdelinger, genbragt mange materialer i værkstederne.

De medicinske landvindinger, specielt med brugen af chlorpromazin, sætter også sine spor i værkstederne. Før er en overvejende del af patienterne sløve og ret passive, mens de i de nye tider virker engagerede og interesserede. Der er mange dygtige patienter, som er meget glade for terapien og de muligheder og udfordringer, der her er i en ellers noget tri-viel dagligdag.

Gartneriet sørger for grøntsager til hospitalet, man er ligeledes her stort set selvforsynende i en lang periode.

Dag- og Fritidscentret

Åbner i 1972. Det er beliggende i den sydlige del af terrænet. Det er lokaliteter bygget som sidste etape i den store modernisering, begyndt midt i 50'erne. Bygningerne ligger i en klynge i tæt relation til fysioterapien.

Centret er indrettet således, at man kan komme og gå, som det nu passer til ens temperament og behov. Der er mulighed for stille sysler som avislæsning og fordybelse i tidsskrifter. Man kan naturligvis se tv og høre de sidste nyheder på radioen. Har man behov for socialt samvær, kan det tilgodeses ved, at man kan sidde og snakke i fred og ro. Der er mulighed for at spille kort, skak, bob, billard, rafle eller endog en gang badminton, hvis lysten er til de større fysiske udfoldelser. Boldspil foregår i motionshallen, som man dog må dele med fysioterapien, ligesom de enkelte afdelinger har mulighed for at booke sig ind her.

Centret er primært tiltænkt de ambulante og dagpatienterne, dvs. mennesker som bor udenfor institutionen, men fortsat har en mere eller mindre tæt tilknytning til stedet, f.eks. kan det dreje sig om daglige kontroller eller medicinudlevering.

Patienterne kan indfinde sig om morgenen og indtage deres kaffe og rundstykker, hvorefter de kan møde til deres respektive gøremål på institutionen.

Personalet er også behjælpeligt med at ordne småreparationer af tøj.

»Ku' du ikke lige sy en knap i for mig?« lyder det tit, specielt fra de mandlige patienters side. Iøvrigt kan man ofte få en snak om livets genvordigheder med personalet, som oftest kan tage sig tid til patienterne.

Til middag bliver der serveret varm mad for de patienter, som har anmeldt sig madordningen. Sædvanligvis bliver der serveret to retter af almindelig dansk standard til en ganske rimelig pris. Ordningen bliver flittigt brugt. Maden kommer fra centralkøkkenet og er den samme, der bliver serveret på afdelingerne og i kantinen.

Om eftermiddagen er der igen tid til forskellige sysler, enten sammen med medpatienter eller personalet. Der er altid kaffe på kanden. Uden kaffe, ingen psykiatri! Desuden kan man købe pølser, sodavand o.lign. til spotpriser.

Ca. hver fjortende dag er der om aftenen bal for patienterne. Disse er særdeles populære og meget velbesøgte. Der kan være op til hundrede mennesker, som slår sig løs i et par timer til tonerne fra et populært lokalt orkester eller en musiker.

Et andet meget populært tiltag er udflugterne. Det kan dreje sig om heldagsture, hvor man tager afsted fra morgenstunden, og besøger en eller flere seværdigheder rundt omkring i Jylland. Der er indlagt kaffe- og spisepauser med passende mellemrum, så alle behov tilfredsstilles. Men det er ikke blot heldagsturene, som kan samle folk. Aftenarrangementerne er mindst lige så eftertragtede. Disse går til seværdigheder eller naturområder i Viborgs nærmeste opland, som regel til et sted, hvor aftenkaffen kan indtages. På sådanne udflugter kan man indimellem fylde to hele busser.

Medicinsk behandling

I det første tiår af den her beskrevne periode er de medicinske behandlingsmuligheder ringe, set i forhold til de præparater, som står til rådighed for psykiaterne idag.

Som lettere beroligende midler bruger man Diemal, Trional og Fenemal, alle stoffer af barbitursyregruppen. Præparaterne benyttes ikke i dag.

Til særligt aggressive patienter giver man enten Tetrapon – Scopolamin eller i særligt udtalte tilfælde Apomorfine (bræksprøjten). Begge præparater bliver givet som indsprøjtning af institutionens læger. Stofferne er opiumsderivater og har deres overvejende virkning på centralnervesystemet. De benyttes ikke i dag.

Som sovemedicin bruger man Chloral og lignende stoffer.

I 1938 indføres Insulincoma-behandlingen. Metoden beskrives først i 30'erne og retter sig primært mod schizofrene patientkategorier. Kort går behandlingen ud på, at man ved at indgive insulin bringer patienten i en comatøs (bevidstløs) tilstand, som skal bevirke, at denne får skudt sine tvangstanker og hallucinationer i baggrunden. I en del tilfælde ses visse bedringer, som dog oftest er lidet holdbare. Da metoden er temmelig besværlig og ikke uden en vis risiko, trænges den i baggrunden ved indførelsen af de moderne psykofarmaca midt i 50'erne. Behandlingen benyttes ikke i dag.

I 1935 introduceres Stimulations-behandlingerne. Det er en metode, hvor man enten medikamentelt eller elektrisk fremkalder et kortvarigt krampeanfald hos patienten, hvis tilstand så herved skal bedres.

Primært forsøger man sig med den såkaldte Cardiazol-chok behandling, hvor patienten får stoffet som indsprøjtning. Behandlingen er imidlertid meget ubehagelig for såvel patient som læge, idet der kan gå relativt lang tid før patienten bliver bevidstløs og går i krampe (op til 60 sekunder), og i den tid føler patienterne det, som om at blodet strømmer til hjernen, og at hovedet skal sprænges.

I 1938 indføres Elektro-chok behandlingen (tørchok), hvor man ved elektrisk stimulation af hjernen fremkalder et kortvarigt krampeanfald. Metoden har været barsk for såvel patienter som behandlere. Den er blevet verdenskendt ved at blive vist i filmen »Gøgereden«, instrueret af Milos Forman med bl.a. Jack Nicholson i en af hovedrollerne.

I 1941 begynder man behandlingen i Viborg, som i 1949 bliver videreudviklet og raffineret som N.C.E.-behandling (Narco-Curare-Elektro), hvilket vil sige, at patienterne får et bedøvende middel, ligesom de får et stof, så muskelfunktionen ophører før elektrostimulation. Patientkategorierne, som primært behandles med N.C.E., er de depressive samt patienter med akut delir.

I perioden 1950-1952 får 200 kvindelige patienter foretaget leukotomi (det hvide snit), hvor man ved et relativt simpelt neurokirurgisk indgreb overskærer nogle nervebaner i hjernen. Ca. $\frac{1}{3}$ af disse patienter kan efter kortere eller længere tid udskrives til hjemmene; en anden $\frac{1}{3}$ får et bedre funktionsniveau, medens den sidste $\frac{1}{3}$ er uforandrede. Kun en patient får det ringere. Der forekommer ingen dødsfald i forbindelse med indgrebene.

Patienterne, som får foretaget leukotomi, er typisk svære, aggressive schizofrene, folk med kroniske endogene depressioner samt enkelte med svære tvangsneuroser.

Omkring midten af 50'erne indvarsles en ny tid i den medicinske behandling i psykiatrien, idet præparaterne Lithiumcarbonat og Chlorpromazin bliver udviklet og taget i klinisk anvendelse. Lithium anvendes til manio-depressive og Chlorpromazin benyttes fortrinsvis til schizofrene ligesom andre med sværere psykoser kan have gavn af stoffet. Begge stoffer anvendes fortsat idag omend i videreudviklede former, og har været medvirkende til, at tidligere tiders kroniske patienter nu kan klare en tilværelse udenfor institutionsregi under en eller anden form.

Begge stoffer kan, som de fleste lægemidler, give bivirkninger, som kan være mere eller mindre utålelige. Disse bivirkninger kan dog behandles eller minimeres, så tilværelsen for patienterne bliver acceptabel.

I 1958 introduceres de tricycliske antidepressiva til medicinsk behandling af depressive tilstande. Det er væsentlige stoffer, som bevirker, at mange af disse patienter nu kan behandles i hjemmet. Præparaterne benyttes fortsat, omend brugen er reduceret noget, efter at de såkaldte »lykkepiller« først i 90'erne kom på markedet.

I 1961 sker et nyt væsentligt fremskridt indenfor behandlingen af psykotiske patienter, idet den såkaldte depotmedicin bliver indført. Princippet er, at medicin til indsprøjtning blandes med et stof, som bevirker, at den aktive (virksomme) del af medicinen frigøres gradvist til organismen over en periode, typisk en fjorten dages tid; hvilket vil sige, at i stedet for medicinindtagelse flere gange dagligt, kan man nu klare dette ca. hver fjortende dag. Det er af stor betydning, idet visse patienter, som måske ikke er særlig flinke til at overholde indgåede aftaler om indtagelse af medicin nu kan behandles mere optimalt.

De sidste ord

Den her beskrevne periode på godt tyve år er en tid, hvor der virkelig sker en stor og brat udvikling indenfor psykiatrien i almindelighed og for Viborg-institutionen i særdeleshed.

Det har været en periode, som har krævet store ofre fra mange sider, men samtidig en periode, hvor nytænkning, holdningsændringer, nye terapeutiske tiltag, tidssvarende afdelinger og faciliteter og moderne medicin gør, at en helt anderledes behandling kan sættes i værk.

Det er en periode, hvor grundstenen bliver lagt til det, der i dag kaldes distriktpsychiatri. Dette vil sige, at patienterne fra at have været institutionsanbragte og mere eller mindre isolerede fra det øvrige sam-

Prospekt af Viborg fra august 1959 med Statshospitalet i billedets forgrund ved Sønderø. Den nye administrations- og behandlingsbygning ses under opførelse. Man får indtryk af det kompakte og lukkede omkring de gamle tugthusbygninger, modsat den større åbenhed ved plejestiftelserne («bondegårdene») fra 1906 (Lokalhistorisk arkiv, Viborg).

fund, nu kan flyttes ud og bo enten i bofællesskaber eller helt på egen hånd og klare dagen med ambulante hjælp og støtte.

En tidligere plejer beskriver det således: I »gamle« dage var der altid skrig og skrål på institutionen. Det kunne høres helt ud i byen. Perioden er præget af, at vi går fra samlebåndsarbejde til åbne og frie forhold. Patienterne, som i starten af perioden, oftest virker sløve og apatiske, bliver generelt set mere åbne og samarbejdsvillige. De nye behandlingsmuligheder gør arbejdet langt mere givende og spændende.

Kilder

1. »Statens Sindssygehospital i Viborg.« Tidsskrift for danske Sygehuse 1926.
2. »Om den jydsk Daareanstalts Beliggenhed.« Bibliotek for Læger 1847. 3 rk. bd. 2, s. 204-216.
3. Selmer, Harald. »Daaresagen i Viborg.« (oplæst i det kgl. med. Selskab d. 7de Jan. 1847) (Bibliotek for Læger 1847, 3 rk., bd. 2, s. 214-234).
4. Holm, R.A. »Tugthus og Sindssygehospital« (U.f.L. 1873, 3 rk., bd. 16, s. 437-444).
5. Gædeken, C.G. »Om den paatænkte Forandring af Viborg Straffeanstalt til en Plejestiftelse for uhelbredelig sindssyge.« (U.f.L. 1874. 3 rk. bd. 17, nr. 17, s. 257-263).
6. Gædeken, C.G. Om »Tugthus og Sindssygehospital.« (U.f.L. 1874, 3 rk. bd. 17, nr. 6, s. 83-87).
7. Holm, R.A. »Om den paatænkte Forandring af Viborg Tugthus til en Plejestiftelse for sindssyge.« (U.f.L. 1874, 3 rk. bd. 17, nr. 13, s. 185-200).
8. Holm, R.A. »Endnu et Par Ord om Forandringen af Viborg Tugthus til en Plejestiftelse for sindssyge.« (U.f.L. 1874. 3 rk. bd. 17, nr. 24, s. 361-370).
9. Generalstabens Maalebordsblad 1878, 1:20 000. Viborgomraadet.
10. Kort over Viborg Kjøbstad, Nørlyng Herred, Viborg Amt. (Berggreen, 1884).
11. Interviews med pensionerede plejere og sygeplejersker, tidl. ansat på Sindssygehospital i Viborg. (Lokalhistorisk Arkiv, Viborg).
12. »Hospital i Viborg gennem et hundrede år.« (red. Arne Lilholt & H.H. Godt.) 1978.
13. Strömngren, Erik. »Psykiatri«. (12 udg. Munksgaard, 1976).
14. Møller, K.O. »Farmakologi«. (6 udg. Nyt Nordisk Forlag, 1965).

Henrik Gerner-Smidt, f. 1949, læge. Adresse: Birkevej 28, 8800 Viborg.

Hvor kom viborgenserne fra?

En analyse af folketællingen fra 1845

Der blev gennemført en lang række folketællinger i perioden fra 1769 til 1970. En af de tællinger, der i særlig grad har påkaldt sig forskningsinteresse, er folketællingen fra 1845. Det skyldes, at man da for første gang udspurgte folk om deres fødested. Denne artikel indeholder en analyse af fødestedsoplysningerne for hele Viborgs befolkning dette år. Men først et par ord om byens befolkningsstruktur i 1845.

En by i vækst

I 1700-årene havde Viborg haft et befolkningstal på ca. 2000-2500 indbyggere, men i 1845 blev der registreret 3828 beboere. Tugthuset levede et stort bidrag til væksten. I 1700-tallet husede denne institution ofte kun 50-70 beboere, men i 1845 var ikke færre end 402 personer stuvet sammen inden for murene. En anden institution, der satte et vist præg på Viborg, var garnisonen. I 1845 var byen hjemsted for 60 menige soldater samt tre underofficerer og tre officerer med familie – i alt 75 personer.

Den civile befolkning voksede også kraftigt i midten af 1800-tallet. Dette gælder især for håndværkere, handlende, personer i liberale erhverv samt daglejere og svende. Derimod lå antallet af embedsmænd og funktionærer nogenlunde konstant. Håndværkerne var – ligesom i mange andre købstæder – langt den største befolkningsgruppe. De 225 håndværkere fordelte sig på 45 fagområder, men de fleste fag havde kun 1-3 udøvere. Til gengæld havde byen ikke færre end 58 skomagere. Avlsmændene udgjorde en anden stor gruppe. Ved folketællingen blev 65 husstandsoverhoveder registreret som avlsbrugere, men dertil kommer alle de personer, der havde landbrug som bibeskæftigelse. Skattelisterne fra 1840'erne viser, at ca. 150 personer på dette tidspunkt havde andel i den store bymark.¹

Den sidste vækstfaktor var det massive fødselsoverskud. I første halv-

del af 1800-tallet skete der en væsentlig reduktion i børnedødeligheden, men kvinderne fødte i gennemsnit lige så mange børn, som deres forfædre havde gjort gennem århundreder. I 1845 var der derfor talrige familier med 4-6 børn, og det samlede antal hjemmeboende børn nåede helt op på 1301, dvs. mere end 1/3 af hele byens befolkning.

Den stedfaste befolkning og tilflytterne

48% af Viborgs befolkning i 1845 var født i byen, mens 18% stammede fra andre dele af Viborg amt² og 22% fra andre områder i Nørrejylland (dvs. Jylland nord for Kongeåen). Men disse tal – der unægtelig giver indtryk af en stærk lokal koncentration – dækker over store forskelle mellem befolkningsgrupperne. I særdeleshed må det bemærkes, at ikke mindre end 83% af de hjemmeboende børn var født i Viborg, og at disse til sammen udgjorde 59% af alle de personer, der stammede fra byen. Til gengæld var kun 37% af husstandsoverhovederne født i byen. Blandt de svende, lærlinge, karle, tjenestepiger og andre ansatte, der boede hos deres arbejdsgiver, var den tilsvarende andel 38%. Men lad os se nærmere på de enkelte erhvervgrupper.

Blandt håndværksmestrene var halvdelen født i Viborg, mens 44 stammede fra jyske landdistrikter. Men der var også 32 fra andre jyske købstæder (fortrinsvis Skive, Randers, Holstebro og Ålborg) og 22 fra øerne (heraf 13 fra København). Endelig var der 7 udlændinge. De var født i tyske byer og er antagelig kommet til Viborg i forbindelse med svendenes traditionelle vandring på valsen. Det samme gælder formentlig også en del af de håndværkere, der stammede fra andre danske byer. I øvrigt havde næsten alle udlændingene og omkring halvdelen af håndværkerne fra andre landsdele fundet sig en hustru fra Viborg eller omegn.

Der var også forskelle på de enkelte håndværksfag. Således stammede hele 46 skomagere fra Viborg, og af de resterende skomagere kom 6 fra andre jyske købstæder og 4 fra København, Odense eller tyske byer. Kun 2 skomagere var født på landet. Der var også et stærkt bymæssigt præg hos hattemagerne (hvor alle 8 var født i Viborg) og hos guld- og kobbersmedene, tinstøberne og gørtlerne (i denne gruppe stammede 4 håndværkere fra andre jyske byer, mens én var fra landet og én indfødt viborgenser). Derimod kom 3 af de 9 grovsmede fra landet, mens 3 var født i Viborg og 3 i andre jyske byer. Også blandt slagterne, bødkerne og væverne var der mange med landlig baggrund; således stammede 3 af

Håndværkerhusstandene

	Husstands- over- hoveder	Hu- struer	Børn	Faglærte med- hjælpere	Ufaglærte med- hjælpere	Loge rende	I alt
Viborg	112	77	442	92	30	26	779
Nørlyng herred	3	18	5	8	14	5	53
Viborg amts land- sogne i øvrigt	27	28	4	22	29	10	120
Andre jyske land- sogne	14	14	2	8	6	5	49
Andre jyske byer	32	28	17	44	15	6	142
Hertug- dømmet Slesvig	4	1	2	2	1	1	11
Fyn	4	1		5	1		11
Sjælland	16	6	2	9	2	1	36
Danmark i øvrigt	2	1				2	5
Udlandet	7	1	1	2		1	12
Uvis	4	5	5	2	2		18
I alt	225	180	480	194	100	58	1236

de 5 bødkere og 6 af de 13 vævere fra landsogne i Viborg amt. Det er naturligt at se disse tal i sammenhæng med den omfattende tekstilproduktion i de midtjyske landdistrikter og den relativt store udbredelse af grovsmede- og bødkerfagene på landet.

Den geografiske fordeling af håndværkernes svende og læredrenge svarer til grove træk til mønstret for mestrene. Det er dog iøjnefaldende, at ikke mindre end 44 personer – dvs. 23% af alle svende og lærlinge – var født i andre jyske købstæder.³ En nøjere undersøgelse viser, at sven-dene kom fra 12 forskellige byer,⁴ hvorimod læredrenge i helt overve-

Ved folketællingen i 1845 blev den 55-årige Jens Christian Philipsen beskrevet som »mekanikus og garver«. Philipsen var også en habil urmager. Desuden drev han gennem mange år en kartefabrik. I 1845 bestod husstanden af 18 medlemmer. Udover kone og 8 børn havde Philipsen en garversvend, to smedesvende, en tømrersvend, to tjenestekarle og to tjenestepiger. Garversvenden kom fra Sejbjerg i Ringkøbing amt, mens de øvrige var født i Viborg amt. Philipsen stammede selv fra Thy.

jende grad stammede fra Nykøbing Mors, Skive og Lemvig. Sidstnævnte må uden tvivl forklares med, at Viborg havde væsentligt flere lav end nabobyerne. Mange unge håndværker-aspiranter fra de vestlige limfjordsbyer måtte derfor drage til Viborg – eller en anden større by med mange lav – for at få deres uddannelse. De unge, der lod sig nøje med en plads som tjenestepige eller -karl, behøvede ikke at rejse så langt. Af de 100 ikke-faguddannede medhjælpere hos håndværkerne var 83 da også født i Viborg amts land- og bysogne.

Blandt de 46 handlende var kun 13 født i Viborg, hvorimod 8 stammede fra andre jyske byer og hele 16 fra jyske landdistrikter.⁵ Desuden var der 4 sjællændere og 3 udlændinge. Handelsmændenes faglærte medhjælpere havde også en klart mere landlig baggrund end håndværkernes svende og læredrenge, idet 17 (dvs. 50%) af kramboddrene og -svendene stammede fra et jysk landsogn, mens kun 8 var født i Viborg og 8 i andre byer. Blandt de ikke-faglærte medhjælpere kom halvdelen fra landsogne i Viborg amt, mens ca. 30% var født i Viborg. Handelsshusstandene var af meget varierende størrelse. En af de største og mest komplekse fandt man hos Peder Guldberg. Han forenede sin

Handelshusstandene

	Husstands- over- hoveder	Hu- struer	Børn	Faglærte med- hjælpere	Ufaglærte med- hjælpere	Loge rende	I alt
Viborg	13	8	83	8	26	6	144
Nørlyng herred	3	1	1	4	10		19
Viborg amts land- sogne i øvrigt	7	6		9	33		55
Andre jyske land- sogne	6	4	1	4	4	1	20
Andre jyske byer	8	9	4	7	6	2	36
Hertug- dømmet Slesvig					1		1
Fyn		3			1		4
Sjælland	4	2		1		1	8
Danmark i øvrigt							
Udlandet	3	1				1	5
Uvis	2	2		1	3	2	10
I alt	46	36	89	34	84	13	302

købmandsforretning med en fabrik, der fremstillede strømper, trøjer og benklæder m.m., og derudover havde han også tugthusets klædeproduktion i entreprise. Ved folketællingen blev der i alt registreret 22 personer i købmandens husstand. Guldborg stammede selv fra Skive, mens hustruen var født på Bjerringholm (Viborg bymark). De fem voksne børn var alle kommet til verden i Viborg. De faglærte medhjælpere omfattede en bogholder fra Ålborg, en farversvend fra Grenå, to farverlærlinge fra Dollerup sogn og Viborg, en handelslærling fra Ørslevkloster sogn og en maskinmester fra Bjerregaard i Randers amt. Derudover

Storkøbmanden Jens Georg Boye var en af de mange handelsmænd, der var født på landet – i dette tilfælde Them sogn ved Silkeborg. Hustruen og svigermøderen stammede fra Ålborg-egnen, mens de tre børn var født i Viborg. Der var 5 faglærte og 12 ufaglærte medhjælpere. De ufaglærte kom næsten alle fra Viborg eller fra landsogne i Viborg amt. Derimod stammede den ene handelsbetjent fra Århus, mens den anden handelsbetjent og en af handelslærlingene var født i Skive. Boyes gård lå på hjørnet af Vestergade og St. St. Mikkelsgade (foto ca. 1900).

var der 4 tjenestepiger og 4 karle. De var alle født i landsogne i Viborg amt – heraf to i Asmild sogn. Endelig havde Guldborg to logerende latinskoledisciple fra Hørup sogn og Holstebro.

At dømme efter folketællingen havde Viborg i 1845 kun 10 erhvervsdrivende inden for brændevinsbrænding, værtshushold og gæstgiveri. Der kan dog ikke være tvivl om, at mange handlende også har haft udskænkning i større eller mindre omfang. De 10 personer, der åbenbart har haft disse næringsgrene som hovedbeskæftigelse, havde en meget forskellig geografisk baggrund – der var bl.a. en restauratør fra Næstved, en gæstgiver fra Haderslev amt og en brændevinsbrænder fra Ribe – men kun tre var født i Viborg amt. Derimod stammede 16 af de 20 medhjælpere fra amtet.

Gruppen af aktive inden for liberale erhverv (prokuratorer, praktiserende læger og privatlærere) var også broget m.h.t. fødested, men her var 7 af de 20 husstandsoverhoveder født i Viborg og 3 i Viborg amts landsogne.

Billedet tegner sig ganske anderledes, når vi vender blikket mod embedsmændene. I denne gruppe på 31 personer var kun to født i Viborg

Embedsmandshusstandene

	Husstands- over- hoveder	Hu- struer	Børn	Faglærte med- hjælpere	Ufaglærte med- hjælpere	Loge rende	I alt
Viborg	2	7	35		25	2	71
Nørlyng herred	1		1		8		10
Viborg amts land- sogne i øvrigt			1		13		14
Andre jyske land- sogne	5	4		1	1	3	14
Andre jyske byer	5	2	2	4	9		22
Hertug- dømmet Slesvig	1	1	4				6
Fyn		1	1	1	2		5
Sjælland	16	7	14	2	3	6	48
Danmark i øvrigt		1	2				3
Udlandet		2	4		1	1	8
Uvis	1	2			1		4
I alt	31	27	64	8	63	12	205

og én i oplandet. Til gengæld var der 16 fra Sjælland, heraf 13 fra København. Imidlertid havde 7 embedsmænd fundet en hustru fra Viborg, og omkring $\frac{2}{3}$ af embedsmændenes medhjælpere (hvoraf langt de fleste var ufaglærte) stammede fra by- eller landsogne i Viborg amt. En af de mest sammensatte embedsmandshusstande finder vi hos stiftamtmand Lucas de Bretton. Stiftamtmanden var fra København, mens hustruen og svigerinden var født på Skt. Croix, hvor deres far havde været plantageejer. Børnenes fødesteder vidner om amtmandens omskiftelige karriere; de to ældste blev født på Tranekær på Langeland, de tre næste på

Biskop Nicolaj Esmark Øllgaard var født på Sneumgaard i Ribe amt. Hustruen stammede fra København, mens den 31-årige datter var kommet til verden i Asminderød (Frederiksborg amt), hvor Øllgaard var præst fra 1811 til 1824. Øllgaard havde desuden en 14-årig plejesøn, der var født i København og nu var discipel i katedralskolen. I øvrigt havde plejesønnen fået biskoppens for- og mellemnavne. Husjomfruen var født i Skanderborg, mens de tre andre tjenestefolk kom fra Vejrum, Dollerup og – hvad der er langt mere påfaldende – Bogense.

ejendommen Montebello ved Helsingør (Bretton var da ansat ved Øresunds toldkammer), den sjette i Viborg og den syvende i København. Bretton havde 8 ansatte. Amtsfuldmægtigen, der var cand. jur., var født i Århus. Husholdersken stammede fra Horsens, mens kokkepigen var fra Schlesien, og sypigen og stuepigen begge var fra Viborg. Ammen var født i Karlebo sogn (Frederiksborg amt), så det er tænkeligt, at hun er taget med fra tiden i Helsingør. Endelig var der en tjener fra Vejrum og en kusk fra et landsogn i Ringkøbing amt.

Også blandt funktionærerne var næsten alle tilvandrede, men til gengæld var relativt mange født i Viborg amts landsogne. Dog var 17 af de 29 funktionærer født uden for amtets grænser. Hos flere af toldbetjentene vidner børnenes fødesteder om en temmelig omflakkende tilværelse med mange korte ansættelser. Således blev Martin Bennessens to ældste børn på 9 og 8 år født i Skive, mens det tredie (6 år) kom til verden i Ringkøbing og det fjerde (4 år) i Holstebro. Kun det yngste barn

– på 1 år – var født i Viborg. I øvrigt stammede Martin Bennesen selv fra Haderslev, mens hustruen var født i Skive.

39 husstande havde en pensionist eller rentier som overhoved. 10 af disse var født i Viborg amt, mens 15 kom fra andre dele af Nørrejylland, 5 fra sønderjyske byer, 5 fra Sjælland og 3 fra udlandet. I den sidste gruppe finder vi bl.a. Ane Dorthea Ahlefeldt-Laurvig, der var født i Bengalen.

Til gengæld havde avlsbrugere, vognmændene og fiskerne en udpræget lokal baggrund.⁶ 33 var født i Viborg, mens 35 kom til verden i

Avlsbruger-, vognmands- og fiskerhusstandene

	Husstands- over- hoveder	Hu- struer	Børn	Faglærte med- hjælpere	Ufaglærte med- hjælpere	Loge rende	I alt
Viborg	33	25	141		32	4	235
Nørlyng herred	10	18	9		8	1	46
Viborg amts land- sogne i øvrigt	25	19	1		19	6	70
Andre jyske land- sogne	3	1			7	1	12
Andre jyske byer	1				4	2	7
Hertug- dømmet Slesvig							
Fyn							
Sjælland		1	6			1	8
Danmark i øvrigt							
Udlandet							
Uvis	1	1			2	1	5
I alt	73	65	157		72	16	383

et af amtets landsogne, og tilsammen udgjorde de 93% af alle husstandsoverhoveder i denne erhvervsgruppe. Blandt hustruerne var den tilsvarende andel 95%! I særlig grad bemærkes et stort antal hustruer fra Nørlyng herred, dvs. de landsogne, der ligger tættest ved Viborg. Medhjælperne – der næsten alle var ufaglærte – kom også for det meste fra Viborg og opland, men 11 personer (dvs. 15%) var født i andre dele af Jylland.

Billedet er nogenlunde det samme for de 105 daglejerhusstandene. Her kom 89 (dvs. 85%) af mændene og 59 (84%) af hustruerne fra by- eller landsogne i Viborg amt. Også blandt de 25 enker og andre enlige kvinder, der ernærede sig af »hænders gerning«, var der en stærk – omend knap så udtalt – overvægt af lokale folk. Det samme gælder for de 30 husstandsoverhoveder, der levede af fattighjælp.

Endelig er der de særlige befolkningsgrupper, som opholdt sig i Viborg p.g.a. et institutionelt tilhørsforhold. I 1845 havde Viborg 36 latinskoledisciple, der ikke boede hos deres forældre, men var indlogeret rundt om i byen.⁷ 13 var født i Viborg amts landsogne, mens 7 stammede fra andre jyske landdistrikter (stort set alle Ringkøbing eller Thisted amter), og 12 kom fra andre købstæder (i næsten alle tilfælde nabo-byer uden latinskole). Fødestedsoplysningerne giver formentlig et rimeligt godt indtryk af, hvor de pågældende børn opholdt sig, da de blev optaget på Viborg katedralskole. I så fald bestyrker tallene den almindelige opfattelse af katedralskolen som en regional uddannelsesinstitution.

Også hospitalet og det lille sygehus på Hjultorvet⁸ dækkede et forholdsvis stort geografisk område, og fødestedsoplysningerne stemmer ganske godt med dette. På hospitalet stammede 5 af de 18 lemmer fra Viborg og 9 fra amtets landsogne, på sygehuset var 2 af patienterne fra Viborg, 4 fra andre dele af amtet og 3 fra Randers amt.

I tugthuset og arresten var de lokale folk til gengæld klart i undertal. Kun 9 af fangerne var fra Viborg, mens 27 kom fra Viborg amts landsogne. Derimod var 337 født i andre dele af Nørrejylland. Derudover var der 17 fra Slesvig-Holsten, 10 fra øerne og 6 fra udlandet. De jyske fanger kom fra alle amter, men der var kun 5 fra Ribe amt. Dette skal formentlig ses i sammenhæng med, at det i 1837 blev besluttet at bruge Odense tugthus som opbevaringssted for fanger fra Ribe og Vejle amter.

Til slut skal det bemærkes, at næsten alle de menige soldater i Viborg stammede fra hertugdømmet Slesvig. Derimod var en officer og en underofficer født i København. Soldaterne udgjorde i alt 59 af de 110 viborgensere, der var født i Slesvig-Holsten.

	Den samlede befolkning	Latin-skole-disciple	På hospital og sygehus	I tugthus og arrest	Militæret	Den øvrige befolkning
Viborg	1837 (48%)		7	9	9	1812 (56%)
Nørlyng herred	215 (6%)	2	2			211 (7%)
Viborg amts landsogne i øvrigt	479 (13%)	11	11	27		430 (13%)
Andre jyske landsogne	425 (11%)	7	4	255		159 (5%)
Andre jyske byer	411 (11%)	12	1	82	1	315 (10%)
Hertugdømmet Slesvig	110 (3%)			17	59	34 (1%)
Fyn	29 (<1%)		1	5		23 (<1%)
Sjælland	155 (4%)	2		5	3	145 (4%)
Danmark i øvrigt	18 (<1%)	1				17 (<1%)
Udlandet	47 (1%)	1	1	6		39 (1%)
Uvis	70 (2%)			4	14	52 (2%)
I alt	3796	36	27	410	86	3237

Anm: Da totalbefolkningen ved folketællingen blev opgjort til 3828 personer, må i alt 32 personer være overset ved denne opgørelse. Dette tal er for lille til at have afgørende indflydelse på resultaterne. – Tallene vedr. latin-skoledisciple gælder kun for de disciple, der ikke var hjemmeboende.

Andre forskningsresultater

Resultaterne af folketællingsanalysen falder ganske godt i tråd med de tal for borgerskabstagningen fra 1713 til 1865, som Svend Aakjær publicerede i 1940. Undersøgelsen omfattede de 1396 personer, som i løbet af de ca. 150 år opnåede borgerskab i byen og derved fik tilladelse til at

udøve handel, håndværk, værtshushold eller anden »borgerlig næring«. Det viste sig, at 556 (40%) af borgerne var født i Viborg og 268 (19%) i andre byer. I alt kom 1180 (84%) fra nørrejske by- eller landsogne, men der var også et pænt kontingent fra København og Tyskland, nemlig hhv. 43 og 56 personer.⁹

Der foreligger også andre fødestedsanalyser på grundlag af danske købstadsfolketællinger fra midten af 1800-tallet. Således har Knud Prange publiceret en oversigt over andelen af udensogns fødte i 10 sjællandske købstæder. Det fremgår, at denne andel varierede fra 49 til 62% (i Viborg var den tilsvarende andel 52%). Prange har desværre ikke undersøgt, hvor tilflytterne kom fra. Derimod har han set nærmere på mobiliteten i to byer – Frederikssund og Skælskør. Her var hhv. 87,5 og 75% af de gifte indbyggere tilflyttere, og kun hhv. 22 og 30% af de 21-40-årige var født i den pågældende by. Endvidere refererer Prange hovedresultaterne af en undersøgelse af befolkningen i Præstø ved folketællingerne i 1845, 1850 og 1855. Her viser en konfrontation af de tre tællinger, at byen mistede ca. 1/3 af sine indbyggere mellem 1845 og 1850 og igen mellem 1850 og 1855. Til gengæld var ca. 1/3 af beboerne nye i 1850, og det samme var tilfældet i 1855.¹⁰

Den geografiske mobilitet er også blevet beskrevet i de nyeste byhistorier for Århus og Odense. Iflg. Thomas Bloch Ravn var 48% af Århus' befolkning i 1845 født i selve byen. 28% kom fra Århus, Randers eller Skanderborg amter, mens 9% var født i andre nørrejske amter. 5% stammede fra København, 3% fra Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, 4% fra Sønderjylland og Tyskland, 2% fra Fyn og ca. 1% fra udlandet. Disse resultater stemmer fint overens med tallene fra Viborg; dog bemærkes en større andel af østdanskere i Århus. Man må antage, at byens beliggenhed og færgeforbindelsen til Kalundborg har givet byen en tættere kontakt til Sjælland.¹¹

I sin store undersøgelse af befolkningen i Odense i 1850 har Poul Thestrup opdelt indbyggerne efter køn og alder. Det fremgår, at 52% af hele befolkningen var født i byen, men at der var flertal af tilflyttere i alle aldersgrupper over 20 år. 6% af begge køn var født i andre fynske købstæder, mens 24% af alle mænd og 29% af kvinderne stammede fra fynske landsogne. 13% af mændene og 10% af kvinderne kom fra andre landsdele, og 5% af mændene og 2% af kvinderne var fra udlandet. Den relativt store andel af udlændinge hænger utvivlsomt sammen med byens størrelse og driftige erhvervsliv; hovedstæder og landsdelscentre formår som regel at tiltrække folk fra et større område end regionale og

Viborg havde flere dygtige og markante læger i 1800-tallet. En af dem var Balthasar Berg, der nedsatte sig som praktiserende læge i 1832 og i 1853 blev udnævnt til distriktslæge og læge ved tugthuset, hospitalet og amtssygehuset. Han fortsatte i dette embede indtil 1878. Folketællingen fra 1845 oplyser, at Berg var født i Preussen.

lokale centre.¹² Det bemærkes endvidere, at der var væsentligt flere mænd end kvinder fra områder uden for Fyn. Hovedparten af disse mænd var håndværkere. Der var dog også mange håndværkere og håndværkslærlinge blandt de mænd, som var født i fynske landdistrikter, men fra disse områder kom der tillige et stort antal daglejere og tjenestekarle. Derimod var der meget få ufaglærte mænd fra andre købstæder. De kvinder, der stammede fra andre byer, var for det meste gift med faglærte mænd. Af de kvinder, der var født i fynske landsogne, var den ene halvdel tjenestepiger, mens den anden halvdel var gift (oftest med ufaglærte mænd).¹³

Endelig kan der være grund til at omtale Börje Hanssens analyse af forholdene i Sydøstskåne omkring 1800. Han beskæftigede sig især med den lille by Simrishamn og dens opland. Hanssen påviste, at der var en ganske god overensstemmelse mellem det område, hvorfra Simris-

hamn skaffede sine tjenestepiger og karle og dét, der leverede korn og andre landbrugsvarer til byen og dermed fungerede som dens handelsopland. I disse ca. 20 sogne opfattede bønderne Simrishamn som »deres« købstad; det var derfor naturligt, at de unge gårdmands- og husmandssønner og -døtre søgte derhen for at skaffe sig en plads. Derimod stammede byens velstillede købmænd og standspersoner (embedsmænd m.m.) fra alle dele af Skåne og Blekinge, idet der kom væsentligt flere fra landsbyerne end fra byerne. Til gengæld var temmelig mange håndværkere og svende født i de nærmeste købstæder Ystad, Malmø og Kristiansstad, omend der også var en del håndværkere fra landsognene omkring Simrishamn.¹⁴

De nævnte resultater – fra byer af forskellig størrelse og i forskellige landsdele – er præget af en forbavsende ensartethed. Der synes at have været en væsentligt større geografisk mobilitet blandt den danske og sydsvenske befolkning i 1800-tallet end almindeligt antaget. Men samtidig må det konstateres, at langt de fleste flytninger var rejser over korte afstande. Flytninger over større afstande synes i stor udstrækning at have været forbeholdt personer med en eller anden form for uddannelse, først og fremmest håndværkere og embedsmænd. Og på dette punkt er der måske ikke den store forskel mellem 1800-tallet og slutningen af det 20. århundrede?

Noter:

1. Jørgen Mikkelsen: Viborg mellem 1726 og 1850 – stagnation eller dynamik? I: Henning Ringgaard Lauridsen, red.: *Viborg Bys Historie*, bd. 2, 1999.
2. Viborg amt skal her og i det følgende forstås som det område, der i 1800-tallet og frem til 1970 gik under denne betegnelse (dvs. området fra Fur og Salling i vest til Randers i øst og fra Aalestrup i nord til Silkeborg i syd).
3. Endnu i midten af 1800-tallet boede langt de fleste håndværkssvende hos deres mester. Men blandt bygningshåndværkerne havde det allerede i 1700-tallet været almindeligt, at svende havde egen husstand, og i løbet af 1800-tallet blev dette også mere og mere udbredt i andre fag. I 1845 var der 39 »selvstændige« svende i Viborg; heraf var de 21 murere eller tømrere. Blandt disse personer var omkring halvdelen født i Viborg, mens ca. 1/4 stammede fra amtets landsogne, og den resterende fjerdedel næsten alle kom fra andre byer. De »selvstændige« svendes fødestedsprofil adskilte sig altså ikke særligt fra de andre svende.
4. Dog var der hele 8 svende fra Skive.
5. Måske kan nogle af dem ligefrem have påbegyndt en prangerkarriere på landet, inden de flyttede til byen. Johs. Møllgaard har påvist, at en del af de købmænd, der slog sig ned i Skive i 1700-tallet, inden da havde været prangere på Salling. De tog deres kundekreds med, da de nedsatte sig i købstaden. (Bønder og handel i Salling 1680-1780, *Bol og By*, 1997:2, 62ff)
6. Folketællingen omtaler kun få vognmænd, men mange af de personer, der benævnes

- som avlsmænd, har formentlig også haft vognmandskørsel. Folketællingen omtaler 4 fiskere, men andre kan have haft dette som bibeskæftigelse.
7. Folketællingen omtaler i alt 43 disciple. Den aldersmæssige spændvidde var 9-20 år, men de fleste var 11-15 år. Disciplene boede 19 forskellige steder i byen, og enkelte værter havde 4-5 disciple som logerende.
 8. Sygehuset, der eksisterede fra 1826 til 1866, havde 12 sengepladser. Sygehuset blev drevet af barberen Chr. Dragheim og hans efterkommere, men det nød store offentlige tilskud.
 9. *Viborg Købstads Historie*, bd. II, 1940, s. 537f. Susanne Overgaard har arbejdet videre med de viborgensiske borgerskabsoplysninger og især interesseret sig for perioderne 1721-50 og 1821-50. Hun har bl.a. påvist, at mange skomagere var sønner af skomagere, men at et »skomagerdynasti« sjældent overlevede mere end to generationer. (Borgerskabets geografiske, sociale og aldersmæssige rekruttering i 1700 og 1800 tallet i Viborg, utrykt studenteropgave, Viborg lokalhistoriske arkiv).
 10. Knud Prange: *Svenskekrig – stilstand – opgang. I: Thomas Hall, red.: Städer i utveckling. Tolv studier kring stadsförändringar tillägnade Ingrid Hammarström*, 1984, s. 41, 43 og 45.
 11. Ib Gejl, red.: *Århus. Byens historie*, bd. 2 (1720-1870), 1997, s. 103.
 12. Århus var endnu ikke blevet det ubestridte landsdelscentrum i Jylland, men kunne snarest betragtes som et regionalt centrum – ligesom Viborg. Byer som Skive og Høbro var derimod kun lokale centre.
 13. Poul Thestrup m.fl.: *Mod bedre tider. Odense 1789-1868* (Tage Kaarsted, red.: *Odense Bys Historie*), 1986, s. 44-53.
 14. Börje Hanssen: *Österlen. Allmoges, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne*, 1952 (repr. 1977), s. 392, 474, 480f og 504f. Kildegrundlaget er sognepræsterenes husförhörlängder.

Jørgen Mikkelsen, arkivar. Adresse: Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. Har skrevet flere byhistoriske og befolkningshistoriske arbejder, jfr. også note 1.

Gravkammeret i Granslev Kirke

Under kapellet i Granslev kirke findes en kælderhvælving, hvor kirkens oliefyrr i nyere tid var placeret. Hvælvingen er tom i dag, men dens oprindelige anvendelse som gravkrypt er nu genopdaget takket være en ret dramatisk beretning fra 1846.

I februar 1846 blev gravkrypten ryddet og resterne af 10 kister blev begravet uden for kirken. Dette arbejde og rummets indhold er detaljeret beskrevet i et lille gulnet stilehæfte med 21 siders snørklet håndskrift. I mange år har dette stilehæfte været upåagtet, men nu er det kommet for dagens lys, og teksten er oversat til klart sprog af Vagn M. Hulsted, Bramming.

Hæftet er skrevet af Christen Christensen, der fra 1844 til 1877 var lærer ved ved Granslev skole, som godsejeren på Bidstrup i sin tid havde ladet bygge; denne ejede naturligvis også kirken..

Han skriver i 1846, »at Bidstrups ejer, højvelbårne hr. jægermester Hans Henrik de Lichtenberg havde behaget at tage kapellet i øjesyn og fundet, at det var uanstændigt, at kapellet længere forblev i en sådan tilstand«. Skovfoged Niels Rasmussen og indsidder Niels Chr. Jensen, begge af Granslev, blev derfor sat til at renovere krypten og skolelærer Christensen skulle føre tilsyn med arbejdet.

Det fortælles, at gravkammeret rummede fire store kister og rester af seks barnekister. På nogle af kisterne var der metalplader med inskriptioner, og der fandtes en del plader med våbenskjold. Pladerne blev gemt, og de fleste findes stadig i arkivet på Bidstrup Gods.

Skolelæreren forsøgte at finde ud af, hvem der var begravet på denne fornemme plads inde i kirken, og han har omhyggeligt beskrevet pladerne med inskriptioner. Ikke så overraskende viste det sig, at der var tale om adelige ejere af Bidstrup (og kirken) og det fremgik, at begravelserne var sket i sidste halvdel af 1600-tallet.

En af pladerne sad på Øllegaard Gyldenstiernes kiste. Hun var ejer af Bidstrup fra 1662 til sin død i 1697 og var gift med den berygtede adelsmand Kaj Lykke, der i mange år var landsforvist for nogle sjofle be-

mærkninger om Frederik den Tredies dronning Sophie Amalie. Inskriptionen lyder:

Viid læsere at herunder hviler den Højædle og Velbaarne nu hos Gud salige Øllegaard Gyldenstierne. Spørger du hvem hendes Forældre vare, da vare de ypperste og bedste udi Riget, Axell Gyldenstierne Fader og Christense Lindenou hendes Moder. Spørger du videre om hendes adfærd her i dette forgængelige og forfængelige, var den saa dydrig og i alt Got fuldkommen som hun var bold og byrdig. Slut selv resten, at hvem som lever vell, dør salig og herved vinder al Lycksalighed som Gud Give baade dig og alle Retsindige. Far vell.

To af de andre store kister kan også identificeres. Den ene rummede resterne af Øllegaard Gyldenstiernes mor, Christendse Lindenov. Den anden Claus Sehested, som var fru Lindenovs mand af 2. ægteskab.

Om denne fjerde store kiste fortæller skolelærer Christensen: »Da man havde båret disse trede store kister med deres indhold i graven, opdagedes under Øllegaard Gyldenstiernes kiste tæt ved muren låget af en fjerde stor ligkiste; men af denne var alt øvrigt forvandlet til muld. Hvis lig denne kiste havde gemt, kunne ikke opdages, da der på samme låg ikke fandtes ringeste spor af nogen plade ...«.

Hvem var begravet i den fjerde kiste? Vi ved det ikke. Lærer Christensen har gættet på flere, som vi i dag ved er begravet andre steder. Men måske kunne våbenskjoldene, som fandtes i gravkammeret, give et fingerpeg. Våbenskjoldene er nu blevet nærmere analyseret af kammerherre Henrik Berner, Clausholm. Det viser sig, at våbnene passer med de kister, der allerede er identificeret, så identiteten af nogle af de begravede er hermed bekræftet. Men den fjerde store kiste er fortsat et mysterium.

I gravkammeret fandtes også et fint lille smedearbejde af messingblik med bogstaverne FCL, omgivet af krone og bladværk. FCL passer ikke med nogle af de kendte lig, og kronen passer slet ikke, for kammerherre Berner oplyser, at denne krone er en svensk friherre- eller baronkrone, som næppe kunne være brugt af de pågældende i 1600-tallet, hvor svensken jo var arvefjenden. Så foreløbig kan man kun gætte på betydningen af FCL og på den fjerde kiste.

Lærer Christensens beretning slutter med nogle vemodige ord om det jordiske livs forgængelighed og om gravkammerets sørgelige tilstand. Til sidst roser han kirkens ejer med ordene:

»Høibemeldte ædle Jægermester de Lichtenberg fortjener derfor uden Tvivl saavel Samtidens som Efterslægtens Tak og Paaskjønnelse,

fordi han sørgede for at skaffe hine Levninger af Ærværdige fra Fortiden den Ro, som synes at have været dem nægtet i den Gravhvælving, der dog oprindeligt var bestemt til afsjælede Legemers Hvilested.

Granslev Skole, d. 20. Febr. 1846«.

Geert H. de Lichtenberg

Beretning om året 1998

Den ordinære generalforsamling afholdtes den 18. februar 1998 i Viborg domsogns nye sognegård. Fhv. landsdommer Høy-Hansen ledede det velbesøgte møde. Formandens beretning, som findes aftrykt i årbogens årgang 1998, godkendtes, og det samme gjaldt kassererens regnskab. Også det findes i årbogen. Der var genvalg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

Efter generalforsamlingen holdt middelalderarkæologen Jens Vellev, som selv er opvokset i Viborg, et lysbilledforedrag om domkirkens lange historie, som også var en introduktion til et besøg senere på aftenen i det nye og dengang endnu ikke indviede museum i kirkens vestkrypt.

Den 2. maj var der planlagt en dagsudflugt til Vestjylland til Skærum Mølle, Nørre Vosborg og kulturcentret Tuskær, men desværre måtte turen aflyses, for en del på grund af beskeden tilslutning, men især fordi vi ramlede midt ind i forårets storkonflikt. For ikke at skuffe den snes stykker, der var tilmeldt, og fordi vi synes, det er et ualmindelig godt udflugtsprogram, har vi besluttet nu i foråret at indbyde til præcis den samme udflugt. Det bliver lørdag den 8. maj.

Vores samarbejde med andre med interesse for historie førte til, at vi i oktober var indbudt til to møder, nemlig på Skals Håndarbejdsskole til arkitekt Povl Brøggers foredrag om: Den lille middelalderkirke og på Stiftsmuseet, hvor lektor Søren H. Andersen talte om: De ældste danskere, arrangeret af Viborg og omegns amatørarkæologer. Uheldigvis var begge møder blevet lagt på samme aften den 27. oktober, så at man under alle omstændigheder gik glip af noget. Men mon ikke man fik et godt udbytte, uanset hvad man havde valgt.

Den 4. november havde vi vores eget møde – i samarbejde med Folkeuniversitetet – i Stiftsmuseets skolestue, hvor arkivar Erik Gøbel fra Rigsarkivet talte om: Slaver under Dannebrog – Dansk Vestindiens historie. På glimrende vis orienterede foredragsholderen os i denne spændende og eksotiske del af danmarkshistorien; det blev en af de virkelig gode og lærerige historieaftener.

Årbogen udkom som sædvanligt i begyndelsen af december og er blevet godt modtaget. Forhåbentlig har man også set og skønnet på titelbladet med Ulrich Rössings flotte løve. I bogens artikler kommer man vidt omkring både i tid og sted, fra Christian IV's tid og til nutiden, og

fra Viborg over Hvam, Tindbæk, Fjends, Skive og til Palstrup. Bogen blev denne gang lidt mindre end sidste år, nemlig på 122 sider. Den blev ligesom forrige år præsenteret ved en hyggelig sammenkomst i Kongens Kammer den 4. december, hvor der over et glas vin blev fortalt lidt løst og fast om artikler og forfattere – det lille træf vil sikkert nok blive en fast tradition.

Som nævnt var bestyrelsen uændret i 1998, og det samme gælder også de forskellige poster og udvalg. Arbejdet i bestyrelsen, tror jeg, er forløbet til alles tilfredshed. Det program, vi har lagt for det kommende år, håber vi må falde i god jord hos medlemmerne. Jeg har allerede nævnt forårsudflugten, men unægtelig er vi særlig spændt på, om det lykkes at gennemføre den planlagte 3-dages udflugt til hanseaternes byer i september måned. Det er i hvert fald sikkert, at det vil kunne blive en særdeles interessant tur under meget kyndig vejledning. Altså: Vel mødt også den 24. september!

Endelig et par mere almindelige betragtninger. Det hænder, at man bliver mødt med spørgsmålet, om de amtshistoriske foreninger egentlig ikke har overlevet sig selv. Til det kan man jo svare, at så længe vi kan samle folk til vores foredrag og udflugter og udgive en årbog, der er værd at læse, i et rimeligt oplag, er der i hvert fald ingen grund til at overveje likvidation. Man kunne også godt tænke sig, at der vågnede en ny interesse for lokalhistorie i den yngre generation for eksempel i forlængelse af den voksende interesse, der vitterligt er for slægtshistorie. Den nuværende medlemsskare har også sit ansvar for, at der er arvtagere til vores arbejde. En aktiv indsats for at hverve yngre medlemmer til samfundet burde være en selvfølge. Dette blot som en lille påmindelse til medlemmerne.

Sluttelig siger jeg tak for det forløbne år til medlemmer og bestyrelse.

Paul G. Ørberg

Lokalhistorisk litteratur 1998-99.

- Brudstykker fra Blicheregnen*, 19. årgang. Årsskrift for Blicheregnens Museumsforening 1998. 66 s. ill. Indhold: Ejgil Overby: Levring Højskole, 2.del. Inge Kjær Kristensen: Bronzealderhøje i Thorning. Knud Aage Løkkegaard Bramsen: En barndomstid i Levring. Gudmund Lund: Statsungdomshjemmet Bøgildgård. Gudmund Lund: Thorning gamle præstegård. Peder Hjorth Jensen: Blichers fritsvævende brilleglas. Peder Hjorth Jensen: Manuskript eller afskrift? Inger Michelsen: En aftægtsmand fra Hørup. Hans Kruse: Vand og sæbe. Johannes Frank: Kjellerup Avis for 100 år siden.
- Degn, Ole*: Bevaring og byfornyelse i Viborg 1948-1998. Viborg-Fonden 50 år. 62 s. ill. 1998.
- Eskildsen, Jens og Niels Mortensen*: 43 spændende bygninger i Skive bykerne. 64 s. ill. 1998.
- Fra Bjerringbro Kommune X*. Meddelelser fra Lokalhistorisk Arkiv 1998. 47 s. ill. Indhold: Marie Stoklund: Runestenen i Bjerring kirke. Olaf Smitt: Bjerring kirke. Aage Vindum: Erindringer fra Bjerringbro. Paul Bjerrum: En EF-fabrik. Else Skovbo Jensen: Lokalhistorisk Forening for Bjerringbro Kommune. Paul Bjerrum: Fra arkivets dagbog.
- Fra Viborg Amt 1998*. 63. årgang. 122 s. ill. Indhold: Paul G. Ørberg: En adelsmand kommer til byen. A. Ussing-Jepsen: Magister Niels Jensen Aars 1603-1672. Henry Kjær: Herremændene på Hvamgården. Eiler Worsøe: Tindbæk Hestehave – og andre skovhaver. Harald Kristensen: Jens Hørbye – præst i Ørum 1730-61 og Kobberup 1761-68. Ludvig Gerhard C. Jansens livserindringer. Knud Aage Løkkegaard Bramsen: Høsten på herregården Palstrup for hundrede år siden. Jens Østergaard: Historien omkring et fotografi. Gregers Begtrup: Status over Viborg 1807.
- Guldvang, Svend*: Danmarks smalsporede Industribaner. – Heri om tørvebanen ved Økjær Mosebrug ved Sparkjær.
- Hansen, Willy B.*: Livet i Ørum gennem 100 år. 48 s. ill. 1999.
- Hau, Christian*: Bjælken, sparren og den halve bjørn. Fra saltindustri til lavadel. Senmiddelalder studier omkring lavadelsslægten Vinter på Mors. 182 s. ill. 1999.
- Himlen er høj over Viborg*. Viborg-Asmild 1973-1998. Et jubilæums- og festskrift med glimt og spredte træk af Viborg bys og Viborg-Asmild Rotary Klubs historie og udvikling gennem 25 år skrevet af nogle af aktørerne. 122 s. ill. 1998.
- Hjejlen*, Medlemsblad for Dansk Ornitologisk Forening, Viborg Amt lokalafdeling, nr. 3, 1999. Temanummer om Fugle-Mortensen og ringmærkningens første 100 år. Af indholdet: Johannes Erritzøe: Hans Chr. C. Mortensen. Kalle Holmgaard & Kaj Børge Nielsen: Peter Skovgaard.
- Jensen, Børge*: Mine Mimrevarer.
- Jensen, Jørgen Elsoe*: De middelalderlige byplaner. Midtjylland. Dansk komité

- for byhistorie. Skov- og Naturstyrelsen. 203 s. ill. 1998. Viborg behandles særskilt s. 116-143.
- Johansen, Ella Kramer:* Fra fremmed land de kom. Kartoffeltyskernes historie. 62 s. ill. 1998.
- Kjær, Anne Marie m.fl.:* Ålum – en landsby ved Fussingø. 48 s. ill. Purhus Lokalarkiv 1998.
- Løgstrup og omegn.* Udgivet af Løgstrup Borgerforening.
- Merstrand, Inger:* Det gamle Skelhøje i tekst og billeder. 32 s. ill. Lokalhistorisk Forening for Karup kommune. 1998.
- Nielsen, Henrik Gjøde:* Lynderupgård. Lynderupgårds forlag. 80 s. ill. 1999.
- Skivebogen 1998.* 160 s. ill. Indhold: Bodil Hansen: Dalsgaard fra oldtid til nutid. Ingvar Glad: Romanske stenbilleder i Salling og Fjends. Per Toft Mouritsen: En kommune-skilsmisse. Magnus Vistisen. Som jeg husker det! Om livet på landet under besættelsen. Knud Henriksen: Blade fra mine erindringer. Jens V. Olsen: Henrichsens butik – et købmandsdynasti på Fur.
- Skulptur i Viborg.* Udg. af Viborg Centralbibliotek og Viborg Turistbureau. 30 s. ill. 1997.
- Spanggaard, Helmuth:* Viborg by og egn – før og nu IV. Udg. af Lions Club, Viborg. 112 s. ill. 1999.
- Thorsen, Lotte Bang:* ...fra mormors dagbog
- Tjele på langs – egnshistorie og folkeliv.* 1998. Indhold: Inge Kjær Kristensen: Arkæologiske fund fra udgravningerne syd for Ørum. Jette Giversen: Sødal gennem tiderne. Gunnar Kjærhauge: Gammel foreningsfane fundet på et loft. Sigfred Mørup: Ingstrup by. Gert Romlund: Et sensationelt fund af smedeværktøj i Lindum skov. Richard Krog: Juleforberedelser i Kistrup i gamle dage.
- Viborg i bund og grund.* Viborg Grundejerforening 1899-1999. 92 s. ill. 1999.
- Viborgs historie 1. Oldtid-1726.* 368 s. ill. 1998. Udg. af Viborg kommune. Redaktion: Henning Ringgaard Lauridsen og Lars Munkøe. Indhold: Mette Iversen: Den ældste bebyggelse. Hans Krongaard Kristensen: Byen vokser frem. Jesper Hjeremind: Dagligliv og levevilkår ca. 1000-1350. Ole Fenger: Viborgs rigspolitiske betydning. Per Ingesman: Bispestaden Viborg. Hans Krongaard Kristensen: Kirkens huse. Hans Krongaard Kristensen: Byens huse, gårde og gader. Bjørn Poulsen: Byens styre og byens næring. Hans Krongaard Kristensen: Bymarken. Per Ingesman: På vej mod reformationen. Hans Krongaard Kristensen: Byens fysiske udvikling fra reformationen til byens brand 1726. Paul G. Ørberg: Den politiske og økonomiske udvikling 1536-1726. Marianne Bro-Jørgensen: Næringslivet og dagligdagen. Litteratur og kilder. Noter. Navne- og stedregister ved Mette Iversen.
- Ørberg, Paul G.:* Om kirkens orden og skik i Viborg i året 1623, i: Kirkehistoriske Samlinger 1998 s. 41-50..
- Ørberg, Paul G.:* Skarpretteren, i: SKALK 1999 nr. 2 s. 34. Om et brev fra 1650 fra en skarpretter om henrettelser i Viborg.

Regnskab for året 1998

Indtægter:	Medlemskontingenter 1997	15.800,00
	Medlemskontingenter 1998	17.701,50
	Porto/forsendelser (refusioner)	3.091,50
	Bogsalg	7.680,00
	Tilskud (kultur Samvirket)	12.000,00
	Renter	31,30
	Reservefonden (se noter)	24.000,00
	Interrimskt. (overførsel)	4.930,00
	Øre-afrunding	0,13
	I alt	85.234,43
	Beholdning ved årets begyndelse	35.711,69
		<u>120.946,12</u>

Udgifter:	Årbog (tryk + honorar)	44.613,75
	Program/indkaldelser	2.643,00
	Annoncering	1.256,07
	Adm./kontorhold (se noter)	5.516,25
	Porto/forsendelse	4.997,00
	Bankgebyrer	50,00
	MOMS (se noter)	23.435,00
	Deltagelse i møder	30,00
	Gaver	340,00
	Mødeudgifter	3.988,25
	Tidsskr. »Fortid & Nutid«	185,00
	Interimskonto	4.930,00
	I alt	91.984,32
	Beholdning ved årets slutning	28.961,80
		<u>120.946,12</u>

10. februar 1999

B.S. Knudsen

Noter: Vedr. Reservefond og MOMS: Fra TOLD & SKAT fik vi meddelelse om, at vi uberettiget var moms-registrerede, hvorfor man krævede tilbagebetaling af en årrækkes moms-refusioner. Vedr. Kontorholdsudgifter: Som måske bemærket har vi fået nye »smukke« kuverter. De var ikke billige.

Det ovenanførte regnskab er revideret d, 11. februar 1999.

J.V. Lund

Michael Christensen

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf. 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag og torsdag 15-18.

Leder: Randi Ottosen, tlf. 86 68 21 34.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, 7850 Stoholm.

Tlf. 97 54 17 33 – 705.

Åbent: Tirsdag 15-17.

Leder: Niels Hauge, Hasselvænget 17, Hald Ege, 8800 Viborg.

KLEJTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Klejtrup skole.

Åbent: 2. og 4. tirsdag 14.30-16.30.

Leder: Villy Jensen, Teglmærken 48, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 21 54.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Skraavej 6, Hvorslev, 8860 Ulstrup.

Tlf. 86 46 44 33.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 14-17 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf. 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16-18.

Leder: Inger Merstand/E. Nielsen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf. 86 88 08 77.

Åbent: Tirsdag og torsdag 13-17 samt efter aftale.

Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf. 86 45 11 45.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Hansen, Tjelevej 8, 8830 Tjele.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Jesper Hjermind.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf. 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21, 1/10-1/4 tillige onsdag 15-18.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf. 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 14-17.30.

Leder: Lydia Kristensen.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Durupvej 9a, Glyngøre, 7870 Roslev.

Tlf. 97 57 13 08.

Åbent: sept.-maj 1. torsdag i md. 14-21.30 og 3. torsdag i md. 19-21.30

Leder: Otto Veile, Fredensgade 14, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Østerbro 9a, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 9-16.

Leder: Niels Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme, 7860 Spøttrup.

Tlf. 97 56 05 02.

Åbent: 2. og 4. tirsdag i md. 19-22.

Leder: Ib Svenningsen.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Floutrupvej 7, Selde Ældrehjem.

Tlf. 97 59 61 01.

Åbent: onsdag 13-17 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726*, *Chr. Jacobsen: Gudenå og Håndværk og købstadsliv*.

Kontingent er p.t. 100,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen,

ISBN 87235-25-0

DIS-Danmark

1 2 8 8 1 2

KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER